

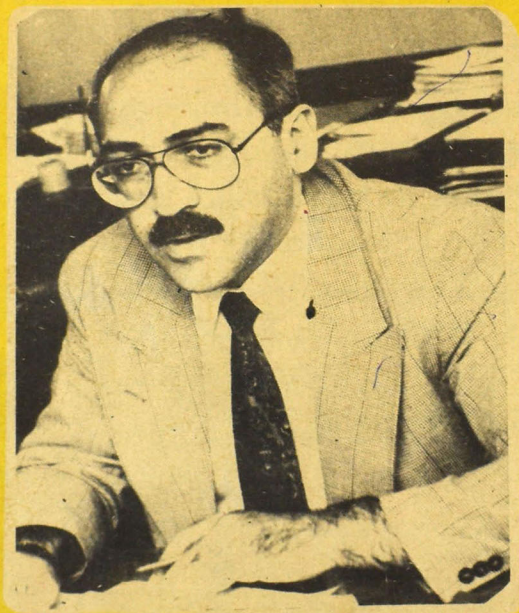
MÜSAVAT

№2(6)

МҮСАВАТ ПАРТИЈАСЫНЫН БҮЛЛЕТЕНИ

Мугавилә
гијмети илә.

**БИР КӘРӘ ЈҮКСӘЛӘН БАЈРАГ,
БИР ДАҢА ЕНМӘЗ!**

«Жалныз дин бирлији мүасир мә'на илә бир милләт тәшкил едә билмәз. Миллијәти тәшкил едән мүштәрәк әләмәтләрдән башлычасы дил, адәт вә әдәбијјатдыр. Бу нәктеи нәзәрдән бүтүн түркләр бир милләтдир»

«Милләтчилик фикринә инананларын илк вәзифәси милли бирлији мүһафизә етмәкдир. Бу милләтчилик фикринин әсасы вә тәмәлидир. Интернационалист вә космополит нәзәријјәләрлә ортаја атылан Марксизм, коммунизм вә анархизм кими доктринләрин әсл гәјәси милли бирлик вә бүтүнлүјү сарсытмаг, парчаламаг вә позмагдыр»

М.Ә.Рәсулзаде

Баш редактор:

Нәсиман Јағублу

Баш редактор мүавини:

Алхан Бајрамоғлу

Мәс'ул редактор:

Азад Гарадәрәли

Редаксия һеј'әти

Иса Гәмбәр

Мәһәммәд Кәнкәрли

Чәмил Үнал

Әһмәд Гарача

Нијәзи Ибраһимли

Нијәзи Мәһди

Нәсиб Нәсибзаде

Вурғун Әјүбув

Мәһмән Чавадоғлу

Ризван Нүсәјли

Ајдын Балајев

Халәддин Ибраһимли

Сабир Мәһмәдов

Фуад Зейналлы

Ризван Зейналов

Компүтер јығычысы:

Хосров

Редаксиянын унваны:

Бақы шәһәри,

Азәрбајҗан проспекти - 27

«Мүсават»-ын информәсија

мәркәзиндә јығылыб.

«Азадыг» гәзәтинин

компүтерлариндә

сәһифәләниб.

нәшријјатында офсет үсулу

илә чап олунмушдур.

ШӘҲАДӘТНАМӘ N 79

Һазыр дианозитивләрдән «Гызыл Шарг» ичәрә мәтбәсиндә чап олунмушдур.

БУ САЈЫМЫЗДА

1. Мүсават тәшкилатлары, мүсават нуфузлары	4
2. Баш редактордан «Күнүмүз, суалларымыз»	5
3. «Дүнәнки сәфир, бу күнкү харичи әләгәләр катиби»	6
4. «Рәисүл - вүқала» нечә гәтлә јетирилди	8
5. Азад Гарадәрәли «Таныдығымыз вә танымадығымыз Чәфәр Чаббарлы»	15
6. Мирзә Бала Мәһмәдзаде «Ики ингилаб арасында кечдијимиз јола бир нәзәр»	18
7. С. Мәһмәдов «Мүсават нечә тәблиғ олунмалыдыр»	24
8. Мүсават партијасынын 1920 - чи ил 27 апрел ишғалындан сонрақы фәалијјәти»	29
9. Мүсаватын рајон тәшкилатларында «Балакән мүсаватчылары»	36
10. Зәнкилан мүсаватчылары: «Хосров Чаванширов»	39
11. Расим Мирзә «Әли бәј Нүсәјнзаде»	42
12. Адил Гејбуллајев «Мәһәммәд Кәнкәрли халгын сағламлығы јолунда»	48
13. «Әски мүсаватчылар бейнәлхалг чәмијјәтиндә»	51
14. Ф. Зейналлы «Соловоин һабс дүшәркәсинин илк мәһбуслары»	54
15. Кәрим Одәр «Мүсават идеолокијасында солидаризм»	56
16. «Әдәми мәркәзијјәт фиргәси мүсават»	60
17. Ә. В. Јурдсевәр «Азәрбајҗан истиғлалы уғрунда мүбаризәдән сәһифәләр»	64
18. М. Ә. Рәсулзадедин мүһачирәтдә нәшр етдији «Азәрбајҗан» журналындан сәһифәләр	69
19. Рәмиз Рөвшән - Ше"рләр	

ИНДЕКС: 76394
«Мүсават» 2(6) 1994

Сифариш: 647

Рәссам Н. Нәсироғу

Сајы: 3.000

МУСАВАТ ТӘШКИЛАТЛАНЫР, МУСАВАТ НУФУЗЛАНЫР

Муsavат партиjасынын башганы Иса Гәмбәрин сон аjларда кечирдиҗи көрүшләрден, вердији мүсаһибөләрден:

Азербайҗанда һәр һансы бир гаршыдурма әввәлки гаршыдурмалардан фәргли оларат даһа кәскин характер дла биләр во Азербайҗан һеч дүшүнмәдиҗимиз фәзиләларә кәтириб чыкһара биләр. Партија бела кәскин гаршыдурмаларын гаршысыны алмаг үчүн бундан сонра да өз сјаиси хәттини давам етдирачәкдир".

"Азербайҗанын мүстагиллиҗини горууга мүсаватын башлыча идеальдыр".
"Мүстагиллиҗимизи горууга күчүмүз чатар".
"Бүтүн һакимијәт даярләри, мүхалифәтдә олан гүвәләр, ајры-ајры шәхсләр рентакәндән кечдиләр".
"Һакимијәт демәҗә сөз тапмыр, әлбәјаха үсуллара әл атыр".
"Сон дөвр тарихимиздә ачыг мүхалифәтлә јанашы "кизли" мүхалифәт дә мөвчүд олуб".
"Биз һакимијәтдә һәр һансы гүвәнин олмасыны Азербайҗанын тәлејиндән үстүн тута билмиряр".
"Һәр биримизин кәләчәҗә тә "сир етмак имканымыз вар".
"Чәмијәт һазырада алтернатив ахтарышындадыр".

...

1. Августун 15 -дә Иса Гәмбәр партијанын игамәткаһында Израил дөвәтинин сәфири чәнаб Елизеер Јотват ила көрүшүб. Иса бә сәфирин диггәтини республикамызда чәрҗиз едөн сон һадисәләр, хуsusән да Азербайҗан - Ермәнистан мунаҗисасына ва онун низама салынамасы јолларына чәлб едиб. Баштан рус гөшунарларынын бөлҗәјә јердилмәсинин јолверилмәсинин билдирди ва бә бахымдан абхаз - күрүч гаршыдурмасынын арадан галдырылмасы заманы рус гөшунарынын ва бөлҗәјә јөнәдилмәсинин ачы тәдрүбә кими кәстәрди.

Сәфир Иса Гәмбәрлә әсасән разылашараг бу ва бу кими мәсәләларда Азербайҗан мүхалифәтинин хуsusи тә "сир и оладуғну гејд етди.

Көрүшдә Мүсават Партијасынын Баш кәтиби Нијази Ибраһимли ва Башганын мүшавири Сүлһәддин Әбкәрөв да иштирак етмишләр.

2. Августун 31 -дә Мүсават Партијасынын гараркаһында АБШ -ын Азербайҗандакы фәвгәл"ада ва сәләһијәтлә сәфири Ф. Козларичла Мүсават Партијасынын башганы Иса Гәмбәр арасында көрүш олмушдур. Көрүшдә Азербайҗандакы һазиркы дурум мүзакира едилмишдир. Азербайҗан - Ермәнистан мунаҗисасы атрафында кәдән данышыларын индикы вәзијәти, нефт контрактларынын имзаланмасы ва дикар мәсәләлар атрафинда фикир мүбадиләси олмушдур. Көрүшдә сәфирлиҗин әмәкдашы А. һоравитс ва Мүсават Партијасы-Харичи Әлағәлир .атиб Н. Нәсирбәздә иштирак етмишләр.

3. Сәнтјабрын 5 -дә Мүсават Партијасынын гараркаһында Демкәнгрәс ва Маркәзи блокун нумәјәндәләри арасында көрүш кеһилмишдир. Бөјүк Сәзизшә партијаларын мүнасибәти мүзакира олунду. Гејд едилди ки, һәмин сәзишин илкин ләјһәндә имзаланмасы јолверилмишдир. Мүзакирәлардан сонра көрүшдә иштирак едөн АСДП, АМТП, ДДИП, АТП, Мүсават партијасы, АХЧ ва ХАП тәрәфиндән бунунла бағлы бәјанат имзаланды.

4. 14 сәнтјабр 1994 -чү ил тарихдә И. Гәмбәр Мүсават Партијасынын гараркаһында Бөјүк Британија парламәнтинин үзәү һәрәлд Еллетсону гәбул едиб. Көрүшдә Азербайҗан - Ермәнистан мунаҗисасы, Азербайҗандакы мөвчүд итимиә - сјаиси вәзијәт, демократија, инсан һуғуғлары, кәләчәдә кеһилләчәк парламәнт сечкиләри ва с. мәсәләләр мүзакира едилмишдир.

...

ПАРТИЈАНЫН БЕЛЛӘГАН РАЈОН ТӘШКИЛАТЫ ҺӘЗРӘТИ ЧӨРЧИЗ ТҮРБӘСИНИН АБАДЛАШ-ДЫРЫЛМАСЫ ҮЧҮН МУСАВАТ ПАРТИЈАСЫНЫН РӘНБӘРЛИЈИНӘ ВӘ РЕСПУБЛИКА ИЧТИ-МАИЈЈӘТИНӘ МҮРАЧИӘТ ЕДИБ. Мүрачәтдә дејилир: "Азербайҗанда јекәнә пејгәмбәр гәбри олан Чәрчиз Бејләганда јерләшир. Сон 70 илин мә'нәви ва сјаиси репрессиясы бу мүгдәдәс јердән дә јан кечмәјиб. Түрбә он иләр боју бахымсыз галыб, учуб дағылыб. Бу мәбадин тә'миринә өз бәрпасына чидди еһтијаж дүјүләр." Мүрачәттин сонунда Бејләган мүсаватчылары партија рәнбәрлијини ва бүтүн республика ичтимаијәтини бу абаднинг бәрпасында фәал иштирак етмәјә чағырырлар.

КҮНҮМҮЗ, СУАЛЛАРЫМЫЗ

Вәтән истигаланынын асанлыгла газанылачағыны дүшүнмәк сәдәләһвүлүк оларды. Зјлмәт ва әсарәт пәнчәсиндән һеч бир халг савашсыз, гансыз голуб хилас олмәјиб. Одур ки, милләтин үз-ләшиб, гаршылашдығы чәтинликләри тәбиин гәбул етмәк олар. Ләкин бу истигал савашында мүстагил дөвләт гүрүчүлүғү просесинда нөгсанларымыза да чидди диггәт јетирмәлијик. Бу күн Азербайҗанда вәзијәт нечәдир, вә бүтүн үмидини итирмиш халг кимә инан-мәлидыр? һамымыз мүһарибә говға-сында боғулан, итгисади бәһранда сы-хылан јазыг вә биновә милләтә гынајы-рыг. Бәс өзүмүз нә едирик милләт үчүн? Милләтин үмиди гырылыб сыныбса бәс кимә үз тутсун? Вармы бәлә гүвәвә? Бәли бәлә бир гүвәвә вар ва мөвчүддур. Садәчә һәмин гүвәвәни һазырламаг, кечмиш нүфузуну бәрпа етмак ләзим-дыр. һәмин гүвәвә Мүсаватдыр. Халг инанмәли вә бүтүн варлыгы илә билмә-лидир ки, мүсават 20-30-чү илләрдәки кими јанар мә'шәлә дөнүб онун үмид-каһы ола биләр. Биз јәлнәыз бир мәсә-ләләјә диггәт јөнәлтмәлијик: Мүсаватын әввәлки нөфузуну бәрпа етмәлијик! Мү-саваты нүфузландырмалығи!

БИРИНЧИСИ, һәр бир фәрд өз давра-нышы, адамлара мүнасибәти, халга јанғысы илә мүсаваты нүфузландырма-лыдыр.

ИКИНЧИСИ, рајон тәшкилатынын сәдрләри, өзәк кәтибләри, һәмин әра-зида чидди нүфуз саһиб олмалы, һәр васитә илә адамларын һөрмәтини га-занмәлидыр. Бундан өтүра рајон арази-синдә мәскунлашмыш гачынларла әләгә сахламалы, шәһид аилләринә мә'нәви дајаг олмалы, адамларын проблемляринин имканы дахилиндә һөллинә чалышмәлидыр.

"Кәнчлик өзүндән әввәлки нәслин бүтүн мүсбәт тәчрүбәләрини су'рәтлә мәнимсәмәлидир. Бир милләтин јени нәсли әскисинә нәзәрән даһа аз културлу ва даһә аз тәчрүбәли олурса о милләтин варлыгы вә истигалы тәһлуқәјә мә'руз гала билир."

ҮЧҮНЧҮСУ, адамларын сјаисәтә аз марағландығыны, даһа чох итгисади сыхынтыларда боғулдуғуну нәзәрә ал-саг, даһа чох тарихи, мә'дәни-күтләви тәдбирләрә үстүнлүк верилмәлидир. Бу тәдбирләр васитәси илә халгын даһа чох тәбәғәсини әтрафымыза чәкмәли, онларын диггәтини мүсавата јөнәлтмә-лијик.

Сон кеһилрән тарихи, мә'дәни-күт-ләви тәдбирләр өз еффектини вермәк-дәдир. М.Ә.Рәсулзадин 110 иллик јү-билеји, 28 Мәј Истигалынын 76-чы илдөнүмүнү, Нахчыванда мајор Әбдүр-рәһман бәј Фәтәлибәјли-Дудәкински-нин адынын әбәдиләшдирилмәси, Бә-ләкәндә авар милләтинин нумәјәндәси Әшрәфәддин бәј Дибировун 85 иллик јубилејинин гејд олунмасы кими тәд-бирләр халгын марағына сәбәб олмуш-дур. Мәһз бу тәдбирләрден сонра Мүса-вата мүрачәт едәнләрин сајы арт-мыш, партијанын нүфузу јүксәлмиш-дир.

Одур ки, һәр васитә илә Мүсават өз-зүнү даһа да уңа тутмалы, адамларын марағ маркәзинә чеврилмәлијик.

ДӨРДҮНЧҮСУ, Мүсават Партијасынын үзвү олмајан, ләкин бачарыгы мүтә-хәссис илә халг арасында бөјүк нүфуза малик адамларла сых әләгә сахламә-ли, вә чалышмәлиғ ки, онлар тәшки-латымызын тәшәббүскәшләринә чев-рилсинләр. Әкәр бу тә'минаты едәјә билсәк мүсаваты кәтләви партијаҗә чевирә биләрик.

БЕШИНЧИСИ, һәр бир мүсаватчы әј-дын шәкилдә баша дүшмәлидир: Мәг-сәдимиз бирдир, Азад вә мүстагил Азербайҗан дөвләти гурмаг! Мүсаваты халгын кәтләви партијасына чевирмәк!

М.Ә.Рәсулзаде

ДҮНЭНКИ СӘФИР БУ КҮН ХАРИЧИ ЭЛАГӘЛӘР ҮЗРӘ КАТИБДИР

НӘСИБ НӘСИБЗАДӘ 1956-чы илдә Борчалыда анан олмушдур. Орта мәктәби битирдикдән сонра Азәрбајҗан Дөвләт Университетинин тарих факултәсинә дахил олмушдур. Елмләр Академијасынын Шәргшунасылыг Институтунда ишләркән "Чәнуби Азәрбајҗанын социал-игтисади вә сийаси вәзијәти (1962-1978)" нөвзусунда 1985-чи илдә намызәдли ишини мұдафиә етмишдир. Даһа сонра 1918-1920-чи илләр Азәрбајҗан Демократик Республикасынын тарихи илә мәшғул олмуш, "Азәрбајҗан Республикасынын Харичи сийасәти" адлы докторлуғ ишини һазырламышдыр. 50-дән чох елми ишини мөәллифидир.

1991-1992-чи илләрдә "Јени Мусават" партијасынын сәдри олмуш, Мусават партијасынын Бәрпа Мәркәзинин 1-чи катиби кими Азәрбајҗан Мусават Партијасынын фаәлијәтинин бәрпасында фаәл иштирак етмишдир. 1992-1994-чү илләрдә Азәрбајҗан Республикасынын Иранда фөвгәләдә вә сәләһијәтли сәфири ишләмишдир. һазырда Мусават Партијасынын Харичи эләгәләр үзрә катибидир.

Евлдир, ики оғул атасыдыр.

Мә'лумдур ки, дүнјанын мұхтәлиф өлкәләриндә Азәрбајҗан Күлтүр Дәрнәкләри фаәлијәт кәстәрир. һәчин дәрнәкләрин иши бәрәдә, ејни заманда бу Дәрнәкләрин 1994-чү илин нојабр ајында Азәрбајҗанда кечириләси нөвбәти гурултајы һағда билки әлдә етмәк мөгсәди илә мұхбиримиз Мусават Партијасынын Харичи Эләгәләр катиби Н.Нәсибзадә илә көрүшүб сәһбәт етмишдир. һәмнин сәһбәти охучуларымызын нәзәринә ча'дырырығ.

- Нәсиб бәј, мумкүнсә, Азәрбајҗан Күлтүр дәрнәкләринин тарихи бәрәдә мә'лумат вәрәсиниз.

- Азәрбајҗанын сийаси һәјатында бир чох јениликләр Мусаватла бағлы олдуғу кими сийаси мұһачирәт вә күлтүр дәрнәкләри дә мусаватчыларын ады илә

бағлыдыр. Сийаси мұһачирәтин илк тәшкилаты, мә'лумдур ки, 1922-чи илдә Анкарада Азәрбајҗан Милли Мәркәзи һесаб олунур. Күлтүр дәрнәјини дә 1949-чу илдә М. Ә. Рәсулзадә јаратмышдыр. Сонралар Азәрбајҗандан олан мұһачирләр мұхтәлиф өлкәләрдә өз тәшкилатларыны гурмаға чалышмышлар. Ләкин бу ишләр о гөдәр дә уғурлу олмамышдыр. Әлбәттә, адыны чәқдјимиз Анкарадакы Азәрбајҗан Күлтүр Дәрнәји бу мә'нада хош бир истиснадыр.

Күлтүр дәрнәкләри һәркәты 20 Јанвардан сонра башламыш, Европа вә Американын чешидил өлкәләриндә мөскунлашмыш сојдашларымыз Азәрбајҗанын сәсинә сәс вәрмәк еһтијачы һисс етмиш вә бир-биринин ардынча күлтүр дәрнәкләри јарадылмышдыр. һал-һазырда дүнјанын мұхтәлиф өлкә-

тәлиф өлкәләриндә сон илләрдә јүздән артығ чәмијәт јаранмыш, бунларын әксәријәти инди дә фаәлијәт кәстәрир.

- Азәрбајҗан күлтүр дәрнәкләри һал-һазырда дүнјанын һансы өлкәләриндә даһа күчлүдур вә онларын апаратығы иш әсәсән нәдән ибарәтдир?

- Күлтүр дәрнәкләри Азәрбајҗан мұһачирләринин ән чох мөскун олдуғу Алманија, Исвеч, АБШ, Канада, Русијада даһа чохдур. һәтта бә'зи шәһәрләрдә бир нечә белә тәшкилат вар. Бу, әсәсән мұһачирләрын арасындакы идеоложи фикир ајрылығларынын олмасы илә изаһ едилмәлидир. Әлбәттә, Азәрбајҗан мұһачирләринин тәшкилатланма тәүрүбәсинин азлығы да дәрнәкләрин парчаланмасы илә мұшәјәт олунур. Шәхси зиддијәтләр бир сыра һалларда бу тәшкилатларын фаәлијәтинин дајанмасына да сәбәб олур.

Бунула белә Азәрбајҗан мұһачирәтинин тәшкилатланмасы бахымындан күлтүр дәрнәкләри һәркәатынын илкин мәрһәлә кими чох бәјүк әһәмийәти вар. Күлтүр дәрнәкләринин икинчи бәјүк миссиясы Азәрбајҗан Республикасы, илк нөвбәдә Гарабағ проблемеди һағгында объектив мә'луматлары Гәрбдә јаймағдыр. Бу дәрнәкләр кифәјәт гәдәр күчлү олсалар, јәрләшдикләри өлкәләрдә Азәрбајҗан лоббисинин јаранмасында бир васитә ола биләрләр.

Күлтүр дәрнәкләринин даһа бир әһәмийәтини дә гејд етмәк ләзымдыр. Мә'лумдур ки, Азәрбајҗан мұһачирәтинин бәјүк әксәријәти милли вә сийаси шүүүн зоиф олдуғу чәнублулардан ибарәтдир. Чәнублу сојдашларымызы өзүндә бирләшдирән дәрнәкләр адәтән милли шүүүр вәрән, сийаси шүүүр јүксәлдән васитә ролу ојнајырлар. Сонучна, амма әһәмийәтинә кәрә диггәт мәркәзиндә олмалы даһа бир ролу да кәстәрәк: күлтүр дәрнәкләриндә бирләшән чәнублу сојдашларымыз Азәрбајҗан Республикасы илә адәтән бу тәшкилатлар васитәсилә әләгә јарадырлар.

- Азәрбајҗан Күлтүр дәрнәкләри илә Мусаватын әләгәләри нә јердәдир?

- Јухарыда дедијимиз кими илк күлтүр

дәрнәкләрини харичдә олан мусаватчылар јаратмыш, Азәрбајҗан мұһачирәтинин тәшкилатланмасында онлар вәзвәсиз рол ојнамышлар. Ониләрлә өлчүлән сийаси ән'әнәјә садиглијини е'лан вә сүбүт етмиш бүкүнкү Мусават Партијасы да харичдәки сојдашларымызла сых әләгә сахламаға чалышыр. Онларла -дәрнәклә мұхтәлиф әләгәләримиз вар. Хүсусән Анкарадакы Азәрбајҗан Күлтүр Дәрнәји илә иш бирлијини кәстәрмәк олар. Бу дәрнәк әсиндә Мусават Партијасынын 20-чи илләрдә мөвчуд олмуш Харичи Әлкәләр Бүросу функција-сыны јеринә јетирир.

Мусават Партијасынын харичдә јашајан сојдашларымыз мәсәләсинә мұнасибәтини кәстәрмәк үчүн бир өрнәк кәтирим. Бу илин мај ајында Мусават Партијасынын диваны дүнјанын мұхтәлиф өлкәләринә сәпәләнмиш вә араларында кифәјәт гәдәр сых әләгинән олмадығы күлтүр дәрнәкләринин нојабр ајында Бақыда гурултајынын кечирилмәси тәшәббусу һағгында гәрар гәбул етмишдир. Бу мәгсәдлә күлтүр дәрнәкләринә мурачит едилмиш, гурултајын кечирилмәси илә бағлы проблемләрин һәллини партијамыз өз үзәринә кәтүр-мүшдүр.

- Сиз Азәрбајҗан күлтүр дәрнәкләринин гурултајындан нә кәзләјирсиниз?

- Дедијимиз кими күлтүр дәрнәкләри арасында әләгәләр чох зәифдир. Бу әләгәләрин јарадылмасы гурултајын илк вәзи-фәсидир. Икинчи. Күлтүр дәрнәкләринин әләгәләндримә, ја идәрә мәркәзи (бу гурултај нумәјәндәләринин өзләринин гәрарындан асылыдыр) мәсәләси дә гурултајын күндәлијиндә олмалыдыр. Бу гурултај харичдәки сојдашларымызла Азәрбајҗан Республикасынын әләгәсинин јаранмасында шүбһәсиз, мүсәбәт рол ојнајачағ.

- Мусаһибәјә кәрә чох сағ олун. Сизә вә гурултај иштиракчыларына уғурлар диләјирдик!

Мусаһибәни јазды:
А. Гарадәрәл.

МУСАВАТЫН ЖАРАДЫЧЫЛАРЫ

НАФИЗ МƏММƏД-ЗƏКИ ОГЛУ САДЫГОВ

(НАФИЗ САДЫГ) "Мусават ирси" комиссиясынын узву

1932-чи илдə Бақыда анадан олуб

1954-чу илдə М.Əзизбəјов адына Азəрбајчан Сə'наје Институтуну битириб.

1954-1965-чи иллəрдə М.Əзизбəјов адына Аз. СИ-дə вə С. М. Киров адына Азəрбајчан Дəвлəт Университетиндə баш муəллим кими ишлəјиб.

1961-чи илдə С. Ə. Дадашов адына Азəрбајчан Тикинти Материаллары вə Гургулары Елми-Тəддигат Институтунун аспирантурасыны битириб.

1962-чи илдə С. М. Киров адына Азəрбајчан Дəвлəт Университетинин Филаложу факултесини битириб.

1982-1987-чи иллəрдə репрессияја мə'руз галыб. 40 иллик əмəк фəалијəти дəврундə мухтəлиф мə'сул вəзифələрдə чалышыб. Республика мəтбуатында мегалə вə публистик жазыларла чыхыш едир. *нал-назырда фəрди-тəгаудчудур.*

Онун əсас мəвзусу, Бақынын кечмиши, Əски мусаватчылар нəсли, Кəркəмли шəхсийəтлəр, Репрессия гурбанлары, Тарихи-архив сənəдлəри вə с.

«РƏИСҮЛ-ВУКƏЛА НЄЧӨ ГƏТЛƏ ЈЕТИРИЛДИ!»

(НƏСИББƏЈ ЈУСИФБƏЈЛИНИН НƏЈАТ ТАРИХЧƏСИ)

Азəрбајчан тарихиндə, ислам Шəргиндə илк халг чумһуријəти жарадылмасында мисилсиз хидмəтлəри олан сијаси, ичтимаи вə дəвлəт хадимлəриндən бири дə Нəсиб бəј Јусифлидир.

Нəсиб бəј Јусифли кимдир?

Нəсиб бəј Јусиф бəј оглу Јусифбəјли 1881-чи илдə Азəрбајчанын гəдим елм вə мəденијəт мəркəзлəриндən олан кечмиш Јелизаветпол губернијасынын Кəнчə шəһəриндə танынмыш маарифпəрвəр зијалы аилəсиндə дунјəјə кез ачмышдыр. Ибтидаи тəхсилени Кəнчəдəки "Усули-чəдид" мəктəбиндə алан Нəсиб бəј, орта тəхсилени "Кəнчə классик кимназијасында" баша чатдырыгдан сонра 1902-чи илдə Новоросийск (Одесса) университетинин һугуг

факултəсинə гəбул олунур.

Русијадə биринчи рус ингилабы (1905-чи ил) эрəфəсиндə сијаси-ичтимаи вəзијəт олдугча кəркин иди. Нəмин дəврдə сијаси фəалијəтə башлајан Нəсиб бəј гыса бир муддəт эрзиндə университетдə азəрбајчанлы тələбələr тəрəфиндən жарадылан "Азəрбајчан хəмјерлилэр (землјачество) тəшкилатынын" рəһбэрлəриндən биринə чеврилир. Нəмин тəшкилатын фəал узвлəри арасында биз Нəсиб бəјлə жанашы, Нəриман Нəриманову, Хосров Пајза бəј Султанову, Шəхмалыјев гардашларыны вə башга шəхсийəтлəри дə кəрурүк.

Тələбəлик иллəриндən милли-азадлыг хərəкатында фəал мубариз олан Нəсиб бəј чар хəфијəлəри тəрəфиндən дəфələрлə тə'гиблэрə мə'руз галмышдыр. Тələбələr ингилабы мубаризə вə чыхышларын-дан горхуја дүшən чар хəкүмəти 1907-чи

илдə Новоросийск (Одесса) университетини мубəггəти олараг баглајыр. Нəсиб бəј жарымчыг галмыш тəхсилени Харков университетинин һугуг факултəсиндə давам етдирмəли олур, лakin чидди мадди чəтинликлэр нəтичəсиндə али мəктəбин дəрдүнчу курсундан университети тəрк едир.

1907-чи илин ахырларында о, Крымын Бахчасарај шəһəринə кедир. Бурада о дəврүн кəркəмли сијаси вə ичтимаи хадими, миллијəтчə Крым татары олан Исмајыл бəј Гаспиринскинин (1851-1914) редактор олдугу мəшһур "Тəрчүман" гəзетиндə əмəкдаш кими ишлəмəјə башлајыр. Нəмин гəзет сəһифələриндə о, бир сыра сијаси вə ичтимаи мəвзуларда силсилə мегалəлэрлə чыхыш едир.

Бахчасарајдə Нəсиб бəј Исмајыл бəјин гызы Шəфигə Султан ханым Гаспиринскаја (1866-1975) илə аилə нəјаты гурур, онларын биркəникаһындан Нијази (1910-1964) адлы оғланлары вə Зəһрə ханым (1908) адлы гызлары олур.

Мүəјјэн муддəт Бахчасарајдə јашајан Нəсиб бəј чар хəкүмəт органларынын тə'гибиндən јаха гуртара билмир. 1908-чи илдə о, мəчбуријəт алтында Түркиянин Истамбул ицəһəринə мүнəчиринд едир. О, бурада дə сијаси фəалијəтини давам етдирэрək Истамбулда жарадылмыш "Түрк дəрнəји"

адлы чəмијəтə узв олур, тез бир заманда Нəмин чəмијəтин банилəриндən вə фəал узвлəриндən биринə чеврилир. Истамбулда јашајан Нəсиб бəј белə гəнəэтə кəлир ки, Султан Əбдул Һəмид истибады өз гəд-дарлыгы илə нєч дə рус чаризминдən кери галмыр. Султан истибадынын хəфијəлəри бурада дə ону рəһат бурэхмырлар. Шəраитин мурəккəбляини дəрк едэн Нəсиб

Шкилдə Нəсиббəј Јусифбəјли (солдан биринчи)

бəј 1909-чу илдə Түркијəдən доғма Кəнчə шəһəринə гəјыдыр. О, Кəнчəдə мөвчуд олан али руһанилик тəхсил оцагы олан "Мəдрəсəји-Руһанијəдə" мүəллим сифəти илə ишлəмəјə башлајыр. Бунунла јанашы о, ејни замандə ичтимаи чəмијəтлəрин ишиндə актив иштирак едир.

Нəсиб бəј Кəнчəдə илк дəфə олараг түрк дилиндə илк китабхананын жарадылмасынын тəшəббүскары вə тə'сисчиси олмушдур.

Кениш ичтимаи фəалијəтлə мəнчə бələдијə Идарəсинə" узв сечирлэн.

1917-чи илдə Русијадə Феврал-буржуа ингилабы баш верир. Нəмин илин март айында Нəсиб бəј Јусифбəјлинин рəһбэрлији алтында Кəнчəдə "Түрк Əдəми-Мəркəзијəт" фиргəси жарадылыр вə фəалијəтə башлајыр. Јени фиргə, халгы өз мəрамнамəsi илə таныш етмөк мəгсəдилə, шəһə

рин "Шаһ Аббас" мәсчидинин һөҗәтиндә бөҗүк издаһамлы митинг тәшкил едир. Митингдә илк дөфә олараг бәлә шүарлар сөсләнирди: "Јашасын халг чүмһуријәти! Јашасын Азәрбајҗан мухтаријәти! Јашасын түрк әдәми-мәркәзијәт фирғәси!"

Јарадылмыш бу јени фирғәнин әсас мәрәмы Русиянын таркибиндә Азәрбајҗанә мухтаријәт вермәк уғрунда мүбаризә апармагдан ибарәт иди. Бу мәсәдлә Нәсиб бәј 1917-чи илин апрел ајында Бақыда чагрылмыш "Биринчи Гафгаз мүсәлманларыннын" гурултајында чыхыш едәрәк, Русиянын таркибиндә Азәрбајҗанә мухтаријәт верилмәсини гәти шәкилдә тәләб етмишдир.

Һәмнин илин мај ајында Москвада кечирилән "Русия мүсәлманларыннын" гурултајында иштирак едән Нәсиб бәј тәкидлә ејни мәсәләләри ирәли сүрмүшдүр.

Марағлы бурасыдыр ки, һәр ики гурултаја рәһбәрлик едән, Азәрбајҗан халгынын фәхри, кәркәмли сijasи вә ичтимаи хадим Әлиһәррәдән бәј Толчубашов (1862-1934) олмушдүр. Ә.Б.Толчубашов Азәрбајҗанын фирғә лидерләри Мәммәд Әмин Рәсулзадәјә (1884-1955) вә Нәсиб бәј Јусифбәјлијә тәклифилә мүраҗиәт едәрәк кәстәрмишдир ки, Азәрбајҗанын кәләчәк истиглалы һәминә, гаршыја гојулан мүбаризәдә бирләшмәли вә ваһид чөһнәдә һәрәкәт едилмәлидир.

1917-чи илин ијун ајында М.Ә.Рәсулзадәнин рәһбәрлик етдији "Мүсәлман демократик Мүсават фирғәси", Нәсиб бәј Јусифбәјлинин башчылыг етдији "Түрк әдәми-мәркәзијәт фирғәси" илә бирләшәрәк "Түрк әдәми-мәркәзијәт мүсават фирғәси" адыны алды. Фирғәнин Бақы шө'бәсинин рәһбәри М.Ә.Рәсулзадә, Кәчә шө'бәсинин рәһбәри Н.Б.Јусифбәјли иди.

Һәмнин илин октабр ајында Бақыда "Мүсават фирғәсинин" беш күн давам едән биринчи гурултајында Нәсиб бәј фәал иштирак етмиш вә фирғәнин мәркәзи комитәсинә үзв сечилмишдир. Азәрбајҗанә

мухтаријәт верилмәси уғрунда "Милли һәрәкәт" мәнз бу дөврдән башламышдыр.

Нәсиб бәј Јусифбәјлинин аилә һәјәти чох да уғрулу олмамышдыр. 1909-чу илдә о. аилә мунағишәләри нәтиҗәсиндә Шәфигә Султан ханым Гаспиринскајадан ајрылмышдыр. 1917-чи илдә о, миллијәтчә Газан татарларындан олан, Кәчәдә "Мүгәддәс Нина" гызлар мәктәбинин мүәллими Ејнүлһәјәт Ханым Мәһәммәдчән гызы Бәишова (1887-1956) илә икнинчә дөфә аилә һәјәти гурушдүр. Ејнүлһәјәт Ханым Санкт-Петербург университетинин физика-ријазијат факултәсини битирмиш, Азәрбајҗанын илк зиялы гадынларындан олмушдүр. 1937-чи илә кими Бақы Дөвләт Университетиндә досент вәзифәсиндә чалышмышдыр. Азәрбајҗанда "милли ријазијатчы кадрларын јетишмәсиндә онун бөҗүк хидмәтләри олмушдүр. Тәәссүффә гејд етмәлијик ки, Ејнүлһәјәт Ханымын Нәсиб бәјдән овлады олмамышдыр. Нәсиб бәј биринчи никаһдан олан ушагларына өмрүнүн сонуна кими аталыг гағгысы кәстәрмишдир.

1917-чи ил Азәрбајҗан тарихинә тәләтүмлә, гармагарыш илә кими дахил олмушдүр. Һәмнин дөврдә Кәчәдә Н.Јусифбәјлинин тәшәббусу илә "милли комитә" јарадылмыш вә онун рәһбәрлијинә Нәсиб бәј сечилмишдир. "Милли комитәнин" үмдә вәзифәси Кәчә шөһәринә кириш вә чыхыш јолларыны нәзарәт алтына алмаг, шөһәрдә асајишән барнасына нәзарәт етмәк, јерли әһалидән силаһлы полис тәшкилаты јаратмагдан ибарәт олмушдүр. Бу мүһүм вәзифә Нәсиб бәј тәрәфиндән Кәчә шөһәрнин танынмыш шәхсијәтләри олан Нағы бәј Шыхзаманова (1883-1967), "Сары Әләкбәрә", Имангулуја вә башгаларына тапшырылмышды. Бу ишдә Түркијәдән кәлән мунағидиләрин көмәк вә јардымыны хусуси олараг гејд етмәк ләзимдыр. Н.Б.Јусифбәјли 1918-чи илдә Тифлис шөһәриндә јарадылан "Загафгазија Сәјминә" үзв сечилди. Һәмнин илин 26 апрелиндә јаранмыш мүстәгил "Загафгазија Республика-

сы" һөкүмәтиндә маариф назири вәзифәсини ичрә етмәјә башлајыр.

28 мај 1918-чи илдә Азәрбајҗан Халг Чүмһуријәти е'лан олунур. Нәсиб бәј битәрәф Фәтәлихан Искәндәр Хан оғлу Хојскнинин (1875-1920) баш назир олдуғу һәр үч коалисјон һөкүмәт кабинетләриндә халг маарифи назири вәзифәсини ичрә етмишдир.

Синфи зиддијәтләрин кәскинләшдији бир дөврдә, 14 апрел 1919-чу илдә Нәсиб бәј Јусифбәјли Азәрбајҗан Халг Чүмһуријәтинин Назирләр Шурасынын Сәдри — "Рәисүл-Вүкәлә" тәјин олунур. О, ејни заманда дахили ишләр назири вәзифәсини дә өз еһдәсинә кәтүрүр. Нәсиб бәј "баш назир" вәзифәсини 1 апрел 1920-чи илә кими ичрә етмишдир.

1919-чу илин декабр ајында Бақыда кечирилән "Мүсават фирғәсинин" икнинчә гурултајында Н.Б.Јусифбәјли јенидән, фирғәнин мәркәзи комитәсинин үзүв сечилди.

Нәсиб бәјин баш назир ишләдији дөврдә Азәрбајҗанда һәјәтә кечирилмиш бир сыра тәдбирләр тәғдира ләјиг олмушдүр. Һәмнин дөврдә Азәрбајҗанда дөвләт организми демек олар ки, там формалашмыш, чох-партијялы парламент халгын әрзусуна үлгүн гәрарлар чыхармышдыр. Тәкчә бу факты кәстәрмәк кифәјәтдир ки, 11 январь 1920-чи илдә "Антанта дөвләтләри" Азәрбајҗан Чүмһуријәтинин истиглалитәтинин "де-факто" танынмасы һағда гәрар чыхармышдыр. Бу һал Н.Б.Јусифбәјлинин башчылыг етдији һөкүмәт кабинетинин бөҗүк наилијәти иди.

Нәсиб бәј өз вәтәни, дөгмә Азәрбајҗанын чох ағыр бир вәзижәтдә олмасына бахмајараг 1920-чи илдә Мустафа Камал Паша Ататүркүн (1882-1938) "Анкара һөкүмәтинә", оныларын истиглал савашына аз да олса муәјјән мигдар валујта јардымы етмишдир.

Апардығымыз тәдгигатлар вә мүхтәлиф вахтларда ајры-ајры шәхсләрлә кечирдијимиз сөһбәтләр Нәсиб бәј Јусифбәјли

шәхсијәтинин марағлы чөһтләрини ејрәнмәјә имкан јарадыр:

1. Кечмиш Азәрбајҗан Тибб Институтунун досети, Мүсават назири, мәрһум Нурмәммәд бәј Шаһсуваровун сөјләдикләри:

"Нәсиб бәј олдуғча чидди, принципал, тәләбкар, чох дәнйишмәғи севмәјән, зиялы шәхс иди. Нәсиб бәј севмәјәнләр о гәдәр дә чохлуғ тәшкил етмирди. Бунун сәбабини онун әғидәсинә мөһкәмлијиндә вә принципаллыгында кәрмәк оларды. Дүшмәнләри, о чүмләдән парламент үзүв "болшевик" Әлиһејдәр Гарајев ону шәхси "егонизм" иттиһан едирди. Ләкин бу бәлә дејилди. Мәнин һәјәтиндә ән хошбәт күнләрин Нәсиб бәјлә биркә ишләдијим күнләрдир. Онун фачиәли өлүмү мәни сон дәрәчә сарсытды. Аллаһ она рәһмәт етсин!"

2. Бақы сақини, мәрһум Халыг Лүтфәлијевин сөјләдикләри:

"Нәсиб бәји 1917-чи илдән таныјырдым. О, орта болу, кәјкәз, кәзәл бир вучуд иди. О заманлар мән Бақыда маһир "билгәр" ојунчуларындан бири сајылырдым. Өзүмүн мөхсуси билгәрханам варды. Әкәј гардашым, шаир тәбиәти Кәчәгә Әлиһејдәр Бақынын танынмыш гочуларындан олдуғу үчүн мәним билгәрханамда һәмишә гајдаганун варды. Нәсиб бәј бош вахтларында билгәрханәја тәз-тәз кәлирди. О, кәзәл ојунчу иди. Һәмишә ударды. Һәр дөфә билгәрханәја кириш хәрчини вөрмәсинә бахмајараг һеч кимлә пул илә ојнамазды. О, сәлигәли, авропасајағи кәјинән, хошхасијәт, мулајим, мөдәти бир шәхс иди. Тәз-тәз мәнимлә һал-һәләл тутар, күзаранымла марагланарды".

3. Бақы сақини, мәрһум тачир Мәммәмәдәли Дадашовун сөјләдикләри:

"Нәсиб бәј кечмиш Николајевски күчәсиндәки Каблә Нәчәфгулу Садыховун мүлкүндә айләси илә јашајырды (Кечмиш Аз К(б)П МК-нын бинасы. Истиглад күчәси 21) О, Фәтәли Хан Хојски илә гапы-гапыја гоншу иди. Онлардан башга һәмнин бинада кенерал Рәзә бәј-Ағабәјов, Нурмәммәд бәј Шаһсуваров вә башгалары да јашајырдылар. Биринчи дәрәчәли тачир олан атам һачы Мәммәд һашум Дадашов илә таныш

олдугундан бизим бөзвээ дуканымыза һәр-ден бир кәләрди. Јанында һәмише "Гархунлу Әшрәф Тағыјев оларды. Көрүнүр онунла јахын дост иди. Баш назир олмасына бахмайараг сәфил һәјәт сурән шаир Мәһәмәд һәди илә достлуг едәрди. Она һәмише мадди јардым кәстәрәди. Мән өзүм дөфәләрлә бунун шаһиди олмушам. М.Ә.Рәсулзаде илә догма гардаш кими јахын идиләр. Онуң накам өлүмү бизи олдуҗа кәдәрләндирди".

Мүрәккәб вә зиддијәтлӣ һәјәт јолу кечмиш, дөврүнүп көркәмли сијаси-ичтимаи хадими Нәсиб бәј Јусифбәјли Азәрбајҗанда мәнфур Совет һакимијәти гурулдугдан сонра, 1920-чи илин мај ајынын әввәлләриндә Азәрбајҗанын Күрдәмир гәзасында "болшевик" хәфијәләри вә сојғунчу гулдур дөстәсинин төр-төкүнтүләри тәрәфиндән вәһшичәсинә гәтлә јетирилмишдир.

М.Ә.Рәсулзаде Н.Јусифбәјлинин әзиз хатирәсинә һәср етдији мөгәләсиндә, онун Күрчүстанын "Сигнаг" (сыгнах) маһалында һәлак олдуғуну кәстәрир.

Азәрбајҗан Халг Чүмһуријәтинин әкс-кәшфијат идәрәсинин рәиси олмуш Нағы бәј Шейхзаманов өз хатирә јазыларында Н.Јусифбәјлинин Азәрбајҗанын "Әрәш" гәзасында намәлум шәхсләр тәрәфиндән өлдүрүлдүјүнү гејд едир.

Азәрбајҗан Халг Чүмһуријәтинин малијә назир олмуш Әбдүлөлӣ бәј Әмирчанов (1874-1948) өз хатирәләриндә Н.Јусифбәјлинин Азәрбајҗан дахилиндә јох олуб кетдијини хатырламышдыр.

Нәсиб бәјин севимли бачысы Дилшад ханымын һәјәт јолдашы Нағы бәј Хәсмәммәдов 1930-чу илдә Кәнчә НКВД-нин камерасында Гархунлу Әшрәф бәј Тағыјевлә бир јердә олмушлар. Әшрәф бәј Нәсиб бәји нечә гәтлә јетирдијини тәсадүфән орада сөйләмишдир.

Нәсиб бәј һаггында Азәрбајҗан телевизијасы верилишәринин бириндә һөрмәтли академикмиз, Нәсиб бәјин догма бачысы оғлу Чинкиз Мәһди бәј оғлу Чуварлы

да гејд едирди ки, куја Гархунлу Әшрәфин адамлары Нәсиб бәјин башына даш барлајыб ону Күр чајына атмышлар.

Мәнфур 27 апрел 1920-чи илдә Бақы шәһәри Совет Русиясынын 11-чи Ордусу тәрәфиндән ишғал едилди. Ишғалын илк күнләриндә Нәсиб бәј өз јахын достларынын евиндә кизләнемәли олур. Онун М.Ә.Рәсулзаде илә сон мөхфи көрүшү 1920-чи илин мај ајынын әввәлиндә олду. Көрүш заманы белә мөсләһәтә кәлинир ки, Нәсиб бәј Бақыдан тәчили олараг чыхмалы, Тифлисә кетмәлидир. Күрчүстанда һәлә о заман "Мәншәрик һөкүмәти" һакимијәтдә иди. Һәр ики лидер јахшы баша дүшүрдүләр ки, болшевик фәләдлары Панкратов-Баба Әлијев гарақуруһу онлар, болшевикләрә етдикләри "хидмәтләри" бағышламајачғлар.

Нәсиб бәј өзүнүн јахын ушағлыг досту, Азәрбајҗан парламентинин үзвү, "Әһрап" фиргәсинин лидерләриндән бири олан Гархунлу Әшрәф Тағыјевә (1860-1930) хәбәр кәндәрәрәк, ондан хаһиш едир ки, кәлиб ону Күрчүстана өтүрсүн. Гархунлу Әшрәф өз дөврүндә Јевлах зонасында гоҗаг, чәсур, танымыш шәхсијәтләрдән бири иди.

Нәсиб бәј видалашмағ мөгсәди илә кечмиш һәјәт јолдашы Шәфигә Султан Ханым Гаспиринскајанын евине кәләрәк, үстүндә олан ахырынчы пулларины миз үстүнә гојарағ, ондан өз догма ушағларыны горумағы хаһиш етмишдир. Бу күн Истамбулда јашајан Нәсиб бәјин севимли гызы, 86 јашлы Зәһра Ханым Кәј-кәл сөјләјир ки, һәмән күндән сонра о атасынын үзүнү бир даһа кәрмәмишдир.

Һәмин күн Нәсиб бәј өзүнүн һөкүмәт автотомобилиндә Күрчүстана јола дүшүр. Онлар автотомобилдә дөрд нәфәр идиләр. Нәсиб бәјдән башға автотомобилдә Гархунлу Әшрәф, Мусават фиргәсинин Бақы Комитәсинин үзвү Јусиф Ибраһимли (1883-1920) вә онун рус милләтиндән олан садиғ сүрүчүсү варды.

Нәсиб бәјин бүтүн јүкү аңчағ бирчә јол чантасындан (соковож) ибарәт иди. Мүһачирләр Јевлахын Гархун кәндиңә кәлиб чатырлар. Нәсиб бәј өз мусәфирләри илә Әшрәф бәјин евиндәкәчәләмәли олурлар. Ону да гејд етмәк ләзимдир ки, Нәсиб бәј габағларда дөфәләрлә Әшрәф бәјин евиндә гонағ олмушдур. Сәһәри күнү Нәсиб бәј Әшрәф бәјә мүраҗиәт едир ки, Тифлисә артыг аз галыб, даһа горху јохдур, сән евиндәсән, мәнимлә Тифлисә кетмәјинин әһәмијәти јохдур. Әшрәф бәј етираз едир. Ону Тифлисәчән јола салачағыны, мушајәт едәчәјини билдирир. Нәсиб бәј гәти етираз едәрәк она өз миннәтдарлығыны билдирир. О, Әшрәф бәјдән хаһиш едир ки, Јусиф бәј Ибраһимлини Шәки-Зағатала-Балакән јолу илә Күрчүстана јола салдырсын. Јусиф бәј Ибраһимли өзү илә Мусават фиргәсинин Бақы комитәсинин сәнәдләрини апарырды. Јолда мин чүр һадисә баш верә биләрди. Данышыға кәрә Јусиф бәј Ибраһимли Нәсиб бәј илә Тифлисәдә көрүшәчәкди. Бурада достлар бир-бирләри илә көрүшүб ајрылырлар. Автотомобилдә сүрүчүсү илә тәк галан Нәсиб бәј болшевик хәфијәләри вә сојғунчу-гулдур дөстәсинин тәчәвүзүнә мө'руз галыр.

Болшевик хәфијәләринин мөгсәди Нәсиб бәји бурада нәјин баһасына олурса олсун гәтлә јетирмәк, сојғунчу гулдурларын мөгсәди исә ону гарәт етмәк иди. Онлар белә зәнн етмишләр ки, баш назир харичә өзү илә хәјли мал-дөвләт, гызыл-бриллијан апарыр.

Азәрбајҗан истиғлалынын лидерләриндән бири, бачарығлы тәшкилатчы Нәсиб бәј Јусифбәјли Күрдәмир гәзасында, Гурчәј дәрәсиндә болшевик хәфијәләри вә сојғунчу-гулдур төр-төкүнтүләри тәрәфиндән вәһшичәсинә гәтлә јетирилир, орадаҗа тәләм-тәләсик торпаға тапшырылыр.

Марағлы бурасындан ки, Нәсиб бәјин рус сүрүчүсү машындан тулланарағ гәҗа билмиш тәсадүфән сағ галмышдыр. О, сонрлар чәтинликлә Мәншәвик Күрчүстанына

кәчә билмишдир. Гатилләр өз ишләрини артыг көрүшүдүләр. Инди нөвбә сојғунчуларын иди. Онларын марачы Нәсиб бәјин јол чантасына дикилмишди. Гулдурларын фикринчә чанта гаш-дашла, пулла долу олмалы иди. Чантаны ачан заман онун ичиндән нә чыхса јахшы иди? Бир едәд диш фырчасы, диш пастасы, әл-үз сабуну, палтар тәмизләјән шотка, бир дөст алт туман-көјнәк, чораб, мөһрбә вә с.

Бу иди баш назирин вар-дөвләти!

Бунунла кифәјәтләнемәјән гатилләр бу чинајәтин мујәјән мүддәт кизли галмасындан истифадә едәрәк Нәсиб бәјин адындан сахта мөктублар дүзәлтдириб вә онун дәггиғ имзасыны чәкмәк јолу илә бир нечә дөфә онун Кәнчәдә јашајан гардашлары һәмид бәј (1878-1942), Әјјуб бәј Јусифбәјлиләрә мөктублар кәндәришләр. Нәсиб бәјин адындан кәндәрилан бу сахта мөктубларда куја онун Истамбулда диләнчи һалына дүшүјү вә өз гардашларындан пул јардымы истәдији гејд олунмушдур. Гардашларынын гәтлиндән хәбәри олмајан һәмид бәј, Әјјуб бәј вә дајысы Усуб бәј гоһум-әграбадан пул јығарағ, мөктуб кәтириң чаниләрә вермишләрди ки, Истамбулда јашајан Нәсиб бәј чатдырсынлар.

Јери кәлмишкән гејд етмәк истәрди ки, мөрһум Нәсиб бәјин талесиз сәфәриндә она јолдашлығ едән Јусиф бәј Ибраһимли Јевлахдан Күрчүстана гәдәр кәдб чыхыр. Ләкин ону да Күрчүстанын Сигнах шәһәриндә Бақыдан кәндәрилан болшевик гатили гәтлә јетирир.

Нәсиб бәјин јаланчы Истамбулда олма хәбәрини, онун биринчи һәјәт јолдашы Шәфигә Султан Ханым Гаспиринскаја да чатдырмышдылар. О, рәсми әризә илә Азәрбајҗанын һөкүмәт органларына, шәхсән Нәриман Нәриманова мүраҗиәт етмиш, Истамбула кетмәк һаггында ичәзә истәмишди. Белә бир ичәзәнин алынмасына бахмайарағ, мујәјән вахт Нәсиб бәј аиләсинин Истамбула кетмәсинә манечилик төрәдилмишди. Һеч кимә сирр дејил

ТАНЫДЫҒЫМЫЗ ВӘ ТАНЫМАДЫҒЫМЫЗ ЧӨФӨР ЧАБАРЛЫ.

лылар өлкәсинин өвладлары белә күтбейин олмушдулар ки, иншаллары өзләри јаза билмирдиләр, бир-бириндән көчүрүрдүләр?

Нәзәрә алсаг ки, инша сөзү гурмаг, жаратмаг сөзүндөндир, онда һәр шәј айдынлашар. Ејни гәлибдә дүшүнмәјә мәчбур едилмишләр онсуз да баш сьндырыб јени бир шәјин тапылмасынын вөсци олдуғуну билирдиләр: еләјсә һаваяј әзијәт чәкмәјә дөјәрдими? Әслиндә Ч. Чаббарлы кими јазычылар өзләри истәсәләр дә, истәмәсәләр дә, онлары совет режиминин сәрт төләләри бахымындан тәһлил едәчәкдиләр. (Адамын јадына һәлә 19-чу әсрдә олмуш гәрибә бир әһвалат дүшүр: бөјүк рус јазычысы И. С. Туркенева "Әрәфә" романыны јазыр. Тәнгидчи Добролюбов әсәри чар әләјинә јазылмыш ингиләби әсәр кими тәһлил етмәјә чәһд едир. Јазычынын үс-јанкарчасына е"тиразларына бахмајараг, тәнгидчи әсәри өз билдији кими, даһа доғрусу өз мәнәфејинә үғүн шәкилдә охучулар тәгдим едир. Сонралар марксист-ленинчи идеолокјиа тәрәфдарлары сәләфләринин бу јолуну "ләјагәтлә давам етдирдиләр. Нәтичәдә Низами "рус халгынын бөјүк досту", Фүзули "атеист шаир, Хәтәи исә "ишғалчы" олду).

Узун илләр парта архасында оғурлуг инша көчүрән шакирдләр, сонрақы быглысаггаллы кишиләр билмирдиләр ки, Ч. Чаббарлы һеч дә онлар тәлгин олунмуш кими јазмамышды, јахуд јазмаг истәмәмишди. "Алмаз" пјесинин сонлуғуна сонрадан јазычынын мәчбуријәт гаршысында галараг әләвә етдији гондарма сәһнәдә Алмазын өз "сәһвләрини" (әслиндә бу драматургин "сәһви" кими јозулурду-режим тәрәфиндән) е"тираф етмәси, "1905-чи илдә" пјесинин әввәлине вә сонунә јамаг кими гондарылан сәһнәләр, очерк кими јаздыгы јазынын јазычынын өлүмүндән

ли һәләк өлмәсиндән олдуғча мә'јус олур. Әшрәф бәј башда олмагла һәмид бәј өз јахын гоһумлары илә бирликдә Күрдәмир гәзәсына кетмиш вә һәгигәтән Нәсиб бәјин орада гәтлә јетирилмәсини дөгигләшдирмишләр. һәлә азадлыгда олан Әшрәф бәј вә онун јахын адамлары кәшфијат ишләри апармаг гәтил дөстәсинин бир нечә үзүнү ашкар едирләр. һәмин шәхсләр бүтүн әһвалаты олдуғу кими сөјләјиб вә Нәсиб бәјин дәфн олундуғу јери кәстәрирләр. Дөјирләр: "Һаһаг ган, јердә галмаз!" Гәтил дөстәсинин бир нечә үзү Әшрәф бәј тәрәфиндән гәтлә јетирилир.

Гәдирбилән Кәнчә чамааты һөкүмәтдән хәбәрсиз, хәләт Нәсиб бәјин галыгларыны кәтириб шәһәр гәбиристанында кизли сурәтдә дәфн едирләр. Гәбри дашына нишан гојмаг тәһлүкәли олдуғунданбуну етмәк мүмкүн олмур.

Азәрбајҗан Халг Чүмһуријәти јарадылмасы уғрунда шанлы мубаризәдә вә онун 23 ај варлығы дөврүндә фәдакарчасына чалышан, Фәтәли Хан Хојскиден сонра икинчи вә сонунчу "Рәисүл-вүкәламыз" Нәсиб бәј Јусиф бәјинин әзиз хәтирәси гәдирбилән халгымызын јаддашындан һеч заман чыхмајачаг, ону әбәди еһтирамла јад едәчәкдир.

М. Ә. Рәсулзаде

ки, Нәсиб бәјин аиләси Бақыда хусуси нәзарәт алтында иди. Белә бир фикир мөвчуддур ки, Нәсиб бәј аиләсинин Түркијә кетмәсинин әсәс сәбәбкарлары, Түркијәнин Азәрбајҗандақы сәфири Мәмдүх Шөвкәт Паша вә о заманқы Азәрбајҗан ЧК-нын сәдри Ејјуб Ханбудагов олмушлар. Онлар Шәфигә Султан Ханымы икв өвладды илә Бақыдақы түрк әсирләри илә бирликдә Истамбула кәндәримишләр. Истамбулда Нәсиб бәји ахтаран Шәфигә Султан Ханым Түркијәдә азәрбајҗанлы мүнәчирләрлә көрүшүр, анлајыр ки, Нәсиб бәј Түркијә кәлмәјиб. Шәфигә Ханым ади бир тәсадүф нәтичәсиндә Истамбулда Нәсиб бәјин рус сүрүчүсүнә раст кәлир. Нәсиб бәјә садиг олан бу сүрүчү, онун һәјәт јолдашыны таныјыр сә онун Күрдәмир гәзәсында Күр чәјынын јахынлығында өлдүрүлдүјүнү сөјләјир.

Һәмин әһвалатдан сонра Шәфигә Султан Ханым Бақыја гајытмагдан имтина едир, ләкин Кәнчәдә јашајан Нәсиб бәјин бөјүк гардашы һәмид бәјә мәктүб јазараг, онун гардашынын нә Тифлисә, нә дә Истамбула кәлиб чыхмадығыны вә Күрдәмир гәзәсында гәтлә јетирилдијини билдирмишдир.

Һәмид бәј бу хәбәри Гархунлу Әшрәфә чәтдырыр. Әшрәф бәј Нәсиб бәјин фәчиә-

"Бизим Москваја гаршы дамамыз мә'лум олдуғу үзрә сәдә идеолочи бир дава дөјилдир. һәр шәјдән әввәл биз Русија истиласы илә рус империализминин бу јени шәкли илә вүрүшүрүг. Коммунизмлә мубаризә бизим үчүн чалынмыш истиглалымызын кери алмаг јолунда јапылан бир мучәдиләдир. Коммунизми милләтләрарасы бир тәһлүкә зәһәри олараг чанландыран тәшәккүл Советләр Иттифагы дөјилән гүвәтдир."

сонра некаја кими төгдим едилмәси, пролетар жазычыларынын драматурга етдиклери нарсыз нүчүмдөр, жазычынын "ләкали кечмишинин" тез-тез онун башына гахкын едилмәси (эскинде нәр шөй бу "ләкали кечмиш"лө баглы иди) вө нөһажәт 1934-чы илдә чөми 35 ил өмүр жашамыш вө бу гысадан-гыска өмүрүн ичиндө фантастик дәрәждө ишкүзарлыгга жазыб- жаратмыш Ч.Чаббарлынын үрөжинин партамасы... (партадылмасы) нөлө нө жакшы ки, бөүк әдиб дөһшәтлө 37-чи или көрмөди, жоха онун да тәлеји мөлөкдәшларын -мүсаватчы жазычылар Ә.Чавад, Н.Чавид, М.Мушфиг кими империанын өт машынынын ичиндөн кечмөлө олачагды.

Бөлү, Ч.Чаббарлынын о "ләкали" кечмиши әскинде онун мүсават партијасынын үзү олмасында иди. Азербәјчан Демократия Республикасы рус империјасынын вө онун јерли нөкөлөрүнүн ганлы әллери илө богуландан сонра мүсават ики истигәмәтдө - һәм муһачирәтдә, һәм дө Вәтөндө кизги сүрәтдә ишлөмөли олду. Бақыдакы кизли мүсаватын рәһбәрлериндөн бири дө мөһз Ч.Чаббарлы иди. Кизли мүсаватын бир сыра ыгыгчылары һәтта онун евиндө кечириләрмиш.

Гүдрәтли сөнәткар әсәрләрини олар-олмаз чәрчивәләри дахилиндә јазмага мөһкум едилсә дө о, әскиндө сахта идејаларын фонунда јаздыгы әсәрләриндө езопвари јолла олса да өзүнүн мүсаватчы мәсләкчә садиғ галмышдыр. Әскиндө бөүк бир гәдигат объекти ола биләчөк бу мөвзунун јалныз мүәјјән нөгсанларына тохунмаг истәрдик.

Рус империјасынын халглар арасына ифаг тохуму сәпдијини даһи драматург "1905-чи илдә" пјесиндә усталыгга верә билмишди. (Бу күн дө бу сийәсәт давам етмәдәдир - Гарабагда, Күрчүстанда, Тачикстанда... (Ермәниләр кизли силаһ верән губернатор азәри түркләрини дө товлајыр, өзүнү оларнын досту кими гәләмө верир. Бу күнүк Волскилерин, Полјаничколарын сәләфи олан губернатор милли һиссләрдән мөһрум олан Баһадыр бәјләри, Саламовлары вәзифә, тәлтиф вө с. илө товлајыр, азербәјчанлылары ермәнилерин әлијлә гырдырлар. Саламовун дөшүнө медал тахан губернатор (сонралар дөшүмүзә јад медаллар, башымыз үстүнә јад бәјрәгләр о гәдәр асылыб ки!) шөһрәтә

алудә олдуғумузу, һәтта алудәчиликдөн миллијәтиimizi белә тапмадага һазыр олдуғумузу көзәл баша дүшүр. Иш о јерә чытар ки, Саламов Баһадыр бәја милләт сөзүнү ағзына алмамағы тапшырыр: "Заман о заман иди ки, вә әсәрин јазылдыгы дөврәдә дө милләт сөзү өзәзинә совет сөзү ишләнирди". "Формаҗа милли, мөзмүнчә социалист әдәбијәт" дөјилән гондарма бир идејанын мейданда олдуғу вахтда белә типләр вө типажлар јаратмаг өзү дө риск иди).

"Саламов - Јенә дө салды бу зәһримар миллијини орталыга. Адә, бир бөлө көч. Марија Туманфәјенән, падаһар мөнә бөүк хәчаләт вериб, бу мидальн өзәзинә сабаһ сизин бармагыңызә шөһәримизин ән бөүк брилјантыны тахачам..."

О брилјантын далыча Зенкәзүр, Көјчә ермәниләрә верилди, ичимиздә әбәди сызлајан Дағлыг Гарабаг дөјилән хәрчәк јарадылды.

Драматург пјесдә мангурт бир ата образы да јарадыб. Кечмишини донан, әслини унудан, бигејрәт, бишөрәф Гоча Бахшы. Ўзынын е"тирәзларына бахмајараг Азербәјчандә алтернативи олмајан вә бөлкә јазычынын империја мүһитинә олан кин вө нифрәтиндән доған бу "киши" гызыны-түрк гызыны ермәнијә вермәк истәјир(!?) Өзүнүн дедикләринә өзү дө инанмајан, фәгәт социализм калонијасында јашамага мөһкум едилмиш бу мангурт "ата"ны гызы да рәдд едир.

Јазычынын "Правда" гәзетиндә 28 апрел ингилабынын(оху: 28 апрел истиласы) он иллијинә сифаришлө јаздыгы "Бақы" адлы очеркини сонралар тәрчүмә едиб "Фирүз" һекајәси кими охучуларә төгдим етмишләр. Бу "һекајәдә" дө јазычы өз сачмалары илө мөвчүд рөжимә өз мүнәсибәтини билдирмишди. "һекајәнин" гәһрәмәни өз евләрини, доғма Чәмбәркәнди, гәбиристанларыны, һәтта атасынын гәбрини дө тапа билмир. Бурада мүдрик јазычы кизли бир ејјамла кечмишиндән әјрылмыш инсанын фәчиәсини јарада билмишди. (өзү дө өз фәчиәсинә севинән инсанын!)

"...Атамын да гәбрини тапмадым. Бу әбәди сүкут дүнјасынын јериндә кениш хијабанлы гәшәк бир парк әмәлә кәлмишди, атамын гәбринин јериндә исе бир

чичәклик салмышдылар. (!)"

"Чыллаг гумлу дүзләр ики күн ичәрисиндә јашыл, чичәкли бир баға донур... гәбристан... мөдәнијәт вө истирәһәт паркына чеврилди."

Санки јазычы көзләри илө көрдүјү 1918-1919-чу илләрин дөһшәтлө ермәни гырғынлары заманы салынмыш Шәһидләр хијабанынын дағылмасындан, бизим ганлы јаддәшмиздин кәлчәк нәсилләрдән кизләдәшмәсиндән сөнбәт ачыр.

"һекаја"нин башга бир јериндә јазычы сахта социализм "һәгигәтләринин" тәбиәтин ганунларына белә мүдахилә етдијини мөһәрәтлө ачыр:

"Бәлкә ики күн ичиндәкөһнә еви сөкмәк, јери дүзәлтмәк, һәтта асфалтламаг вә ағач өкмәк о гәдәр тәәччүбү дөјилди. Тәәччүбү орасыдә ки, дүнән әкилән ағачлар, бу күн чичәкләмишди...". Бу чүмләләрдә јазычы фантастикасындан, һиперболадан даһа чох, сахта, јапма бир әмијјәтин истәкләринә вә иштәкләринә гәрши бир ирония дүјулүмагдадыр. (Бу сахта чөмијјәт сонралар ики күн әкилән, чичәкләјән, бар верән ағачла кифәзләнмәди, бир гојундан даһа 2-3 бала, өзү ағырлыгында јун, бир инәхдән өзү ағырлыгында сүд, бир гарыш торпагдан фантастик ламбыг, үзүм тәләб етди вә алды да!)

"1905-чи илдә" пјесиндә әсәр боју һадисәләри мүшәјәт едән е"чазкар маһныда исе јазычы санки доғма мүсават идејаларынын, мүстәгиллик арзуларынын фәчиәсини вермишди:

Азәд бир гушдум,
Јувамдан учдум.
Бир бағ дүшдум,
Бу кәч јашымда.
Бир өвчү көрдү.
Көксүмә дүшдум.
Торпағ дүшдум,
Бу кәч јашымда.

Мүсават партијасынын 3-чү (бәрпа) гурултайында Мөммөд Әмин давамчыларындан элан Әбдүл Ваһаб Јурдсөвәр һезин, лакин чох ибрәтәмиз бир хәтирә сөјләди: "Бир күн мән С. Вүрғунун "26-лар" поемамын М.Емин бәјә кәстәриб дедим ки, бу әсәрдә сизин адының анылыб, фәгәт сәтгыни кими. О, әсәри мөндән алыб бахды,

севинчиндән шашырыш бир һәләтдә деди: —Буну јазан чох бөүк адамдыр. Фәгәт, адым мәнфи-пладна чөкисә дө кәлчәк нәсилләрә варлыгымы билдирәр. Чочуг атасындан сорушар, мүәллиминдән сорушар, мүсават, мүстәгил Азербәјчан һағдында һәгигәтләр чөзүләр... Демәк, буну јазан бөлчәк ағыл сәһибимиш... О ки, галды мән сәтгыни кими кәстәрмәјинә, оја јәзәмасәди, дәрч олунмәдир?". Мөһз бу хәтирәт мөни Ч.Чаббарлы јарадычылыгына бир ајры көзлә бахмага вадәр етди.

Бәли, бизләр, бу күн сахта бир рөжимин хәстә идејалары илө јолухмуш нәсил әскиндө өз кечмишләре инди ајры көзлә бахмалыбыр. Онда Ч.Чаббарлы кими әгидә вә мәсләк сәһибләринин нө чөкдијини дүјүмүш олары. Бу күн фамилијаларынын архасына -ов, -јевләри шәлләпәнәр, гәзет сәһифәләриндә "фамилијамыз нөчә олмалыдыр?" суалыја Америка ачанлар бөүк Чөфәр Чаббарлынын фамилијасына бахсынлар.

Сенсасија ардынча гачмаг хәтиринә јох, һағ-әдаләт наминә ашағдыклары да гәјд етмәк истәрлик: тәк Ч.Чаббарлы јарадычылыгына јох, бүтөв 70 иллик әдәбијјәт тарихимиздә јенидән бахмағын вахты кәлиб чатмышдыр.

Азәд ГАРАДӘРӘЛИ "Мүсават ирси" комиссијасынын үзү

Мүсават партијасы Зәнкилан рајон тәшәббус гурулуи сәдридир.

Бәдиһ јарадычылыгга машғул олур. "Дүмдүрү сү" һекајалар китабы кәч олунуб. Зәнкиланлы ишгалындан сонра мүвәггәти олараг Бақыда мәскулналыб. Һал - һазырда Бақыда гачра ишгаллар тәшкил олунушү орта мәктабин директору вә журналымызын әмәкдәшидир. Бир сәһифә мөһд гыз атасыдыр.

Азәд Гарадәрәли
Kitabxanası

Мирзэ Бала МӘММӘДЗАДӘ

ИКИ ИНГИЛАБ АРАСЫНДА КЕЧДИЈИМИЗ ЈОЛА БИР НӘЗӘР

Мирзэ Бала Мәммәдзадә дөврүнүн вә тәнпәрвәр зијалыларындан, публицист вә сийаси хадимләриндән олмагла, Мусаватын идеологларындан вә Чүмһуријәти-мизин (1918-1920) лидерләриндән бири кими дә мәшһурдур. О, чохлу публицистик, әдәби-тарихи мөгаләләрин вә китабларын мөәллифидир. Бу әсәрләрдә халгымызын истигғалијәтә доғру инкишаф јолунун мәрһәләләри тәһлил олунмагла бәрәбәр, мубаризә тарихи вә нәзәријәси дә ишығландырылыб.

Мирзэ Баланын бу истигамәтдә гөләмә алдығы јазылардан бири 1918-чи илин октябрында Тифлиسدә јазылыб, елә һәмин илдә орада да китабча һалында чыхан "Ики ингилаб арасында" адлы әсәрдир. Бурада 19-чу әсрин икинчи јарысында халгымызын милли-мәһви шуурунда баш верән ојанма просеси вә тәрәгги мөјли, онун хүсусијәтләри, бу јолда чалышан вә тәнпәрвәр зијалыларын адлары вә хидмәтләри гысача тәсвир олунур, һәмин дөвр халгымызын истигғал мубаризәсинә һазырлыг мәрһәләси кими гижмәтлендирилр.

20-чи әсрдә Русијада баш верән 1905 вә 1907-чи илләр ингилаблары арасында Азәри түркләринин сийаси шуурунун јени мәрһәләсинин јаранмасы вә инкишафында мөтбуат, әдәбијјат вә инчәсәнәтин ојнадығы башлыча рол диггәт мәрказинә чәкилиб. Тәсадүфи дејил ки, китабчанын үз габығында онун адындан сонра бәлә бир "аннотасија" верилиб: " Мөтбуат, маариф, әдәбијјат, театро, руһани вә гадын мәсәләси кими милли вә мәдәни ишләримизин ирәлиләмәсинә даир тарихчәдир. Мүәллифин һағы гәнаәтинә керә, бәлә кетсә, Азәрбајҗанлылар Шәрғдә илә чүмһуријјәт гурачаглар. Тарих онун мүләһизә-

ләрини тәсдиг етди.

Мирзэ Бала халгымызын истигғалијәтинин газанылмасы вә горунмасында вәтәнпәрвәр зијалыларымызын, демократик руһлу мөтбуат, әдәбијјат вә инчәсәнәти-мизин ролуну дәрк етмәклә бәрәбәр, онларын гаршыларында дуран вәзифәләрин мугәддәслијини дә нәзәрә чатдырмағы унутмурду. Одур ки, 1921-чи илдә бир нөв "Ики ингилаб арасында"нын давамы кими, "Азәрбајҗан түрк мөтбуаты" адлы әсәр јазыб, ону 1922-чи илдә Бақыда нәшр етдирди. Бу китабда 1875-1921-чи илләр арасында чыхан Азәрбајҗан түрк мөтбуат нүмунәләри, онларын әсас истигамәтләри вә јарадычы гүввәләри һагда әдәби-өлми мөһүмәтлар верилир.

Һәләлик Мирзэ Бала Мәммәдзадәнин "Ики ингилаб арасында" адлы кичик һәчмәли, әсәринин дөјәрини нәзәрә алыб, ону охучуларымыза тәгдим едирик. Ону да гејд едәк ки, букүнкү инкишаф мәрһәләмиздән баханда мүәллифин мүләһизәләри бир гәдәр садә көрүнсә дә, дөврүн сийасы, әдәби вә мәдәни шуур мәнзәрәсинә ајдын бахышы вә мусаватын ирси бахымындан диггәти чөлб едир. Алхан БАЈРАМЛҒЛУ.

ИКИ ИНГИЛАБ АРАСЫН-

ДА Мугәддимә

Арамызда милләтимизин бачарығына шүбһәләр бәсләјән бир чох гара фикирли зијалы сималара тәсадүф олунур. Бу сималар ики гисмдир: бири шимал тәсири атында, о бири гәрб нүфузунда олдуғундан милләтинин һәгиги һөјат, исте"дад вә тарихи иләәсла таныш дејилдир. Одур ки, милләтимизин бири шимала, о бири дө чәнуба дартмаға сә"ј едир.Тарих исә кәскин гөләм илә јазыр ки, азәри түркләрин

әлли иллик мүддәтиндә мөдәнүјјәт вә миллијјәт јолунда кәстәрдикләри дирилији Асија дүнјасында Јапонијадан башга һеч милләт кәстәрмәмишдир. Һеч милләт 25 сәнәдә милли бир әдәбијјат, милли бир театро, милли бир мусиги вә милли бир мөтбуат јаратмамшыдыр.

Һеч бир милләт 12 сәнә ичиндә милли бир тәрпәниш, сийаси бир сима вә милли бир дирилик кәстәрмәмишдир.

Азәрбајҗан түркләри биринчи Русија ингилабындан сонра мәдәни бир ингилаб тәрәтдиләр вә икинчи ингилаба кими чанлы бир гүввә тәшкил етмәјә мүвәфғә олдулар.

Һәлә икирминчи әсрин өввәлләринә кими Азәрбајҗан түркләри милли әдәбијјат, театро, мөтбуат вә маариф мәсәләләринә шуғу етмишләр.

Һәнуз 1875-чи илдә Азәрбајҗанда "Әкинчи" адлы гәзет чыхырды. Гарабағ, Газах, Ширван, Молла Пәнәһ, Аси, Сејид Әзим, Мирзә Фәтәли, Ашыг Әли, Ариф, Мирзәчән, Ашыг Пәри, Нәбати вә Закирләр јарадыр. Шаирләр, әдибләр, драматурглар, һекајәнәвис вә мүтәрчимләр доғулур.

Һәнуз биринчи Русија ингилабындан ирәли мөктәб мәсәләләри мөктәб китаблары, мөктәб мүәллимләри дүзәлиб гуртарыр. һәсән бәј, Фирудун бәј, Рәшид бәј, Султан Мөһид, һәбиб бәј кими шәхсләр мөктәб уғрунда чарпышмаја башлајырлар.

Һәнуз биринчи ингилабдан габағ Азәрбајҗанын дөрд бир тәрәфиндә гыз мөктәбләри ачылмаға башланыр.

Һәнуз биринчи ингилабдан габағ, һәтта он доғузунчу әсрин ахырларында Европадан доктор, јурист, мүһәндис кими кәчкәләр гајытмаға башлајырлар.

Фәгәт Азәрбајҗан түркләринин ән бөјүк ишләри иләримәләри биринчи ин илабдан сонра 1906-чы сәнә илә 1918-чи илин арасында вағе олур.

МӘТБУАТЫМЫЗ.

1906 -чы илдән 1918-чи илә ики ики илин ичиндә Азәрбајҗанда а тмыша кими гәзет вә журнал нәшр олунур Һәлә әдәби,

Азәрбајҗанлы тәләбәләр Мирзэ Бала Мәммәдзадәнин мазары үстүндә.

өлми, тарихи китабларын тәлтиф вә тәрчүмәләрин милли драма вә фәчиәләрин һесаб вә гәдәри јохдур.

Марағ үчүн мөтбуатымызы бурада сајырам: "Һөјат", "Иршад", "Молла Нәсрәддин", "Дәбистан", "Улфәт", "Һәғәјиг", "Һәмијјәт", "Бурһани-тәрәгги", "Рәһбәр", "Тәкамүл", "Фјүзат", "Јени Фјүзат", "Күнәш", "Сәда", "Сәдаји-вәтән", "Сәдаји-Гағғаз", "Һәгигәт", "Јени һәгигәт", "Ишығ", "Асари-Һәгигәт", "Мәһүмәт", "Ничаг", "Тәрәгги", "Шәрғи-Рус", "Каспи", "Зәнбур", "Мәзһәр", "И-бал", "Шәләлә", "Мөктәб", "Јени мөктәб", "Игдам", "Көллијјәт", "Бақы һәғәти", "Бәсирәт", "Совғат", "Мәзәли", "Тути", "Бабаји-Әмир", "Ачыг сөз", "Доғру сөз", "Гуртулуш", "Мусават", "Иттиһад", "Мусәлманчылыг", "Дирилик", "Кәчкәләр сәдасы", "Иттифак", Мүтәллимин тәләбәләрин А.Б) "Ел һөјаты", "Ал баҗрағ", "Тазә хәбәр", "Сон хәбәр".

Иранлыларын түркчә "Өдалат" вә "Азәрбајҗане-Иран". Бу гәзетләрин анчаг беш-

алтысы ғырагда, галаны исе Бақыда чы-
хыбдыр. 1918-чи илин Бақы һадисәләрин-
дән габаг бу гәзетләрдән галмышды:

"Каспи", "Ачыг сөз", "Мүсаваг", "Бәси-
рәт", "Иттиһад", "Һүммәт", "Зәһмәт сәдә-
сы", "Кәнчләр сәдасы", "Иттифаг", Мү-
тәллимин "Ел һәҗаты"

Вә Тифлисте "Ал байраг".

Бақы һадисәсиндән сонра мұһарибә вә
ингилаб заманы Тифлисте чыкыб: "Кәлә-
чәк", "Кәнчләр журду", "Тартан-партан".

Кәчәдә: "Азәрбајчан" вә бир нәмрә дә
"Түрк сөзү". Бақыда чыхачаг "Һәҗат" вә
"Шејур".

МААРИФ ИШЛӘРИ.

Мәтбуатын сүрдүү маариф вә тәрәгги-
пәрвәр төблигат тө"сири алтында Азәрбај-
чанын һәр јериндә маарифә вә мәктәбә
һәвәс вә шөвг ојаныр. Хүсусән, бу барәдә
"Молла Нәсрәддин" вә "Зәнбур" журнал-
ларь бөјүк хидмәтләр едирләр. Маарифин
лазымлығын ширин вә чамаатын анлады-
ғы лисан вә аналтамагла бәрәбәр мәктәб вә
маарифә гара бир һасар кими дуран мол-
ла вә молланмалар илә дә шиддәтли, мү-
баризә едирләр.

Бу барәдә мәтбуат бөјүк вә кәскин гәләм-
ли маариф, һур јјәт вә тәрәггипәрвәр
шаирләр јарадыр. Сејид Әзим, Сабирләр
Азәрбајчанын һәр јериндә охунур.

Мәтбуатын вә шаирләрин јазмағы јалныз
сөз дөјил, фәал адәмләр дә ојадыр. Мәктәб
вә мәктәбә һәвәс фикирләрини гүвадән
фә"лә кечирмәк үчүн Азәрбајчанын һәр
шәһриндә, һәр гәсәбә вә кәндиндә "Нәш-
ри-маариф чөмијјәтләри", "Чөмијјәти-хө-
ријјәләр" ачылыр.

Бақы, Шуша, Кәнчә кими шәһәрләри-
миздә исе бунларә дә иктифа олунмајыр.
Ничат, Сәфа ханымлар чөмијјәти тәшкил
олунур. Бир төрәфдән бунлар, о бири тө-
рәфдән һөкүмәтчамаатын арасында мәк-
тәб вә маариф ишләрини артырыр. Үч ил-
дән сонра һәнки ибтидан, рүшдијјә, һәт-
та орта мәктәпләрә белә еһтијачлар ар-
тыр.

Һәдә кәндләримиздә мүәллим, мүәллим-

студент төләб олунур.

Һөкүмәтин габағында ағыр бир мәсәлә
дурур. Зира Русия чар һөкүмәти Азәрбај-
чан түркләринин бөјлә тез ојанмаларына
һеч куман етмәјирди. Она көрә Әли бөј
Һүсејнзадә, Әһмәд бөј Ағајев, Әһмәд Ка-
мал, һашым бөј кими шәхсләри һәсә ет-
дирди. Милләтин зијалыларыны тө"гибә
башлајыр. Милли мәктәбләри гапајыр. Гә-
зетләри сыхыр. Чөмијјәтләрин иһтијарыны
өлиндән алыр. Фәғәт бунлар Азәрбајчан
түркләринин кәзүндә мәктәб вә маарифин
әһәмијјәтини даһа да артырыр.

Бөјүк Русия ингилабындан габаг һәр ил
орта мәктәбләри гуртаран төләбә вә һәтта
алтибәләрин гәдәри бир јердә јүзү етмәјә
башлајыр.

Нәшри-маариф чөмијјәтләринин шәһәр-
ләрдә иһтијараты төмиз алыныр. Милли
мәктәб һәтта рус мәктәби сахламаг гада-
ған олунур. Бунун әвәзиндә чөмијјәтләр
фәалијјәтләрини көндләрә кечириләр.

Аз вахтларда кәндләрдә мәктәбләр ар-
тыр: бә"зи кәндләр гыз мәктәбинә дә әһ-
мијјәт вериб ачылмасына сә"ј едирләр.

Маариф чөмијјәтләринин шә"бәләри бө-
јүк гәсәбәләрдә ачылыб ишләмәјә башла-
јырлар. Ингилабдан габаг кәндләрдән
"мүәллим лазымдыр" фәријады бүтүн Гаф-
газы титрәдиб, дөвләт думасына јети-
шир. Милләт милли мүәллимләр һазырла-
маг еһтијачыны дүшүнүр. Гори даһа бәс
етмәјир.

ӘДӘБИЈЈАТЫМЫЗ.

Биз дедик ки, һәнуз он доггузунчу әсрин
ахырларында шаир, әдиб, драматург, мұ-
һәррир вә һекајәнәвисләримиз вар иди.

Биринчи ингилабдан сонра әдәбијјат
аләминдә ортаја даһа јени шәхсләр вә јени
фикирлиләр атылыр.

Әли бөј Һүсејнзадә, Әһмәд Камал, Әһмәд
бөј Ағајев, Сејид Әзим, Нәчәф бөј Вәзи-
ров, Ахунд Јусиф Талыбадә, Султан Мәчид
Гәнизадә, Сүләјман бөј Ахундов, Сабир,
Аббас Сәһһәт, Һүсејн Садиғ, Абдулла
Шаиг, Әбдуррәһим бөј һағвәрдиев, Үзе-
јир бөј һачыјев, Мәһмәд Әмин Рәсулза-
дә, Һүсејн Чавид, Һүсејн Тә"ләт, Нәриман

бөј Нәриманов, Чавад, Әли Шөвги, Әли
Нәзми, һачы Ибраһим Гасымов, Јусиф бөј
Вәзиров, Мүзһиб, Сејид Зәркәр, Сәјјаһ вә
гәјриләри мейдани-мәтбуатда әдәбијјәти-
мыз уғрунда чарпышырлар.

Үч әввәлчиләр (Ә.Һүсејнзадә, Ә.Камал
вә Ә.Ағајев - А.Б.) тө"гиб олундулары-
дан фәалијјәтләрини Османлыја кечирмәјә
мәчбур олурлар. Галанлары исе вар гүв-
вәләри илә Азәрбајчан әдәбијјәти уғрунда
ишләјирләр.

Нәчәф бөј, Әбдуррәһим бөј һағвәрдиев
әс фачиә вә драмлары илә Мирзә Фәтәли
Ахундовун Јерини тутмаға чалышырлар.
Үзејир бөј биринчи олараг милли бир му-
сиги јарадыр вә Лејли Мәчнуну опера төр-
зинә салыр.

Сабир әдәбијјәтымызда јени бир төрз вә
чыгыр ачмаға мүвәффәқ олур. Сәһһәт әдә-
бијјәтымызы Авропа, хүсусән Русияја әдә-
бијјәтилә бәзәјир вә мәктәб китабларынын
чыхмағына көмәк едир. Мәһмәд Әмин
Рәсулзадә, Сөнәтулла, һачы Ибраһим гәз-
етчилик вә мұһәррирликләрилә мәтбуа-
тымыза хидмәт едирләр. Абдулла Шаиг,
Һүсејн Чавид, Чавад, Әли Шөвги, Әли Нәз-
ми һиссли вә милли шә"рләрилә, Нәриман-
ов вә Јусиф бөј "Пир", "Чәннәтин гөзи"
кими халғ һәјатыны һәгиги төсвир едән
һекајәләрилә әдәбијјәтымыза хидмәт
едирләр. Мейдани-әдәбијјәтда "Биринчи
ил", "Икинчи ил", "Үчүнчү ил", "Әдәбијјат
мәчмүәси", "Күләр", "Әдәбијјат илк гәд-
мә" кими мәктәб китаблары, "Сәрф вә
Нәһеләр" чыхыр. Түркчә һесаб китаблары,
чоғрафијалар јазылыр. Мәтбуат вә әдәбиј-
јәтдә көзә чарпан бир шөј варса, о да
гадын мәсәләсинин һәлл сунмасындан
долајы гаранлыг вә ахсаглыгдыр.

Демәк олар ки, әлли илин ичиндә бу
мәсәлә тамамилә һәлл олунмамыш гал-
мышдыр. Одур ки, он доггузунчу әсрдә ол-
дуғу кими, инди дә роман чәһәттиндә әдә-
бијјәтымыз зөиф галмышдыр. Фәғәт јәнә
мәтбуат вә әдәбијјат аләминдә Шәфигә,
Умуқүлсүм, Сәидә кими адлар нәзәрә чар-
пыр.

Әдәбијјәтымызда бир дә һәлл олунма-
мыш мәсәләләрдән һуруфат мәсәләсидир.

О ки, галды Әрәб, Фарс тө"сирисон за-
манларда әһәмијјәтләрини итириләр.
Әдәбијјәтымыз түркләшмәјә башлајыр.

ТЕАТРОМУЗ

Мәтбуат вә әдәбијјат гәдәр иләриләјән
шәјләрдән бири дә театромүздүр. Театро-
музун иләриләмәси бир мө"чүзә кими ол-
мушдур. һәтта о дәрәчәјә кәллишидр ки,
гоншуларымыз илә бәрәбәр олмагдан
башга, бә"зи јерләрдә дәрс, ибрәт олмаја
да башламышыз.

Буна да сәбәб әдәбијјәтымызда ијирмин-
чи әсрдән бу јәнә ән баш әһәмијјәт театр
әсәрләринә верилмәсидир.

Һашым бөјин төрчүмөләри, Мирзә Фәтә-
лидин комедијалары, Нәчәф бөјин фачиә-
ләри, Әбдуррәһим бөјин "Дағылан Ти-
фагы", "Аға Мәһмәд шәһи", "Бәхтсыз
чаваны", Рәшид бөјин пјесләри һәр јердә
ојанмаға башлајыр.

1912-чи илдән сонра сәһнәмиздә бөјүк
бир ингилаб төрәнин. Үзејир бөј Лејли
Мәчнуну музигијә салыб фачиә вә комеди-
ја чәркәсинә опера, оперетта дәхи даһил
едир. Әдәбијјат вә театр әсәрләри чәр-
кәсинә:

"Лејли вә Мәчнун", "Әсли-Кәрәм", "Ашығ
Гәриб", "Аршын мал алан", "О олмасын,
бү олсун", "Өр вә арвад" кими опералар
даһил олунур.

Мейдана вә театро аләминә мүгтәдир сә-
наткарлар чыхыр.

Фачиә актјорларындан илк әввәл Һүсејн
Әрәбли, комедијадан Мирзаға Әлијев,
Кәрбала Чанаккир Зейналов, операда Һү-
сәјнгулу Сараблы вә Әһмәд бөј Ағдамлы
мәшһур олурлар. Вә сонра јени вә бача-
рыглы шәхсләр доғулур.

Фачиәдә: Аббас Мирзә Шәрифзадә, Гу-
лам Шәрифзадә, Бағдадбөјов, Әһмәд Ағ-
дамлы, Әһмәд Гәмәрли, һачы Чаббарза-
дә, Рза, Әбдүлһәсән.

Комедијада:

Әли Әкбәр Һүсејнзадә, Рза Дараблы,
Әбүлһәсән, һачаға Аббасов, Зейналов.

Операда:

Әһмәд бәй Ағдамлы, Әли Әкбәр, Танрыгулов, Мәһсәмәдов вә гејриләри мәшһур олулар. Мәдәни :з милли ишләримиздә һәр аддымда бизә мане олан гадын мәсәләси олдуғу бурәдә да кәзә чарпырды. Түрк ханымларындан бу вәгтә кими бир кәс түрк сәһнәсинә чыхмамышдыр. Она кәрә кишиләр арвад ролуну ојнамаға мәчбур олмушлар. Вә бу ишдә түрк сәһнәсинин көмәјинә кәлән харичи ханымлар олмушду.

Шура ханым Оленскаја, һава Оленскаја, Күлсабаһ ханым (ермәни), Сәрја ханым, Лизина вә гејриләри.

Бунлардан хүсусән Шура Оленскаја Түрк сәһнәсинә вә түрк сәнәје-нәфсисинә унутулма бир хидмәт етмишдир вә етмәкдә дә давам едир.

Ә"ган Бақыда бири драм вә бири дө операја хидмәтедичи ики театро чөмијјәти вардыр. Биринин башында Үзејир бөј, Әрәбли, Сараблы дурур. О биринин башында Аббас Мирзә, Мирзаға вә ханымлар дурурлар.

Бөјлә чөмијјәтләр Кәңчә, Тифлис, Шуша вә гејри јердә дө вардыр. Азәрбајҗан истиглалийәтинә малик оландан сонра пәтахтымыз Бақыда бүтүн актјорларымыз бирләшмәш муттһил" бир сәһнә гүввәси дүзәлтмишләр.

РУҺАНИЛӘР ВӘ ГАДЫН МӘСӘЛӘСИ.

Азәрбајҗан түркләринин һәр аддымында габағларына тикән дүзән, ишләриндә мианеет гуран руһаниләр идиләр. Руһаниләр вә онларын кор тәрәфдарлары гара фанатизмәләрилә чыхыб е"ланы-һәрб етдиләр.

Биринчи гәзетәмиз онлар тәрәфиндән нифрәт вә һәрәм е"ланы кәрду. Мәчлисдә, мәсчид минбәрләриндә аллаһ, гуран унутулуб гәзетчиләрә, гәзет охуҗанларә ле"нәтләр охунмаға башланды.

Мәктәбләрә нәинки гыз, һәтта оғлан ушағына кафир дөјәндән, имандан азымыш дөјирдиләр.

Театроја кедәнин арвады өзүндән бош вә ганы һалал олдуғуну о мүгдәдәс гур"анын

әјәләриндә исбата галхырдылар. Чөкмә кәјән европалылар кими кәјинмәк диндән, исламдан ғыраг сәјивлыр.

Һәтта "Башыны ғырхмајанлары, үзләрини ғырханлары кәрәндә көзүнүзү ертүн!" - әмри верилирди.

Гур"ан вә Күлүстандан башга елмләр һарам вә "Хилафи-шәриәт" олдуғуну сөјләјирдиләр.

Бу нөв илә бир вәгт елмин, ұрфанын фәннин, сәнәтин техника вә ме"марлығын математик вә Астрономија (нүчүм) елминин һамысы, һафизи, елми вә нашири олан ислам руһаниләрининдә елмин дүшмәни, мәдәнијјәт вә инсанийәтин чәллады ролуну ојнамаға башлајырдылар.

Руһаниләрин зәрбә вә мәманиәти јалныз маариф вә тәрәггигә дөјил, бу тәрәггини тә"мин едөчөк гадынлара артыг дөјирди.

Гадынлар нәинки мәктәбә, маарифә, һәјати-ичтимаийәбә бурәхылмајырдылар. Гадын сөзү, ханым кәлмәси јеринә утану-тана "ев адамы", "бизим ушағлар" ишләдилирди. Гадынны имди дә "еврәт", "зән" кими алчаг адлар илә чағрылыр. һәјати-ичтимаийәбә гәдәм гојан кими гадынсызлыг мәтбуат, театро, әдәбијјәтдә кәрүнмәбә башламышды. Одур ки, гадын төһсили, гадын һүријјәти вә һәтта гадын һүгүгунун тә"мини кими фикирләр ојанырды.

Буна да руһаниләр вә фанатик зијалылар усјан етдиләр.

Фәгәт заманә өз ишини кәрүрдү. Он доғузунчу әсрин ахрында Бақыда вә башга јердә мүсәлман гыз мәктәбләри ачылыр.

Гадынларчы маарифинә мане олмағ үчүн хүсуси комитәләр тәшкил олунур. Фәгәт гадынлар охумағда давам едиләр. Руһаниләр колдан-косдан јапышмаға башлајырлар. Маарифин һәрәмлығы кечмәдијиндән чөкмә илә ачылыг илә мүбаризәбә шуру едиләр. 1914-чү илдән сонра шәһәрләрдә бир нөв моллалар нүфузаларыны итирирләр. Гадын маарифи һәлл олунур. Фәгәт зијалылар арасында ачылыг вә бағлылыг мәсәлә ојаныр ки, һәлә һәллисиз галмышдыр.

Лакин Европадан гајытмыш вә ја орта төһсил кәрмүш зијалыларымыз бағлылыг илә барышмаја чағларды. Одур ки, ја ертүлү мәсәләси, һәлл олунмалы иди, ја зијалылар башга милләтләрин гызлары илә өвләнчәлидирләр. Икинчи ингилаб заманы иттиһади-исламдан башга һамы гадынларын бәрәбәрлийи шуарыны ортаја атырлар.

Гадынлар сечкиләрдә иштирак едиләр. Гадынлар сийаһылары сечиб гијмәтләндирдиләр.

Демәли, гадынлар ичтимаи ишә гарышмаға башлајырлар.

ХҮЛАСӘ.

Биринчи Русија ингилабында сийаси бир тәрбијәсизлик вә милли бир өлүдүк кестәрән Азәрбајҗан түркләри ики ингилаб арасында бу нөгсанларыны бир нөв тәсһий етмәбә мүвәфәғ олублар.

Биринчи ингилабдан сонра тәрәнән дөвләт думасына вәкилләри кедир вә икинчи ингилабын апрелиндә милли бир гурултај чағрыб милли мүгдәдәрәтларыны һәлл етмәбә башлајырлар.

Гурултај күрсүләриндә Сара ханым вә Шәфигә кими гадын адлары да ишләдиләр.

Мејдани-мүбаһисәдә исламчы, түркүч, сосиалист чәрәјанлары долашыр. Умумийәтлә, түркчүләр галиб кәлиб милли вә мөһәлли мухтаријјәт е"лан олунур.

Ингилабын икинчи"илиндә һәмин апрелдә Азәрбајҗан түркләри гәсб олунмуш һүгүглары уғрунда ганлар төкмәбә белә галхырлар.

Алты айын сансыз гурбанларындан сонра Азәрбајҗан мустәгил бир һөкүмәт олур.

Јүз сәнә Русија әлиндә галандан сонра

азәрбајҗанлылар бөјлә хилас олурлар.

Азәрбајҗанлылар ислам милләтдән биринчи оларағ гәрб мәдәнијјәтини алмағ лүзумуну ганырлар.

Дин вә мәзһәб тәфригәсини биринчи оларағ азәрбајҗанлылар ортадан көтүрүрләр.

Гадына һүррүјәт вә һүгүг верилмәби биринчи оларағ азәрбајҗанлылар анлајырлар.

Асан бир әдәбијјәт үчүн асан бир һүрүфат мәсәләсини биринчи оларағ азәрбајҗанлылар галхызырлар. Әкәр мүвәфәғ олсалар, шәғр ислам әләминдә "Халғ чүмһүријјәти" кими һүгүги вә мәдәни бир һөкүмәт идарәсини биринчи оларағ азәрбајҗанлылар гурмуш олурлар. (Бу сәтирләр јазыланда һәлә Азәрбајҗан Демократик Республикасы е"лан олунмамышды. -А.Б.)

Јәнә тәкрар едирәм, јалныз һәлл олунмамыш мәдәни мәсәләләрдән бири гадын мәсәләсидир. Бир дө һүрүфатымызын асанлашмасыдыр. Бу ики мәсәләнин һәлли илә һөјәтымыз башга бир һәл алачағдыр.

Бу мәсәләләр тамам јүз сәнә бундан иләри галдырылыб јәнә јатмышдыр. Гадынларын һөјәти-ичтимаийәбә дахил олмасилә әдәбијјәт, мәтбуат, театро, мәдәни, сийаси вә бүтүн ичтимаи дирилийимиз көкүндән дөјишдөчөкдир. һүрүфатымызын дөјишији исә бизи әдәбијјәт вә мәдәнијјәт әләминдә тез ирәлилөдөчөкдир. Бунларсыз Иран вә башга Ислам милләтләриндән тәфәвүтүмүз олмаја чағ, тәрәггидән дө мөһрум олачағыз.

Тифлис, тәширини-әввәл
(Октябр-А.Б.) 1937.

Сабир МЭММЭДОВ

Санкт-Петербург Университетинин ма'зуну, тарих елмәри намизәдидир. Мусаватын бир чох ганун сәнадларинин гәзырламасында иштирак етмишдир. "Мусават ирси" комиссиясынын үзүдүр.

МУСАВАТ НЕЧӨ ТӘБЛИФ ОЛУНМАЛЫДЫР?

Мусаватын тәблиғи үчүн нә етмәлижик?
 "Азәрбајчана вахт көрөкдир! кәламынын арха'сында нөлөр дурдугуну артыг һамы көрүр. Бә'зән өзүмүз һисс етмәсәк дә бизләр чох дәјишиб: дүшүнчәмиз, инсани вә итимаи дәјерләр, истигамәтләр, өлчүләр. Чәмијјәтин бир һиссәсинин гаврадығы, јетишдирдији вә гәлбидә бәсләдији идејалар кетдикчә күтлөвиләшдир. Амма нәдәнсә бу ахарда биз күнләри вә ајлары илләрлә өлчмәј чалышырыг. Әслиндә исә тарихи инкишафын јаратдығы имканы һәдәр вермәмәк фикри һәр бир мусаватчыны адд.мбашына изләмәлидир.

Мусават партијасы парламент типли сijasи тәшкилатдыр. Ајдындыр ки, онун мүбаризә васитәләри вә методлары демократик принципләрә әсасланыр. Она көрә дә гаршымыздакы мүһүм вәзифә, мүбаризәни шуурлар уғрунда апармагдыр. Бу күн буну һәр һансы бир сijasи аксиянын һәјәтә кәчирилмәси вәзифәси вәзифәси тәләб едирсә, кәләчәкдә парламент сечкиләри гојачаг.

Мөһкәм, чидди вә бүтөлүкдә кетүрсәк, там битмиш тәблиғат структурунун формалашдырылмасы өз зәрурилији вә вачиблији илә бизи нараһат етмәј билмәз. Нәзәрә алсаг ки, халг һәрәкәтынын күчләнмәси билаваситә бу ишин тәшкилиндән асылыдыр, онда ајдын олар ки, көзләмәј нә вахтымыз, нә дә ки, һаггымыз вар.

Тәблиғат күчләндикчә һәрәкат кенишләниб далғаланар, Мусават идејалары исә өзүнә земин тапыб сыраларымызы артырар, нәтичәдә исә демәк олар ки, партија

иши бүтүн истигамәтләрдә чанлар. Бу-нулла белә гејд етмәк лазымдыр ки, Тәблиғат-тәшвиғат системинин јарадылмасы ардычык олараг давам етдирилән вә көркин әмәк тәләб едән ишдир. Сөһбәт илк нөвбәдә тәблғатын вә тәшвиғатын бир-бирини тамамланмасындан кедир. һәр бир мусаватчынын тәшвиғатын вә тәблиғатын јери вә ролу һаггында кениш тәсәввүрү олмалыдыр.

ТӘШВИҒАТ өзүнүн классик мә'насында инсанларын шууруна тә'сир етмәклә бир чох идеја вә нәзәријјәләрин маһијјәтини дәриндән изаһ едир. О, халг һәрәкәтынын проблемләри илә сых сурәтдә бағлы олур. бу мүбаризәдә күтләни истигамәтләндирир, кениш планда партијанын сijasетини ишыгландырыр.

ТӘБЛИҒАТ исә сijasи тә'сир васитәси олматла күндәлик һадисәләри, фактлары мүбаризәнин јахын вәзифәләрини изаһ етмәклә, бүтүн сә'јләри мәселәнин һәллине јәнәлидр.

Әкәр тәшвиғатчы бир чох идејаны ишыгландырырса, тәблиғатчы онун бирини көтүрүб адамлары дүшүнмәј мәчбур едир, һәрәкәтә кәтирир. Тәблиғатчы емосјалара тә'сир етмәклә инсанларын шууруну өзүнә табе едир, тәшвиғатчы исә онларын дүнјәкөрүшүнү формалашдырыр. Көрүндүјү кими бунлар бир-биринин давамидыр, бир ишин ики мәрһәләсидир.

Тәблиғат вә тәшвиғат системинин тәшкили.

Тәблиғат вә тәшвиғат Мусават партијасы үчүн халг күтләренин рәһбәрлик васитәси

ким чыхыш етмәлидир. Бунун үчүн Мусаватын рәһбәрлији сәвијјәсиндә тәблиғат-тәшвиғат ишинин тәшкили үзрә һәр һансы бир чавабдәһ гурум олмалыдыр.

ИЛК НӨВБӘДӘ ПАРТИЈА КАТИБЛИЈИ ЈАНЫНДА НУФУЗЛА ТӘБЛИҒАТ-ТӘШВИҒАТ ГРУПУ ЈАРАТМАГ ДҮЗКҮН ОЛАРДЫ. Бу група халг һәрәкәтында јери олан лидерләр, танынмыш сijasәтчиләр, игтисадчылар, көркәмли алимләр, мөдәнијјәт хадимләри, јазычылар, төңгидчиләр даһил едилмәлидир. БУНУНЛА ЈАНАШЫ МӨРКӘЗИ ТӘБЛИҒАТ-ТӘШВИҒАТ ГРУПУНА МӨЧЛИСИН СӨРБӨСТ ҮЗВЛӘРИ ЧӨЛБ ЕДИЛМӘЛИДИР. Буна кифајәт гәдәр имкан вар, өз нөвбәсиндә бу тәдбир умумиликдә партија ишинә мусбәт тә'сир едәчәк. Мәркәзи тәблиғат группунун үзвләри мүнтәзән сурәтдә сәнәјә мүүссисәләриндә вә рајонларда олмалы, әһали гаршысында чыхыш етмәлидирләр. Бу һәм тәблиғатын апарылмасыны чанландырар, һәм дә әһали арасында рајон тәшкилатларынын нуфузуну артырар. Онлар рајон тәблиғатчыларынын тәблиғат дәрнәкләринин, даими фәалијјәт көстөрән рајон семинарларынын фәалијјәтинин чанландырарлар.

Бу группун сыраларында мүхтәлиф пешә јөнүмү вә истигамәтләр үзрә (мәс: тәләбәләр, фәһлеләр арасында, гадынларла, рус дилли әһали илә иш үзрә вә с.) тәблиғатчылар мөјәјәнләшдирилмәлидир.

ЈАХШЫ ОЛАРДЫ КИ, ПАРТИЈАНЫН МӨРКӘЗИ ГӨРАРКАНЫНДА АРХИВ ВӘ КИТАБХАНА ТИПЛИ ХУСУСИ ӘДӨБИЈАТ БӨЛМӨСИ ЈАРАДЫЛСЫН.

Мусаватын тарихинә аид китаблар, материаллар, азадлыг һәрәкәтыны әкс етдирән јазылар орада топланарса али мәктәб тәләбәләри, мөүллимләр, һәтта тәдгигатчылар бу тарихи материаллардан истифадә етмәклә объектив сурәтдә "Мусават"ы тәблиғ едәчәкләр. Бунулла белә гәраркаһда хусуси әдәбијјәт вә мәтбуат көшкү јаратмаг јеринә дүшәрдү.

Мусаватчылар рајон тәблиғат катибләринин ишинә сон дәрәчә чидди јанашмалыдырлар. Кизли дејил ки, һазырда рајон

тәблиғат катибләринин фәалијјәти һеч кәси разы салмыр вә бу сәһәдә көрүләси ишләр һәддиндән артыг чохдур. һәтта бир чох рајон тәшкилатларында тәблиғат катибинин сечилмәси формал характер дашыр. һалбуки, бу сәһәнин вачиблији, ишин јүксәк сәвијјәдә тәшкили һәтта бир чох психолоји элементләри нәзәрә алмағы тәләб едир. ТӘБЛИҒАТ КАТИБИНИН ШӨХСИ КЕҶФИЈЛӨТЛӨРИНИ ӘҺАЛИ АРАСЫНДА НУФУЗУНУ, ОНУН ПСИХОЛОЈИ ОБРАЗЫНЫ, НӨЗӘРИ НАЗЫРЛЫҒЫНЫ, ИНСАНЛАРЛА ҮНСИЈЛӨТ ЈАРАТМАГ ВӘ ИНАНДЫРЫМАГ БАЧАРЫҒЫНЫ, ХАРИЧИ КӨРҮНУШҮНУ ВӘ С. АМИЛЛӨРИ НӨЗӘРДӨН ГАЧЫРМАГ ОЛМАЗ. Тәблиғат-тәшвиғат партијанын бел сүтуну олдуғу кими тәблиғатчы мусаватчы образынын дашыјычысыдыр. Онун әһали арасында нуфузлу бир шөхс кими чыхыш етмәси чох вачибдир.

Тәблиғат катибләринин әсас вәзифәләри партијада вә јерләрдә идеја ахтарышларындан, итимаијјәти "Мусават" идејалары әтрафында бирләшдирмәкдән, партија тарихини тәблиғ етмәкдән, рекионларын инкишафына даир арашдырмалар апарылмагдан, шөһәр вә рајонларын чанлы тарихини һазырламагдан, мүхтәлиф рә'ј сорғулары кечирмәкдән, дискуссиялар, мүхтәлиф мүхтәлиф мусабигәләр тәшкил етмәкдән, тәсәрруфат вә мәишәт ишләри илә бағлы әһалије көмәкликләр етмәкдән, еһтијажы олан мусаватчылар, гагынлар, тәләбә вә мөктәблиләрә јардым тәшкил етмәкдән, мүүссисәләрдә Мусават стендләри јаратмагдан, мүхтәлиф плакатлар, дөһнишаны һазырламагдан, Мусават маһныларыны јаймагдан, тәблиғатын нәтичәсини әһалије чатдырмагдан тәблиғат дәрәжәләрини кенишландирмәкдән вә с. тәдбирләрдән ибарәтдир.

РАЈОН ТӘШКИЛАТЛАРЫНДА ТӘБЛИҒАТ КАТИБЛӨРИ ЈАНЫНДА ТӘБЛИҒАТ-ТӘШВИҒАТ ГРУПУ ЈАРАТМАГ ЗӨРУРИЛИЈИ ДУЈУЛУР. Бу групп өзүнүн фәалијјәт дәрәсиндә бүтүн мүүссисәләри еһатә етмәли, лазым кәләрсә, һәр бир мүүссисәдә чалышан мусаватчыларын биркә фәалијјәтини тәш-

әһалини истигамәтләндирмәкдир.

Һәр һансы бир мүнһүм, тарихи һадисә илә бағлы Мұсават партијасынын башғаны мұсаватчыларға вә әһалијә ачығ мұрачиәт етсә бу аддым бөјүк әск-сәда доғурур. Тәблијатын бу формасындан индијәдәк аз истифада олунмасыны нәзәрә аларағ мұрачиятин нә вахт вә һансы һадисә илә бағлы олдуғуна хусусти диггәт јктирмәк кәрәқдир.

Гәзет вә вәрәгәләрдә һәр һансы бир мүнһүм мәсәләнин кениш вә әсаслы тәһлилини вермәк имканы чоғ вахт олмур. Белә һалларда тәблиғат катибләинин көмәјинә брошура кәлә биләр. Брошураларда мөүјән дөвр үчүн партијанын стратегијасы вә тактикасы ачығланыр, мұхтәлиф сәһәләр үзрә Мұсаватын хәтти ишығландырылар (мәс. игтисади платформа, идманын инкшаф концепсијасы вә с.)

Мұсаир дөврдә ән күтләви информасија каналы сөзсүз ки, телевизија вә радиодур. Һазырки игтидарын радио вә телевизија олан чиркин монополијасыны нәзәрә

рә аларағ бир сыра хусусти тәблиғат формаларына диггәт даһа да артырылмалыдыр.

Визуал тәблиғат формалары бөјүк үстүнлүкләрә малиқдир. Мұсаватын тарихинә вә бу күнүнә аид сәнәдди филмләр, азадлығ һәрәкатыны әкс етдирән кинолентләр, мұхтәлиф стәндләр, фотосәржиләр тәблиғат системиндә әсаслы јер тутмалыдыр.

Көрүндүјү кими Мұсават партијасынын кениш тәблиғат-тәшвиғат имканлары вар. Бу сәһәдә Тәблиғат катибләринин кәрәчәји ишләри һәдсиз дәрәчәдә чоғшахәлидир. Азәрбајҗанын сијаси аб-һавасынын Мұсават тәрәфиндән мөүјјәнләшдирилмәси үчүн тәблиғат-тәшвиғат системи һүчүмедичи олмалыдыр.

Игтидарын бүтүн тактики кедишләринә Мұсават партијасынын әсктәблиғат механизми һәр вахт, һәр ан һазыр олмалы, бүтүн васитәләрдән истифада едиб һәгиғәти итимаийәтә чатдырылмалыдыр.

Мұсават Партијасынын 1920-чи ил 27 Апрель истиласындан сонра фәалијјәти тарихиндән

(давам)

Мұсаватын Мәркәзи Комитесини вә Бақы Гәза Комитесини

Чеврилишин икинчи күнү (Апрелин 29-да) Сүләјман Абдуллајевин Ворошилов күчәсиндәки мәнзилиндә сол мұсаватчыларын јығынчағы олду. Бу јығынчағ көркәмли мұсаватчылар-Мирзә Бала Мәммәдзадә, Әбдул Ваһаб Мәммәдзадә, Мәммәд Садығ Гулијев, Гасым Гасымов, Сејид Зәркәр вә сајы 25-ә чатан дикәр фәал партија үзләриндән тәшкил олунмуш тәшәббүс групу тәрәфиндән кечирилмишдир. Мәммәд Садығ Гулијевин АЗ. ДСИ-јә вердији ифадајә кәрә јығынчағын әсас мәгсәди: "Партијанын (солларын) үмуми топлантысыны чағырмаға наил олмағ вә бурада партијанын легал фәалијјәти үчүн Совет һөкүмәти илә данышығлар апармағ, нүмајәндә сечмәк" олмушдур.

Ики күн сонра кечмиш шәһәр думасынын бинасында үмуми топланты олду (дәвләт бу топлантыја рәсми ичазә вермишди). 300 нәфәрә гәдәр партија үзвүнүн иштирак етдији бу топлантыда тәшәббүс групу тәрәфиндән һакимийәтин үнвәнына һазырланмыш дек тәрасија гәбул етди. Ејни аманда 15 нәфәр

намизәдин ичәрисиндә Мирзә Бала Мәммәдзадә, Сејид Зәркәр, Әбдул Ваһаб, Сүләјман Абдуллајев, Гасым Гасымов вә Мәммәд Садығ Гулијевдән ибарәт партијанын Мәркәзи Комитеси сечилди. Ики ајдан сонра исә мә"лум олду ки, партијанын легал фәалијјәт кәстәрмәсинә ичазә верилмир. Буна бахмајарағ МК фәалијјәтини дајандырмады, ләкин кизли шәрәитә кечмәјә мәчбур олду.

Мустафа Бәкилов

Сонрақы кизли фәалијјәт нәтичәсиндә Азәрбајҗанын гәзаларындақы мұсават тәшкилатлары вә харичдәки емигрантларла әлағаләр гурулду. Мүсејиб Бәдәлбәјов декабрда Мустава Бәкиловла әлағә јаратмағ үчүн Тифлисә кәндәрилди. О, Мустафа Вә-

киловдан мөүјјән мигдарда пул (ғызыл, түрк лирәси) вә Күрчүстанын дахили везијјәтинә, бейнәлхалғ мұнасибәтләрә аид мә"луматлар кәтирди. Мә"луматларда дөјириди: "Күрчүләр ермәниләрә, ермәниләр дә күрчүләрә инанмыр- онлар бир-бирләрини алдадыр. Түркијәнин везијјәти ағырдыр, онун әразисинин бир һиссәси Антанта тәрәфиндән тутулуб. Түркијә аңчағ өз азадлығы үғрунда мұбаризә апарыр. Инкилтәрә вә франса кими күчлү дәвләтләрә исә инанмағ олмаз. Онлар бир әскәрләрини дә гурбан вермәјәчәкләр. Ләкин һәр бир групплашмаја јардым едәчәкләр ки, тоғгушмалар, чәкишмәләр баш алыб кетсин. Бу да ки, Мұсаватын принципләри илә зиддијјәт тәшкил едир. Тәшкил олунмағ лазымдыр. Совет һөкүмәти дөврилән заман һакимийәти һеч кимә вермәк олмаз. Һәр чүр авантурадан гачмағ лазымдыр. Кәчнәдәки үсјан заманы арағарышығдан истифада едән ермәниләрин хејли түрк гырмасыны оунтмағ олмаз".

Ону да гејд едәк ки, бу дөврдә Совет һөкүмәти чоғ акыр күнләр јашајырды. О, Антанта тәрәфиндән блокадаја салынмыш, ағыр дағынтыларға кәти-

риб ыхаран вөтөндаш му-
нарвбасинин кирдабына
дүшмүдүр. Ејни заманда
өлкөни долашан мүхтәлиф
артырырды. Белә ки, Гаф-
газын јакын күнлөрдө ин-
кисилсәрин нәзарәти ал-
тына кечәчәји, Бакыја Түрк
ордусунун кәтирилчәји
барәдә сөһбәтләр кәсил-
мирди. Бүтүн бунлар пар-
тијанын фәалијәтинин
чанланмасына, һәрәкатын
күчәнмәсине негати в
тө"слр кәстәрирди.

Мүсават партијасынын
тәшкилати гурулушу вә
сонрақы фәалијәти МК-
нын 1-чи тәркиби ашағы-
дақы тәшкилати структура
малик иди:

- МК, онун нәздиндә си-
јаси комиссија вә һәрби
шө"бә;

- БК вә онун нәздиндә
һәрби шө"бә (бешлик);

- Шәһәрдә өзәкләр вә
республиканын гәзала-
рында тәшкилатлар.

Мүсаватын белә тәшки-
лат формасы биринчи -
1923-чү ил һәбсләринә гә-
дәр мөвчүд олмушдур.

Һәрби тәшкилат

АЗ.ДСИ-нин мә"луматы-
на әсасән Мүсават парти-
јасы "Азәрбајчанын мүстә-
гиллији уғрунда!" шүары
алтында һакимијјәти әлә
алмаға һазырлашырды. Бу
мәгсәдлә 1921-чи илдән
башлајараг партијанын
һәрби тәшкилати форма-
лашмаға башлајыр. Әһмәд
Һачынски истинтаг заманы
дедишди: "Август ајын-

дан мән кизли мүсаватда
фәалијјәтә башладым.
Сонра Мәммәд Садых Гу-
лијевин васитәси илә Әб-
дүл Ваһаб Мәммәдзадә
илә таныш олдум.
Ә.В.Мәммәдзадә исә мә-
ни Дадаш Һәсәнәвля та-
ныш етди. Беләликлә һәр-
би тәшкилатын әсас үзв-
ләрини таныдым". Ә.Һа-
чынскибу тәшкилатын үзвү
олана гәдәр орада адлары
чәкилән Мүсаватчылардан
башга Гулубәјов, Ибраһим
Ахундзада, Мөвсүм Ибра-
һимов да вар иди.

Һәрби тәшкилатын гуру-
лушу ашағыдақы формада
олуб:

С. Гулубајов

Гулубәјов тәрәфиндән
рәһбәрлик олунан МК ја-
нында үчлүк.

МК јанында үчлүжә табе
олан ашағы үчлүкләр. Бу
ашағы өзәкләр мәһдуд
кемијјәтдә Ғырымызы Орду-
нун бә"зи һиссәлариндә
(милли) мөвчүд иди.

Әһмәд һачынски

МК илкин мөрһәләдә -
јә"ни 1923-чү илә гәдәр
һәрби үчлүжә малик идисә,
1923-чү илдән сонра тәр-
кибиндә Садых Гулијев,
Әһмәд һачынски, Әли һү-
сәјн Дадашов, Ибраһим
Ахундзада, Идрис Ахунд-
зада вә Исрафил Вәкилов
олан кениш һәрби тәшки-
лата малик иди. Беләлик-
лә, һәрби тәшкилат 1923-
чү илдән сонра ашағыдақы
формада олуб:

-МК јанында һәрби
шө"бә,

-БК јанында
(һәрби)

-Һәрби дөјүш һиссәлә-
ри,

-рајонларда өзәкләр.

МК јанында һәрби шө"бә
(һәрби мәркәзә) һәрби
кадрларын һазырланма-
сында вә башга мәсәләлә-
рин ичрасында әсас рәһ-
бәрлик органы һесаб олу-
нурду. О бүтүн республика
әразисиндақы һәрби тәш-

килатлара рәһбәрлик еди-
риди.

Һәрби шө"бенин чәми үч
ичласы олмушду. Бу ич-
ласлар әсасән Әли һүсәјн
Дадашовун мәнзилиндә
кечирилмишди. Әлдә
олунан мә"луматлара кәрә
ичласлара :

а) Гулијевин информатив
характерли мә"рузәләри,
һәрби мәркәзин вә өзәк-
ләрин формалашдырыл-
масы проблемләри:

б) Мүсават партијасы
МК-сы јанында јаранан
һәрби бешликдә вәзијјәт:

в) Бешлијин тәшкилат гу-
рулушу вә вәзифәләри ба-
рәдә инструкция (бу сә-
нәд А.Һачынски вә Әли һү-
сәјн Дадашов тәрәфиндән
һазырланмышдыр) муза-
кирә едилмишди.

Һәрби мәркәзин әсас
рәһбәри Ә.Һачынски һе-
саб эдилирди.

БК јанында да һәрби
тәшкилат јаранмышды.Бу
Бакы гәзасында үмуми
рәһбәрлији һәјата кечи-
рирди. Гәзә рајонлара бе-
лүнмүш, һәр бир рајона
рәисләр тө"јин едилмиш-
дир. Бу рәисләр јерли
һәрби өзәкләрә рәһбәрлик
едирди.

Һәр бир һәрби тәшкилат
ашағыдақы шө"бәләрә ма-
лик элмалы иди:

- тәшкилат шөбәси;

- оператив шөбә;

- тәһнизат шөбәси;

- тәблиғат вә тәшвиғат
шөбәси.

Һәр бир рајон рәиси өз

рајонуну бүтүн саһәләрдә
ејрәнмәли иди.

Мәсәлән,Ғырымызы Орду
һиссәләринин јерләшдији
јерләр, онларын дөјүш га-
билијјәти, дөвләт әмлакы-
нын јери, рајон өзәјинә
јер һазырланмасы, стра-
тежи әһәмијјәтлә әләгәләр
јарадылмасы вә с. ишләр.
Рајон һәрби тәшкилатлары
Мүсават партијасынын
ичазәси илә һәрәкәт едә
биләрди. Һәрәкәт (һәрби
әмәлијјат) рајондақы гүв-
вәләрлә, зөрурәт јаран-
дыгда исә һөкүмәт гүввә-
ләри васитәси илә һәјата
кечирилә биләрди. Белә
ки, экәр һәрби тәшкила-
тын үзвү Ғырымызы Орду
рота командири исә, онда
имкан јаранан кими о бү-
түн рота илә чыхыш етмәли
иди.

Рајон рәисләри мүнтәзәм
шәкилдә һәрби рәһбәр-
ликлә әләгә сахлајырды.
Етник зәминдә дүшмәнчи-
лик һәрби тәшкилатларда
јолвәрилмәз һесаб еди-
лирди. Белә һаллар гәбул
едилмиш гәрарла ән ағыр
һалда јериндәчә күллә-
ләнмә илә нәтичәләнә би-
ләрди.

БК јанындақы һәрби
бешлијә һәм МК-нын, һәм
дә БК-нын нүмәјәндәләри
дахил иди:

1. Гулубәјов Нурулла -
һәрби һиссәләрдән бири-
нин рәиси.

2. Ахундзада Ибраһим -
тәшкилат ишләри үзрә
мә"сул, сонра исә Бакы-
нын рајонлашдырылмасы-
на рәһбәрлик едиб.

Рзабәјов Нәсрулла

3. Рзабәјов Нәсрулла -
бүтүн шәһәр үзрә тәһни-
затчы.

4. Ибраһимов Мөвсүм -
рабитә вә муһафизә ишлә-
ринә мә"сул.

Атакишијев Ибраһим

5. Атакишијев Ибраһим -
һәрби һиссәләрдән бири-
нин рәһбәри

Јухарыда гејд олунан вә-
зифәләрдән әләвә бешли-
јә дахил олан һәр бир адам

ашагыдакы истигаметдө ишлар апармалы иди:

1. Гулубајов вә һәсәнөвүн ичәзәси илә төшкиләтә јени үзвләр чөлб етмәк
2. Мусават партијасынын хәјринә тәблиғат апармак
3. Милли әдәбијјаты (әсасән Османлы) өјрәнмәк

4. Латын әлифбасынын әлејиннә иш апармак (1926-чы илә гәдәр мусаватчылар латын графикасынын тәтбигинә гаршы чыхыб. Чүнки о вахт бүтүн түрк дүнјасы әсасән әрәб графикасындан истифадә едирди. Болшевикләр халгы алдадыб өз мәдәни кечмишиндән, тарихиндән аралы салмак, түрк дүнјасыны парчаламак үчүн әввәлчә латын графикасыны, сонра исә икинчи дөфә Азәрбајҗанә зәрбә вуруб мәнбурән кирил графикасыны тәтбиг етдиләр. Беләликлә бир нечә мәһәлли мүртәчә ислаһатларла Азәрбајҗан халгы өз тарихиндән, үмүмдүнјә түрк мәдәнијјәтиндән бир мүддәт аралы салынды).

МК јанында бешик мүн-тәзәи оларак Дадаш һәсәнөвүн, һәрдән исә Ибраһим Атакишијевин вә Мөвсүм Ибраһимовун мәңзиләндә јығышырды. Тәшкиләтдә идеја- тәрбијә ишинә дә мүһүм әһәмийјәт вериллирди. Бу саһә Әбдүл Ваһаб Мәммәдзәдәјә һәвалә едилмишдир. Рајонларда вә сырави үзвләр арасында тәблиғат ишинә М.Нижзи рәһбәрлик ед'р,

ајры-ајры јығынчағларда Дадаш һәсәнөв вә һачы Бабадан алдыгы брошура-ларын, верилән сәнәдләрин охусуну төшкил едирди. Бу брошурлар әсасән ислам тарихинә (мусават дүнјабахышына үјгүн) милли тарихә, түркчүлүүн маһијјәтинә, түрк халгларынын тәрәггисинә аид иди.

1923-чү илдә артыг бүтүн милли (түрк) һәрби һиссәләрдә тәшкиләтын һәрби өзәји мөвчүд иди.

Һәрби тәшкиләтын Бақы гарнизонундакы нүмәјәндәләри:

1. Һәрби дәниз халг коммисарлығынын (Наркомвоенмор) гәраркаһы: һачыјев Сүләјман - комендант көмәкчиси, кечмиш пропоршк, 1920-чи илдән АКП(б) үзү. Ибраһимов Мөвсүм тәсәррүфат командасынын рәиси, кечмиш пропоршк, 1925-чи илдән АКП(б)-нин үзү, Сејид Рәзјев каркузар, мусават ордусунун һәрби ишчиси олуб, 1920-чи илдән АКП(б)-нин үзү; Нәдир Әскәр өғлу, Гулијев Идрис - рабәтә хидмәти командасынын рәиси (бунларын әксәријјәтинин АКП(б) үзү олмасы охучулары чаш-баш салмасын. Мусават партијасы кизли фәалијјәтә кечәнән сонра өз адамларыны имкан дахилиндә АКП(б)-нин мүхтәлиф структурларына јерләшдирди)

2. Аздивизијанын ("24") 1-чи полку - Нағјев Фи-

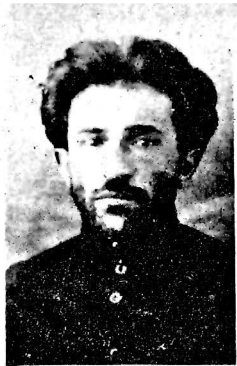
ридун-рота командири, Зүлфугаров Әзиз- Мусават ордусунун кечмиш забити.

һусејн Пашајев

3. "Азсвод" һәрби мөк-тәби: Пашајев һусејн - Артиллерија шөбәсинин рәиси, Вакилов Зәкәријјә - мүһәндис шөбәсинин рәиси, Пашајев Исағ-пүлем-јот шөбәсинин рәиси, Иманов Садых-командир, Ахундзәдә Ибраһим -тәдрис һиссәсинин рәиси, Бабајев Әкбәр_ взвод командири, Бәндәмиров Мөвсүм -һиссә командири, Атакишијев Ибраһим-һиссә командири.

4. Авиасија мөктәби: Гулубејов Нурулла - мөк-тәбин рәиси, мусаватын һакимийјәти дөврүндә һәрби назирин адјутанты, Әли һусејн Дадашов - курсант, Дадашов Казым - курсант (Ирана кечиб), Маһмуд Маһмудзәдә - курсант, Мустафајев Тејмур-тәјҗәрәчи.

Исрафил Шыхлински

5. АЧК јанында хусуси тә'јинәтлү дөстә, Исрафил Шыхлинскә - ескадрон командири, Шәфийев Абдулла -взвод командири, Ахундов Чавад - взвод командири.

6. Конвој командасы: Баһадур Великов (Көрүнүр сәнәддә сәһв дүшүб. Мәликов, јахүд Вәкилов ола биләр_ Х.И.) команда рәиси - бу команда һәрби тәшкиләтын рәһбәри олуб.

7. Аздивизијанын 3-чү полку: (Кәнчәли) Султанов Мейди- чар ордусунун капитаны мусават ордусунун забити, Мусават партијасы Кәнчә тәшкиләтын үзү һөјдәр Вердијев-лә сых әләгәдә олуб . Јухарыда адлары чәкилән адамлар ејни заманда чалышыдылары һәрби һиссәләр барәдә Мусават партијасынын һәрби тәшкиләтына дағиг мө"луматлар верилди.

Һәрби тәшкиләт МК-ја табе иди. Түрк вә Иран консулары илә дә әләгә јарядылмышдыр.

Сонрақы мөрһөләдә һәрби тәшкиләтын иши нисбәтән зәифләјир. Бу 1925-чи илдә МК-нын 1-чи тәркибиндә баш верән фикир ајрылығы вә дөвләтин тәзјигинин күчләнмәси илә әсасландырыла биләр. 1926-чы илдә исә күтләви һөбсләр кечирилди. Нәтичәдә МК-нын, БК-нын вә һәрби рәһбәрлијин әсас фәаллары әлә кечди.

1926-чы илин һәбсләри нәтичәсиндә МК-нын 2-чи тәркиби дө дағдылды. Ләкин аз сонра 3-чү тәркиб формалашды. Мусават- партијасы МК-сынын кизли үзүчү вә ахырынчы тәркиби дә чох јашамады. 1927-чи ил октябр ајында кечирилән һөбсләр нәтичәсиндә дағдылды. МК вә БК-нын дағдылмасы, онларын үзвләринин һөбс олунмасы илә јанашы Га-рабағ виләјәт комитеси, Ленкәрән, Шамахы гәза комителәринин фәаллары да һөбс едилди.

1927-чи илдән сонра Азәрбајҗанда мусаватчыларын фәалијјәтинә Азәрбајҗан Милли Мәркәзи (АММ) рәһбәрлик едирди. (1930-чу илин сонларына гәдәр) АММ-дә сијаси мәркәз јарядылмышдыр ки, бу мәркәз ејни заманда бүтүн антисовет тәшкиләтларын фәалијјәтини әләгәндирди.

Мусаватын кәнчләрлә

апардыгы иш.

1927-чи илдән сонра Мусават партијасы кәнчләрин идеја-сијаси тәрбијәсинә, онларда милли руһун јүксәдилмәсинә чох фикер верир. МК-нын (үчүнчү тәркибинин) сәдри Мәммәд Әли Атамәммадовун истинтаг заманы вердији ифадәләр дә дөкляләримизи тәсдиг едир: " МК-нын башлыча иши кәнчләрин идеја-сијаси мубаризәсини, онларын милли руһда инкишафыны тә'мин етмәк, болшевик идеолокијасынын зәрәрли тә'сирини һечә ејдирмәк олуб" Бу мәгсәдлә мусаватчылар истәр техникумларда, истәр сә дә али мөктәбләрдә фәал иш апарырды.

Һәттә кәнчләрин милли руһда тәрбијәсини күчләндирмәк үчүн Халг Тәдрис Комиссарлығы тәрәфиндән һазырланан тәдрис програмларына да хусуси материаллар дахил едилмишдир. Бунлардан икисини нүмүнә чәкмәк олар:

1. Икинчи пилләи мөк-тәбләр вә техникумлар үчүн Түрк дили вә әдәбијјаты програмы (1926-чы ил нәшри)

2. Педтехникумлар үчүн тәдрис програмы (1928-чы ил нәшри).

Бу ишин биринчи мөрһөләши иди. Идеја-сијаси тәрбијәнин апарылмасындан сонра кәнчләрин тәшкиләтләрини иш башлајырды. Онлар ајры-ајры

сијаси групларда вә дәр-
нәкләрдә бирләширди.

1925-чи илдән 1931-чи
илә гәдәр АЗДСИ тәрәфин-
дән белә дәрнәкләрдән 12-
си во чоксајда груплар аш-
кари едиллиб, дағыдылмыш-
дыр.

Дәрнәкләрин вә сијаси
тәшкилатларын нисбәтән
күчлү вә характерик олан-
лары барәдә ғыса мә"лу-
матлар:

1. Кәч мұсаватчыларын
кизли "Кәч Азәр" тәшки-
латы. Бақы педтехнику-
мунда вә БОНО-нун 12
нөмрәли мөктәбиндә јара-
дылмышды. Тәшкилат
1927-чи илдә дағыдылды.
Һәбс едилән 37 нөфәрдән
19-у педтехникумун төлә-
бәси, 7-си мұәллими, 11
исә башга адамлар олуб.
7 нөфәр тәшкилатын фәалы
олуб. Һәбс едиләнләрдән
19 нөфәр исә УИЛККИ-нин
үзвү иди.

2. Нәриманов адына тех-
никумдақы кизли груп-
лашма. Групп рәһбәри
Бақы мұсават тәшкилаты-
нын активи Мәммәд Әли
Бабәјевин јахын досту
Сәид Гафаров олуб. Групп
1930-чу илдә дағыдылды.
3 нөфәр актив Һәбс едил-
ди. Бу групп әсасән јухары
курс төләбәләри илә иш
апарырды.

3. 1926-чы илдә јарадыл-
мыш кизли мұсаватчылар
тәшкилаты "Кәч түркчү-
ләр бирлији". Тәшкилатын
јарадычысы БК-нын үзвү
Әбдүл Һәсән Рәхимов
олуб. О, мұсаватын МК-сы
тәрәфиндән кәчнләр вә

зијалылар арасында иш
апармағ үчүн тәһким едил-
мишди. 1927-чи илдә
Ә.Рәхимов Һәбс едилди.
Бундан сонра тәшкилата
сүркүндән гајытмыш мұ-
саватчы Салман Рәхимов
рәһбәрлик етмәјә башла-
јыр. Тәшкилат Мұсават
партиясы үчүн елтијат
кадр һазырлајан мөктәб
һесаб олунарады. Тәшкила-
тын 50 нөфәр фәал үзвү
Һәбс олунарады, Салман
Рәхимов исә күлләлен-
дикдән сонра иш әуиפלә-
ди.

4. Ағамалыоғлу адына
техникумда (Бақы шәһәри)
мөвчуд олан төләбә груп-
лашмасы. Групп 1930-чу
илдә јарадылмышдыр.
Рәһбәри Мир Гияс Ағала-
ров вә Һәјдәр Исмајылов
олуб. Актив 16 нөфәр Һә-
сәб олунарады, бунларын
һамысы комсомолчу иди.
Тәшкилат 1931-чи илин ор-
таларында дағыдылыб.

5. адына техни-
кумда (Бақы шәһәри) мөв-
чуд олан кизли төләбә
группу. Групп Әһмәд Исма-
јылов рәһбәрлик едилди.
Гаршыја гојулан мөгсәд
Мұсаватын принципләри-
нә там ујғун кәлирди. Групп
өзүнү "Загафгазија Милли
Мәркәзи" адландырырды.
Мәркәзин үзвләри түрк
дүнјасынын федератив
бирлијинин мүмкүнлүјүнү
дә инкар етмирдиләр.
Тәшкилат әски мұсаватчы
- мұәллим Мирзә Чаббар
Мәммәдзадә илә сых әлә-
гәдә олуб. О, 1931-чи илдә
дағыдылыб.

6. Бақы шәһәри 5 нөмрә-
ли мөктәбин мұәллими Әли
Аббас Талыбовун рәһбәр-
лик етдији төләбәләрдән
ибарәт "Түркчүләр" группу.
Бу төләбәләр әсасән педдо-
ғжи институтун јухары
курс төләбәләри олуб, еј-
ни заманда орта мөктәб-
ләрдә дәрс апарырдылар.
Әли Аббас Талыбов Һәлә
1929-чу илдә Һәбс едил-
миш фәал мұсаватчы Ју-
сиф Һүсәјзадә илә сых
әләгәдә олушурды. Бундан
әлаве группда јенә Һәмин 5
нөмрәли мөктәбин мұәл-
лимләри - мұсаватчы Тәһ-
син Нуријев вә Микајыл
Мұшфиг дә тәмсил олу-
мушлар. Онлар Әһмәд Ча-
вадын ингилаби әһвали-
руһијәли ше"рләринин
охусуну тәшкил едилди,
мүс-
тәгиллик вә түркчүлүк иде-
јаларыны өлмәјә гојмурду-
лар. Группун дијәр фәал
үзвләри: Кәчнә мұсават-
чылары илә сых әләгәдә
олан Аға Мири Сејидзадә
(мұәллим, 1931-чи илдә
Һәбс едиллиб), Тибб ин-
ститутунун досенти Балаки-
шијев Камил (Б.Камил еј-
ни заманда кизли тәшки-
лат олан "Изчи"-нин дә үз-
вү олуб. Бу барәдә о АЗС-
ДИ-јә ифадә вериб). Ад-
лары чәкиләнләр арасын-
да АЗ ПЈА-нын (Азәрбајҗан
Пролетар Јазычылар Ас-
сосијасы) кечмиш үзвү,
шаир Микајыл Мұшфиг хү-
сусијәлә фәргләнир. 30-чу
илләр М.Мұшфиг јарады-
чылығынын чичәкләндији
дәвр иди. О Азәрбајҗанын
азадлығы уғрунда чанла-
рындан кечән, ләкин је-

нилмәјән, сынмајан мұса-
ватчыларын заман-заман
јашадығы фәачиләрин,
дәшәтләрин ичәрисиндә
иди. О өзү дә гәлбән мұ-
саватчы олуб. Бу дәврдә
Мұшфиг ики тарихи поэма
јазды: бири Азәрбајҗан
милли һәрәкат тарихинә
Һәср олунарады "Тозанағ",
икинчиси исә Нуха үсја-
нында һәлак олмуш гәһрә-
манларын хәтирәсинә
Һәср олунарады "Үсјан"
поемалары. Бу поемалары о
вахт өзбәрдән билмәјән
төләбәјә надир һалда тәс-
садүф етмәк оларды.
М.Мұшфиг ВПИ-нин мұәл-
лим, мұсаватчы Идрис
Ахундовла сых әләгәдә
иди. (И.Ахундовун гарда-
шы ғызына да евләнди).

Шаир 1930-31-чи илләр-
дә апарылан Һәбсләр за-
маны азадлығыда галдысы,
сонралар Азәрбајҗанын
дијәр зијалылары илә
бирлиқдә имансыз репре-

сијадан јаха гуртара бил-
мәди.

Бүтүн адлары чәкилән
тәшкилатлар вә онларын
әксәр фәал үзвләри 1930-
31-чи илләрдә Һәбсханалар
атылды. Бундан әла-
ве Бақы мұсават тәшкила-
ты да дәвләт инзибати ор-
ганлары тәрәфиндән ағыр
зәрбәләр алды. Дүздүр,
1930-чу илин Һәбсләрин-
дән сонра Бақы тәшкилаты
Шәкәровун рәһбәрлији
илә јенидән фәалијәтини
чанландырды. Һәтта Сал-
ман, Биләсувар, Әли-Бәј-
рамлы, Сабирабад, Губа,
Масаллы тәшкилатлары
илә (бу тәшкилатлар Һәлә
МК-нын 3-чү тәркиби тә-
рәфиндән 1926-чы илдә јә-
радыланлардан иди) әлә-
гәләр дә бәрпа едилди. Еј-
ни заманда Тәбриз тәшки-
латы илә дә әләгә јара-
дылды. Хәрич Бүронун
дијективләри вә милли
әһвали- руһијәни күчлән-

дирән әдәбијатлар кәти-
рилди.

Лакин бу һал узун сүрмә-
ди. 1937-чи илдә Бақы
тәшкилаты јенидән дағы-
дылағ, онун 200 нөфәр
фәал үзвү Һәбс едилди. Бу
Һәбсләрдән сонра Бақы-
нын кәндләриндә мұсават-
чыларын фәалијәти јени-
дән чанланыр. Али мөктәб
төләбәләри вә мұәллимлә-
рин әксәријәти 30-чу ил-
ләрин сон репресијалары-
на гәдәр үсјан әһвали- ру-
һијәси илә јашајыр.

Демәк олар ки, јалныз бу
репресијалардан вә Бө-
јүк Вәтән мұһарибәсиндән
сонра Азәрбајҗанда мұса-
ватчылар һәрәкәти јарым
әсрлик фәсилә вермәли
олду.

**Халәддин ИБРАҺИМЛИ,
Ризван ЗЕЈНАЛОВ**

МҮСАВАТЫН РАЈОН ТӘШКИЛАТЛАРЫНДА

БАЛАКӘНДӘ МҮСАВАТ ИРСИ

Әзиз охучу, бир заман дүнжанын бөжүк бир hissәсини гырмызы террор машыны горху алтында сахлајан вахт Крым түркләриндан олан Исмајыл Крымәр нә вахтса јенидән Мәммәд Әмини дәрк едәчәк вә онун һајәтны өрәнәчәк кәсләрин бу бөжүк инсанын өмрүнү јаздыгына көрә өзүнү чох хошбәхт hiss едәчәјини демийди.

72 иллик чәһаләт јухусундан сонра мәнз бәлә дә олду. Инди мән дә өзүмү бөләчә хошбәхт һесап едирам ки, 20-чи јузиллик дә млли идеолокија вә дөвләтимизин баниси олан Мәммәд Әмин бөјин Баләкәндәки мәсләкдашларынын һејәтны јазырам.

1918-1920-чи илдә халга бир әсрдән артыг апардыгы мубаризәнин нәтичәси оларга азаддыгы бәхш едән фиргә "Мусават" олмушду. Доғрусу Мусават партијасы Баләкән өзәјинин фәалијәтини ишыгландыра билмәк үчүн, онларын бүтүн сөнәдләри

1937-38-чи илләрдә айла үзвләри тәрәфиндән јандырылмышдыр. Галан тәк-түк сөнәдләр исә онларын һәбси заманы вә ондан сонра дәфәләрлә ахтарылмыш вә әлә кечирилән шәјләр гырмызы империјанын јердәки нөкәрләри тәрәфиндән кәтүрүлмүшдүр. Әсас сөнәдләр исә онларын һәбсиндән әввәл јерә басдырыларак кизләдилмишди ки, бир нечә ил сонра мөһкәм сел олан вахт су онлары јубуб апармышдыр. Бу сәбәбдән Баләкәндә Мусават партијасынын фәалијәти нә вахт бағландыгыны дөгигләшдирә билмәдим. Лакин мәлум олан буду ки, нә вахт бағлајыбларса да чох шәрәфли бир өмүр јашајыблар. Елә бир өмүр ки, о јалныз елинин, обасынын шәрәф вә ләјәгатини горумага һәср олунмушду.

1920-чи ил апрелин сәунда болшевикләрин Ганлы 11-чи ордунун бир hissәси чох бөјүк гырғындан сонра Баләкәни ишғал етди. Ағыр шәрәйтдә олса бәлә мубаризәни дајандырмамак үчүн Баләкән мусаватчылары кизли фәалијәтә кечиб, дуз 18 ил јорулмадан вә усанмадан чамаата арханларараг гырмызы империјага гаршы мубаризә апарды. О заман Баләкән мусаватчылары өз тәшкилатларыны "УРВАТ МУСГА" адландырдылар. Бу ад исламын мүғәддәс китабы Гур"анын әјәләриндән бириндән кәтүрүлмүшдүр.

«УРВАТУЛ МУСГА» МҮСАВАТЫН МӨНХӘМ КӨКҮ ИДИ

1920-чи илдән 1938-чи иләдәк Мусават партијасынын Баләкәндә фәалијәт кәстәрән өзәји бәлә адланарды: "УРВАТУЛ МУСГА" јә"ни "МӨНХӘМ КӨК". Бу күн һәмин тәшкилатын јекәнә кениш мәлумат ала билдиримиз үзү Әшрәфәддин Ибраһим оғлу Дибиров өз дәнмәз мусаватчы өгидәсинә көрә 20 илдән артыг Сибириин мүхтәлиф кушәләриндә сијаси мөһбус ки-

мишкәнчәләрә дүчәр олуб, лакин бу күнәдәк өз өгидәсинә садиг галыб вә бундан гүрүр дүјүб.

Беләликлә Мусават партијасынын Баләкән-Зағатала рајонларында шанлы тарихин изләмәкдә бәләдчимиз, дәнмәз мусаватчы Әшрәфәддин Ибраһим оғлудур.

Аилә бүтүнләкә мусаватчылардан ибарәт иди: Ибраһим киши, бөјүк оғлу Абсаләддин вә Әшрәфәддин. Хусусилә дөз 1924-чү ил Нуру пашанын бураја кәлиши тәшкилатын ишини чох чанландырды. О заман Зағатала өразисиндә мусавата Мөһәммәд Таһир Әфәндијев, Баләкәндә исә Бәшир бөј рәһбәрлик едирди.

Зағаталадан Јевләга Нуру Пашаны е"тибарлы адамла јола салмаг ләзим иди. О заман халг арасында фәјтончу Гара ады илә севилән чох шән вә чәсүр бириси варды. һәмни фәјтончу һәм дә мусаватчы өгидәсинә өмрүнүн сонуну гәдәр сәдәгәтли олан бир шөхс иди. (Сонра фәјтончу Гара илә бағлы чох мәзәли әһвалат хатырлады, Әшрәфәддин бөј...))

1924-чү илдән 1930-чү иләдәк "УРВАТУЛ МУСГА" вә она дајаг олан вәтәнсәвәрләр болшевикләрә гаршы мубаризә апардылар. Намәрдлик вә хәјанәт үзәриндә күтләви гырғынларда төкүлән ганлардан, јаратдыгы өлүм, дүшәркәләриндән күч, гүввәт алан болшевик һакимитјәти милләтин ән савәдлы нәслини, ән али, ән мәдәни инсанларыны өз әтрафында бирләшдирән Мусават партијасынын бу белкәдәки үзләринә даһа амансыз диван тутдулар. Чүнки халг онлары севир вә онлары мүдәфиә едир, гана сусамыш болшевик чәлләдларындан кизләдирдиләр. 1930-чу илдә өз фәалијәтини халгын севки вә рәғбәт сәјәсиндә даһа күчләндири мусаватчыларга гаршы Баләкәндә топланылан НКВД чәлләдлары "сәлиб јүрүшү" етдиләр. һәттә Логедехидәки рус гошунуну да кәмәјә чәғырдылар. Катехдә вә дикәр јерләрдә күнаһсыз адамлар тәләф олмасын дејә дағлара чәкилмәжө мөчбур олан мусаватчылар бурада тәләф едилдиләр, Галанлары исә Катех күндинин мөркәзиндә күлләләндиләр. Чәлләдлар бунунла халга "дәрс вердиләр" ки, Совет һакимитјәтинә гаршы сәсини галдыранларга, азаддыг истәјәнләр-

рә јалныз "гургушун вә Сибир" гисмәт олачар.

1930-чу ил январын 1-дә бурда мусаватын рәһбәрләрини һәбс етмишләр. һәтта јеничә 18 јашы тамам олан Әшрәфәддини дә һәбс етдиләр. Онунла биркә атасы Ибраһим вә гардашы Абсаләддини дә һәбс едәрәк ДПЗ-јә (дом политических заключенных) салдылар.

Хәстә олмасына бахмајараг Ибраһим Рамазан оғлуна 25 ил азаддыгдан мәһрум едилди вә о, 1934-чү илдә ағыр һәбсханә шәрәитиндә мөһв едилди. 1933-чү илдә бурахылан Әшрәфәддин репрессиянын түтјан етдији 1937-чи ил августун 18-дә кәчә икән галан дикәр мусаватчыларла биркә јенидән һәбс едилди вә бузлу шималда "Медвежије Гара" ады сијасы мөһбуслар сахланан дүшәркәјә (Конс лагерә) кәндәрилди. Халгын зијасы вә дүшүнән бейинләри олан Мөһәммәд Таһир Әфәндијев, Бәшир бөј Галлачов, Габахчәлдә Ибраһим һәјдаров вә һабелә, адларыны билмәдиримиз онларла (бүтүн Азәрбајҗанда исә минләрлә) инсанларһәбсханә диварлары арасында Сибир мөшәләриндә чүрүдүләр.

Күнаһы нә иди бу ајдын закалары, бу кәзәл инсанларын? Онларын күнаһы өз халгыны, өз вәтәнини, өз динини севмәк вә өзләрини бу јолда фәда етмәләри иди-ми?

Ким иди Совет дөвләтинин гәзәбинә дүчәр олан Бәшир бөј Галлачов? О дөврүн сијасы вә мөдәнни мөркәзләриндән бири олан Санк-Петербург унивәрситетиндә һугуг тәһсил вә дикәр саһәләрдә дә тәһсил алан көркәмли вә нүфузулу шөхс:

Мөһәммәд Таһир Әфәндијев Гафғазда 19-чу әсрин 80-чи илләринин әвғәлләриндә ән јүксәк али дини тәһсил алмыш, унивәрситет битиримиш, һәсәд апарылачар әзәк саһиби:

Ибраһим Рамазан оғлу Дибиров Гарахидә али дини мәдрәсәни битиримиш алим бир инсан:

Молла Халид (Мөһдијев-Газма кәнди) 1918-20-чи илләрдә Мусават дөврүндә Баләкәндә мөһкәмә сәдри ишләмәш аличәнаб бир инсан:

Молла Сүләјман (Талалар) али дини тәһ-

силлибөжүк нүфүз саһиби:

Кимдир Әшрәфәддин Ибраһим оғлу Дибирсә о дөврүн зиялысы вә маарифчиси олан Әли Әфәнди Гаҗәвин Газығумухдакы мәдрәсәсиндә мукәмәл тәһсил алмыш, бу күнәдәк өндәримиз Мәммәд Әмин иде-җасына садиҗ галмыш вә бу сәбәбдән 20 ил Таҗа вә Сибирә сүркүн едилмиш Вәтән фәдәиси.

Будур Мусаватчылар!

Будур, Мусават партијасынын Баләкән-дәки "Урватул Мусҗа" адлы өзәји.

Бу һәлә "Урватул Мусҗа"нын халг тәрәфиндән танынан вә идејасыны јајан өндәрләри. Мусаватнын Баләкәндә вә Зағаталада һеч кәсә мә"лум олмајан, јалныз кизли фәалијәт көстәрән вә аңчаг партија рәһбәрләрини бири вә ја икиси тәрәфиндән хошбәхтлик дујан бир групу да вардыр. Онлар да мукәмәл дини вә дүнјәви тәһсил алмыш мусаватчылар идиләр.

1. Галлачов һигон

2. һейдәрөв Ибраһим

3. Дибирөв Газымаһама

4. Бақкајев Абдулмәчид (Чар кәндин-дән)

5. Булуш Ибраһим Мәһәммәд оғлу. (За-ғатала)

1930-чу илдә инди дә чамаатын сөјләди-ји "ЕАСТАНИЈА" заманы Баләкәндә Совет һакимийәтинин әксәр коммунист рәһбәрләри бу груп тәрәфиндән һәбс едилмишди. Моллашәриф Газыјевә әрәб дилиндә јаздығы гыса мәктубун мәтни беләдир:

"Вә әлејкума салам, саламдан башга һеч нә јазмырам. "Гудуран итләри" һәбс етмиш-ик. Онлара азадлығ жохдур! Јахын вахт-ларда данышарығ".

"Гудуран итләр" дедикдә 1930-чу илдә Баләкәндәки Совет һакимийәтинин болше-вик-коммунист рәһбәрләри нәзәрдә туту-лурду. Лакин вәзијәтә нәзарәти итирән болшевик һакимийәтнә көмәјә кәндәрил-ән хусуси чәзә дәрәсәи һеч кәсә аман вермәдән -гочаја, гадына, ушагабаһмадан халг үсјаныны ган гчиндә боғду. һәмин

үсјан заманы нә гәдәр күнаһсыз инсанын ганы төкүлдү. Буну бир аллаһ билир, бир дә болшевик чәлләдлары! һәлә бир бахын көрүн сонрадан мусаватчы олан Газыјев Моллашәриф ким иди. Мусавата үз олун-ча әввәл Баләкәндә "сполком" ишләјән вә-зифә саһиби. Лакин өзүнүн е"тираф етдији кими, о вичданыны вә динини, иманыны итирәнләрлә-коммунистләрлә јолдаш ол-маг вичдан саһиби олан кәсин иши дејил. о, бу е"тирафындан сонра көнүллү вәзи-фәдән дә имтина едәрәк Мусават партија-сына үз олмушду. 1931-чи илдә комму-нистләр тәрәфиндән вәһшичәсинә өлдү-рүлдү.

Бу иди Баләкән мусаватчыларынын ама-лы, мәҗсәди: һәр шејдән өнчә Вәтән геј-рәти, Вәтән севкиси! Бу јолда шәрәфи өлүм дә хошбәхтлик иди, онлар үчүн.

АКИФ МӘММӘДЛИ

Редәксийадан: Бу јакынларда мәтн мусаватчы Ә. Дибирөвүн 85 јашы таман олуб. Бу мунасибәтлә Партијанын Башғаны Иса Гәмбәр К. Дибирөвү ткрби етмишдир. Биз дә урәкдән бу тәбрика гошулуруғ.

Һәрмәтли Әшрәфәддин бә!
Сиз 85 иллик өмрүнуз бөјүк вә шәрәфили бир амала - Азәрбајҗанын мүстәғиллији вә азадлыгына һәср етмишиниз. Дәнмәз Мусаватчы эғдинизә көрә 20 илдан чох Сибирин сојғ чәһәрлиндә мөшәғгәтләр чәкмишиниз. Сиз лап кәч јашларыңыздан Мүстәғил Азәрбајҗан фирқини јадлыгыңызә көрә ганлы империянын пачалариндә сыйлыгысыңыз. 1920-38-чи илләрдә Мусават Партијасынын Баләкәндә фәвалијәт кәстаран "Урватул-Мусҗа", јәни "Мөһкәм көк" өзәјиндә чидди фәвалијәт кәстармишиниз. Маргалыдыр ки, сиз бүтәвләкдә аиләликчә Мусават фирқинә чандан бағлы олмушсунуз. Атаңыз Ибраһим вә гардашыңыз Абсаләддин Мусаватнын фәвал үзәлриндән олуб. Мусават эғидәсинә үргүнулүг сизә бөјүк мүсибәтләр кәтирсә дә, бу ишыгы јолдан дәнмишиниз. 20 илә јахын һәбсханә һөјәти инданыңыз гырылыш. "Азәд Азәрбајҗан" идеалы илг һәфәс алан бир вәтәндаш кими јашамышсыңыз. Бу күн Азәрбајҗанын әрази бүтөвлүү үғрунда апардыгыңыз Истиғлал савашында сизин кими шәхсийәтләрә халгымызны бөјүк өһтиҗача вардыр. Инанырыг ки, бундан сонра да Вәтениминиз азадлығы ишинә хидмәт кәстөрәчәксиниз. Анадан олмагынызын 85 иллик јубилејини урәкдән тәбрик едирик.

Мусават Партијасынын Башғаны
Иса ГӘМБӘР

Азәд ГАРӘДӘРӘЛИ

Рајон гәзетин-дә ишләјәркән "Зәнқилан шаирлә-ри" адлы китаба ма-териал топлајыр-дым. (Дикәр әлҗәз-маларымла бәрәбәр һәмин китабын әл-җәзмасы да рајон ишғал олунаркән ишғал зонасында галды).

... 1989-чу илдә артыг Хосров Чавнширов һағгында јаздығым илк мәғалә һазыр иди. Лакин һәлә о вахт өјәләтләрдә коммунист рәһбәрлији мејдан суладығындан ишләди-јим гәзәтдә һәмин мәғаләни дәрч етдирә билмәдим. Бир ил сонра "Азәрбајҗан мүәллими гәзетиндә" Дост бөһтәнына кә-рә он ил һәбс" адлы јазым дәрч едилди. ("Азәрбајҗан мүәллими", 24 октябр 1990-чы ил).

Баһам Мәммәдгулунын сөһбәтләриндә илк дәрфә адыны ешитдијим Хосров мүәл-лини јаддашында јарашыгы, бој-бухунлу, истиғанлы бир адам кими галмышды. Ба-һам данышырды ки, о, һәм дә Зәнқиланда Мусават партијасынын јарадычыларын-дан бири иди. һәлә о вахтлар бәлә мөтләбләр-и јахшы баша дүшмәсән дә (һәр күн коммунист партијасынын шә"нинә ше"рләр өзбәрләмәјә мөһкүм едилмиш бизим нәсил МУСАВАТ кәһкашанындан би-хәбәр иди) һәр һалда аиләмиздә мусавата вә мусаватчыларә кизли бир мөһәббәт ол-дуғу чү сезмишдим. Баһамын дајысы, мөһшүр ел гәһрәманы Гаҗағ Фәрзалыны (оншү мусаватчыларә бири чөһбәдә олду-ғуну лап сонралар билдим), нәнәмин әми-нес оғлу мөһшүр дин хадими Мирзә Әсәдул-ланы коммунист режими мәһв еләмишди

ЗӘНҚИЛАН МУСАВАТЧЫЛАРЫ

ХОСРОВ ЧАВАНШИРОВ

вә мөвчуд режими кизли нифрәт, мусават-чыларә рәчбәт дә бурадән кәлирди.

Хосров мүәллим һағгында илк мукәмәл сөһбәти иса Баһарлы кәндиндән олан, му-саватчы олдуғуна көрә һәбсханалар күн-чүнә атылмыш ел аҗсағгалы Сәттар Вәли-јевдән ешитмишдим. Мәрһум Сәттар киши мусават вә мусаватчылар һағгында сөһбәт ачмаға үрәк еләмәсә дә, Хосров бөј һағ-гында ағыздолусу данышарды. Рајонда һәмә "Хосров мүәллим" ифадәсини иш-ләтсә дә Сәттар киши онун һағгында даны-шанда "Хосров бөј" дејәрди (Бәлкә дә бу Сәттар кишини өзүнүн дә бөј нәслиндән олмасындан ирәли кәлирди).

Гочаман журналист Јусиф Әмирханов иса Хосров бөј һағгында данышанда бир гәдәр мәнфи планда бәһс етсә дә (мәрһум жу-налисти инди баша дүшмәк олар) рәғбәти-ни дә кизләтмирди: "О нәсил Зәнқиланын шөһрәти иди" дејәрди.

"Зәнқиланын шөһрәти олан" нәсил һағ-гында сөһбәт ачмаздан өнчә истедадлы мүәллим, кәзәл тәбли шаир, Зәнқәзур мусаватчыларынын өнчүлү олан Хосров бөј Чаваншировун башына кәтирилән мүси-бәтләр барәдә.

Азәрбајҗан ССР Халг Дахили Ишләр Ко-миссарлыгынын һәрби трибуналынын 01.10. 1944-чү ил тарихли һөкмүнә әсасән Х. Ә. Чаванширов Азәрбајҗан ССР Чинајәт Мөчәл-ләсинин (1927-чи ил редаксийәсә) 72-чи мәддәсинин 2-чи һиссәси илә тәҗ-сирли билинәрәк (Совет һакимийәтинә гаршы дүшмән әһвали-руһијәдә олмағда, 1943-44-чү илләрдә күтләр арасында ән-тисовәт тәблиғаты апармағда, ССРИ вә-тәндашларынын мадди-мөшәт шәрәити һағгында бөһтанлар јаймағда, бунун өкси-нә оларә Алманијадакы һөјәт тәрзини кә-лиғ етмәкдә, Совет һөкүмәтинин харичи

сијасетинә бәһтан атмагда- үч дөвләтин Тһран конфрансынн материаллары әса-сында - сучландырыларәг) әмлакы мүса-дирә олунмаг вә үч ил сијасы һугуглардан мһрүм әдилмәклә ислаһ әмәк дүшәркә-синдә сахланмаг шәрти илә он ил мүддә-тинә азадлыгдан мһрүм әдилмишди. (У-93 сәјлы чинајәт ишинин материалларын-да бу барәдә "мүфәссәл" мә"лумат вери-либ). (Репрессия дөврүнүн амансыз га-нуналары илә чезаландырылан бу чәфакеш инсан 1946-чы илдә Күрчүстанын Рустави шәһәриндәки һәбсханада вәфат әтмиш-дир... Јалһыз 45 ил сонра бу әдәләтсиз һәкм лағв әдилмиш, 5 сентјабр 1989-чу ил тарихдә мәһкәмә коллекиясы 3. һәсәнә-ваньн сәдрлији илә протест әсасында ишә баһараг истинтаг ишинин чинајәт тәркибли олмадығыны тәсдиг едәрәк она бәрәәт вермишдир.

Нә үчүн Хосроғ Чаваншировун башына бу мүсибәтләри кәтирирдиләр? Тәкчә мүса-ватчы олмасына кәрәми? Јох. Тәсадуфи дејил ки, чинајәт ишиндә онун мүсаватла әлагәләри барәдә данышылмыр. (Судан гуру чыхмага чалышан ганлы режим кәрү-нүр "јени нәслин" танымадыгы, көһнә нәс-лин исә горхудан "унутдугу" мүсават анла-јышыны хатырлатмаг истағәмиш, ејни за-магда "шанлы коммунизм" дијарында адамларын сијасы әгидәләринә кәрә тә"гиб әдилмәдијини бәјан әтмәгә чалыш-мышдыр. Индинин өзүндә дә һәмнин тәчрү-бәдән бәһрәләнәнләр вардыр).

Хосров бәјин исте"дады, габлијәти, лап елә арашыгылы бир вүчүд олмасы да бир чохларындаона гаршы пахыллыг һиссини күчләндирсә дә, әсас амыл башга иди. Јухарыда гејд еләдијимиз "шәһрәтли нә-сил" мәсәләси даһа чох СӘБӘБ иди.

Хосров Чаванширов 1902-чи илдә Зәнки-лан рајонунун Зәнкилан кәндиндә бәј аиләсиндә анадан олмушду. Онун бабасы 19-чу әсрин мәшһур шаири Мәһәммәд бәј Ашиг Зәнкилани (бу барәдә бах:"Ф. Га-сым:адә, 19-чу әср Азәрбајчан әдәбијаты тарихи", сәһ.47,50,51: һабәлә "Азәрбај-чан ашыглары вә ел шайрләри" китабы, 1-чи җилд, сәһ. 241-255), атасы исә Әб-дүссәмәд бәј Ашиг Зәнкилани олмушдур.

Көзәл ше"рләр мүәллифи, зәмәнәсинин маарифпәрвәр зијалысы, Зәнкилан әтраф рајонларда чох бөјүк һөрмәт вә әһтирам саһиби олан Әбдүссәмәд бәј һагғында ра-јонда јашлы адамлар арасында чохлу рә-вајәт вә әһвалатлар јашамагдәдыр.

Атасынын ачдыгы мөктәбдә (сонралар атасынын ачдыгы һәмнин мөктәб бинасы Х.Чаваншировун шәхси әмлакв кими "мү-садира" олунуб). илк тәһсилини алан Хос-ров 20-чи илләрдә Шуша педогожи мөктә-биндә охумуш, рајонун Пирчиван, Шайыф-лы, Мүшлан вә Зәнкилан кәндләриндә мүәллим, директор мүавини, директор ишләмиш, ејни заманда Азәрбајчан Дөв-ләт Университетиндә, сонра исә азәрбај-чан гјајби педогожи институтунун дил-әдәбијат факултәсиндә тәһсилни давам етдирмишдир. Бабасы вә атасы ккими шаирлик исте"дады олан Хосров мүәллим дә ше"рләр јазыр, рајон гәзәтиндә еләчә дә республика мөтбуатында дәрч етдири-ди. әссүф ки, репрессия илләринн хофу Хосров мүәллимин әксәр шәхси сәнәдләри кими онун поетик ирсинин дә үстүнә пәрдә чәкмишдир. Әлдә етдијимиз поетик ирсинин чүз'и һиссәси илә танышлыг кәстәрир ки , онун сатира саһәсиндә гәләми даһа күчлү имиш. Мүфтәхор сатычыны кәскин сатира атәшинә тутан шаир Сабирсајағы јолла типии өз дили илә ифша едир, санки мөвчүд режимин јетирмәси олан бу әлиәј-рини "заманәнин гәһрәманы" кими тәгдим едир:

Һәлә бир јахшы малы муштәријә
сатмамышам,
Амыл дәллалларын да кәфләрини
гатмамышам,
Чит-митә әл булајыб дал тәрәфә
атмамышам,
Маркизит ашигијәм, садчә бәздән
нә чыхар,
Һә десинләр а чаным, бош, гуру сөздән
нә чыхар??

Хосров һәбс олундугдан сонра гардашы Бахыш аиләни (аналары Ширинбәјим ха-ным, Хосровун арвады Дилавуз ханым вә үч күнаһсыз кәрпә) әввәл Губадлыја, сон-ра Чәлилабада вә һаһајәт Шамахаҗа апа-рыр. Бәд көзләрдә аиләләрини гурмаг үчүн бу рајонларда мүәллим ишләјә-ишлә-јә күлфәти бир төһәр доландырыр. Инди

Хосров бәјин оғлу Ваһид һәким, гызлары Елмира кимјачы- мүһәндис, Шүкуфә исә атасы кими мүәллимдир.

Шәргин бөјүк шаири Сә'ди јазырды:

Һеч сәјгәл кәтүрмәз заты пис дәмир,
Нә гәдәр чалышан бәдкәвһәр олар.

Бәли, затында гаракуруһчүлуг, бәдха-лыг олан чыр коммунистләр затлы-көклү, әсилли-нәчәбәтли, күчлү зәка саһиби олан адамлары мәһв әтмәк үчүн мин ојун-дан чыхырдылар. Әбәди вә әзәли дүшмә-

нимиз олан ермәниләрлә гардашларараг, дахилимиздәки зәка саһибләрини мәһв едирдиләр. Буна кәрәдир ки, бу күн ағыллыларымызын сајы илә мүгајисәдә дәрјада дамла кимидир. Мәһз елә буна кәрәдир ки, Хосров бәјин вәтәни Зәнки-лан да дахил олмагла вәтәнимизин торпа-ларынын ијирми фаиздән чоху ишгал ал-тындадыр. Әфсуслар олсун ки, дахилдә дүшмән ахтармаг идејасы һәлә дә бизи тәрк етмәмишдир. Нечә ки, бу зәрәрли идеја психолокијамыздан силинмәјиб, ит-киләримизин сајы чох олачагдыр.

"Һәр шеј милләт уғрунда - ишдә һәгиги вәтәнсөврләрин јекәнә буру шүары бу олмалыдыр. Милләтин бирлијини вә бүтүнлүјүнү гурмаг милли әхлагын башлыча вәзифәсидир. Түрклук вә милли истиглал принципләринә мүтләг сәдагәт милли әхлагын икинчи бөјүк вәзифәсидир."

М. Ә. Рәсулзаде

Расим МИРЗƏ - 1962-чи илдə Загатала районунда анадан олуб. М.Ə.Рəсулзаде адына БДУ-ну вə Азəрбајчан ЕА Низами адына Əдəбијат институтунун аспирантурасыны битириб. 1992 - чи илдə "Əли бəј Һусејнзаденин əдəби-тəнгиди кəрушлєри" мєвзусунда намизəдлик дисертасијаны мудафиə едиб, Һазырда докторлуг иши узєриндє ишлєјир.

Чохлу сајда елми вə публисистик мєгалəфин муəллифидир. Ики китабы чалдадыр.

Мусават Партијасы Мəчлисинин узву вə "Јени Мусават" гəзети баш редакторунун муавинидир.

Ə. ҺУСЕЈНЗАДЕ - 130

рылдығындан вə Империя гүввэлєри мугајисəолунмаз дєрєчэдє үстүн олдуғундан узун мүддэт нєтичєсиз галмышдыр.

Демəли, халгын истиглал мубаризэсинин јүксək сєвијјэдє тэшкил олунмасы үчүн əн əввəl онун бєјүк идеологлары јетишмəли иди. Бу зєрурət өзүнү чох кєзлэтмəди: елє кечən əсрин орталарында Азəрбајчан руһу М.Ф. Ахундов дүһасыны јетирди. Мирзə Фэтəли мəһз јени дєврдє илк дəфə олараг халгын əсарət вə көлөикдэн азад олмасы наминə бєјүк идеоложи ишə башлады. О, бүтөлүкдє Шəргин, о чүмлөдөн мусəлман халгларынын мəһкум вєзијјэтдє олмаларынын сəбєбини нєр шєјдэн əввəl, онларын мэдəни кєрилијиндє, сивилизасијадан бихəбэр галмаларында кєрүрдү вə буна кєрə дє илк нєвбэдє маарифлэнмєји, елм вə сənајэдє тэрэгги өтмөји

Əлибəј Һусејнзаде - милли идеолокијамызын јарандычыларындан бири кими.

Һələ кечən əсрин əввəl-лєриндє, јəни Азəрбајчанын Русија тэрəфиндэн ишғалы башланар-башланмаз халгымыз истилаја гаршы даим мубаризə апармыш, көлөиклє барышмамышдыр. Тəбии ки, бу мубаризə кортбєни стихија формасында апа-

башлыча мэгсəd кими гаршыја гојду. Онун маарифчилик консепсијасынын мајасыны Гəрб дүнјасынын өлдє етдији наилијјэтлєрə јетмək, башга сєзлє, "авропалашмаг" тэшкил едирди.

М.Ф. Ахундов тэрəфиндэн ирəли сүрүлэн "авропалашмаг" хэтти о дєвр үчүн милли тэрэггинин, демək олар ки, бүтүн мєз-мунун өзүндє етиврə

едирди вə ондан сонра 50-60 ил өрзіндє маарифчилик хєрєкаты бу истигамэтдє мүһүм наилијјэтлєр өлдє етди: Авропа тэрзиндє əдəбијјатын, дикєр сənət нөвлєринин (рəнкарлыг, мусиги, театр вə с.) тəһсил системинин, ичтимаи-мэдəни чємијјэтлєрин вə с. формалашмасы процеси мувəфғијјэтлє кєдирди.

М.Ф. Ахундовун əсасландырдыгы милли тэрэгги консепсијасы өз дєврү үчүн нə гэдэр өнөмли олсда, хєјли дєрєчэдє нə гэдэр өнөмли олсда, хєјли дєрєчэдє натамам вə зиддијјətли иди: белə ки, о, авропалашмагы мүтлөг-лєшдирирди, јə'ни тэрэгги-ји говушмаг дєјэндє, бу-ну биртэрəфли шəкилдə јалныз Гəрб мэдəнијјəтинə јетмək вə ејни заманда Шəргə, Ислама аид олан нєр шєјдэн узаглашмаг кими баша дүшүлүр. Демəли, Ахундовда һələ сырф милли идеоложи фактор əсас јєр тутмурду...

Лагын чох кечмəди ки, онун ардынча кəlэн идеологлар - Нəсєн бəј Зəрдаби, Əли бəј Һусејнзаде, Əһмəd бəј Ағажев, Мəһмəd Əмин Рəсулзаде вə б. с. селəфлєринин консепсијасындакы бу биртэрəфлији арадан галдырдылар.

Мə'лум олдугу үзрə, артыг əсримизин əввəlлєриндє Бақыда мұасир мэдəни һəјат вə милли сэр-маједарлыг тəшəккул тап-

мышды: бу исə милли идеолокијанын јаранмасы вə интишар тапмасы үчүн зəмин демək иди: гəзетлєр, журналлар нəшр едилр, чохлу сајда јени мək-тəблєр ачылыр, чємијјэтлєр јаратылыр, зиялылар арасында милли һəјатын мұхтəлиф сəһлэлəринə даир ичтимаи мұзакирлєр јапылырды... Бүтүн бунлара рəвач вєрилмəsi, шүбһəсиз, Русијада 1905-1907-чи иллəрдє баш галдыран буржуа ингилабы вə онун сəјэсиндє өлдє олунан мұзјјэн демократик азадлыгларла бағлы иди. Бақы исə, билдijимиз кими, империя учгары сажылса да, сənајє мэркєзлєриндэн бири олдуғуна кєрə өлкэдє баш вєрэн социал тəбəддүлатлар бу-рада бир баша əкс едирди.

Мəһз һəмин дєврдє (1904-чү илдє) Түркиядən Бакыја кəlэн Əли бəј Һусејнзаде чошгун бир мэдəни-ичтимаи һəјатын ичєрисинə атылыр. 1905-чи илин ијунундан "Һəјат" адлы гəзет нəшр етмөјє башлајан (Һачи Зєрналабдин Тағијевин субсидијасы илə) Əли бəј Һусејнзаде вə мєслəкдашлары елє илк дєврдэн е'тибарən ај-јасындакы дєрк етдилєр ки, Русијада башланан бу ингилаб империя учгарлары (метрополијалар үчүн) тəккə социал-сјаси характердє олмайыб, һəминин милли мєзmun кєсб

өтмөлидир. Дикєр ингилаблардан онун дєрин фəргини ашкарлајан "Һəјат" гəзети јазырды: "Шү мөтлаби хатирдє тутмалыдыр ки, Русијанын револу-јусијасы Фиранкистанын ингилаби-кəбириндэн нєчє дєрєчэдє мəхфур вə ганлы олмасы нєзэрə кєлијор...

Русијанын револујусијасы бир сјаси олмайыб, бəлкє сјаси вə милли револу-јусија олмасы үчүн хəјалə кəлмөјэн вə һеч бир тадрихдє кєрүнмөјэн һадисатдан һесаб етмөјє хэтə демək чаиз олмасын, зəнн едириз..." Бунун ардынча исə гəзет хəбєрдарлыг едирди ки: Мəбадə Русијада вə ја Гафгазда бəјүк-бəјүк һадисэлэр зүһура чыха, амма бизлєр гафил олмуш олағ... Ингилаби-үмумијјэдє мұхтəлиф мил-лэтли вилајятлєрин ишлє-ри хєјли мұшкүлдүр. Пиш əз вəгт нєр миллєтин сјас-сəтчилєри, агил вə камил-лєри өз миллєтини хəбєр-дар өтмөлидир", (Бах. "Һəјат" 29 ијун, 1906 нөмрə-141).

Азəрбајчан ичтимаи фикриндє илк дəфə олараг ачыг сурəтдє "Һүријјэт, Əдалət. Мусават" шүарларынын ортаја атан "Һəјат" гəзетини Ə. Һусејнзаде милли дүшүнчə вə тэрбијə мəkтəбинə, əсл зиялы трибунасына чевирди. Гəзетин бир илијинə һєср етдији мəгалəдє онун бəјүк миссијасыны хатырлада-

раг эдиб жазырды: "Иштө "Һәҗат" да бир һүсүнү-төсө-дүф оларга бөлө бир заманда ортажа чыкды, Фәрјада башлады! Фәрјада башлады ки, мүсөлман чөмаәти дә үмуми хәлгин оҗнадыгы бир заманда оҗансын, аҗылсын! Јохса јатанлар оҗананларын аҗағы алтында галыб үзүлчөклөри мүһәҗгадир!" ("Һәҗат", 9 ијун.1906).

"Һәҗат"ын илк нөмрәсиндә "Гәзәтимизин мәсләки" адлы програм мәғаләсиндә Әли бәј кәстәридри ки, "анчаг о милләт вә тајифә тәриги-фәләһ вә ничатда олур ки, өзүнү таныја! Јә'ни һәр гөвм вә милләт өз гөвмијәсинә, лисанына, дининә, тарихинә, адәт вә әхлагына, өзүнүн бүтүн әһвали-мазијасына вә һазырәсинә, һәтта әһвали атијасына кәсби-вагиф етмәлидир"... ("Һәҗат", 7 ијун 1905).

Илк нөвбәдә мәнсуб олдуғу халға өз-өзүнү танытмаг мәғсәдини гаршыја гоаркән Ә.Һүсејнзадә бу сәһәдә биздаки ачыначарлы вәзијәттән чыхыш едирди. Онун өз бөүк хидәтләриндән бири бундан ибарәтдир ки, о вахта гәдәр мүхтәлиф адларла ("Татар", "Мүсөлман", "Гафгаз татарлары" вә с.) чагырылан азербәјчанлыларын әслән түрк олдуғларыны ортаја гоумуш вә ичтимајјәтә гәбул етдирмишдир. "Һәҗат" гәзәтинин илк нөмрәсиндән

башлајараг һиссә-һиссә дәрч олуан "Түркләр кимдир вә кимләрдән ибарәтдир" әсариндә "Түрк дилинин вәзифеји- мәдәнијәси", "Јазымыз, дилимиз, икинчи јилимиз", "Интигад едијоруз, интигад олунојоруз" вә бир чох башга мәғаләләриндә о, түркчүлүјүн елми-нәзәри әсасларыны, концептуал шарһи-ни вермиш, һәртәрәфли

Фәалијәти илә ону мәдәни бир һәрәкәт сәвијәсинә галдырмишдыр. Бу мәдәни һәрәкәт сонрлар Әли бәјин нәшр етдији журналың ады илә "Фүјузатчылыг" адландырылмышдыр.

Милли мәнкиб шурунун һәтта зијәлалар арасында сон дәрәчә ашағы сәвијәдә олдуғуну төәссүф һисси илә гејд едән Ә.Һүсејнзадә жазырды: "Лисанымызы, гөвмијәтимизи, тарихимизи, тарихимизә зинәт верән бөүкләримизи, гәһрәманларымызы, динимизи мәзмум сифәтләрлә лә

кәдәр етмәк истәјән гәрәзкарана јазыларә рәгибләримиз, чох кәрә дә биз өзүмүз алданыб инанәјоруз, бунларын нә нијәтлә вә нә мәғсәдлә јазылмыш вә јазылмагда олдуғуну билмијоруз... Түркүклә ифтихар етдикләри һалда, түркүн ким вә кимләрдән ибарәт булундуғуну билмәјән нә гәдәр түрк мүһәрирләримиз вардыр..." ("Һәҗат", 7 ијун 1905).

Узаг Сибирдән Африканын бөүк сәһрасына гәдәр кениш бир әразидә сәпәләнмиш түркләрин бир заманлар күчлү дөвләтләр јаратмағына, аз гала дүнјанын јарысыны фәтһ етмәсинә, елм вә мәдәнијәт сәһәсиндә бөүк наилијәтләр әлдә етмәсинә бахмајараг, бир нәчә әсрдән бәри тәрәггидән кәнар дүшмәләрини, бә'зи түрк гөвмләринин һәтта сивилизасијанын әди нормаларына бәлә јетмәјәтини гејд едән Әли бәј бу вәзијәттән чыхыш јолларыны арзајдыр. Онун фикринчә, 20-чи әсрин әввәлләри үчүн бу мәсәләдә ән мүнәсиб јоллардан бири аз-чох тәрәгги тапмыш, инкишаф етмиш түрк гөвмләри тәрәфиндән өз кәридә галмыш һәмчинләринин мәдәни јүксәлишинә һәртәрәфли көмәк кәстәрмәкдән ибарәтдир. Буна кәрә дә о, иттиһадитүрк јә'ни түркбилрији мәғсәдини тә'кидлә гаршыја гојурду. Бунун үчүн

исә илк нөвбәдә, онун фикринчә дилдә, бирлик јаратмаг, даһа доғрусу, үмумтүрк әдәби дилини (бурада исә, шүбһәсиз, ваһид әлифба вә јазы-имлә башлыча шөртдир) әрсәјә кәтирмәк кәрәкдир.

Бүтүнүклә түрк дүнјасыны муасир сивилизасија говушдурмаг бәрәдә дүшүндүјүнә кәрә Ә.Һүсејнзадә бәлә һесаб едирди ки, һәр бир түрк гөвми, миилләти өзүнү бүтөвүн бир һиссәси ејни сојкөкүнә малик бир ирг кими дәрк етмәли, фикирдә, дилдә вә әмәлдә бирлијә чан атмалыдыр. Онун ирәли сүрдүјү "түркләшмәк" шүарынын үмуми мәғзи мәнз бундан ибарәт иди. Бу бә'зән дөјилдији кими, өзкә милләтләрә, халгла ра гаршы дуран, онлары ассимилијасија етмәји гаршыјә мәғсәд гојан дар бир милләтчилик олмајыб, түрк гөвмләринин мә'нәви-мәдәни билријинин еһәјасыны арзулајан, бәшәри еһәмийәти олан бир милләтчилик дүшүнчәсидир.

Мә'лум олдуғу кими, Ә.Һүсејнзадә милли дирилијимиз үчүн түркчүлүкдән башга даһа ики мүһүм шәрһи гејд едирди. Һәмин мәшһур үчлү дүстурә һәлә 1905-чи илин ијунунда - "Һәҗат" гәзәтинин илк нөмрәсиндә шәрһ едән эдиб бир ил сонра "Фүјузат" журналында ачыгча жазырды ки, онун "тудтуғу јол - Түрклүк, Мүсөлманлыг вә

Авропалылыгдыр: Түрк һиссијаты илә мүтәһәсис, Ислам дини илә мүтәдәјјин вә Европа мәдәнијәти илә мүтәмәддин олмагдыр".

Милли өзкүнлүјүнү сахламагла бәрәбәр, халгын дини е'тигад вә инанчынын нәчә олур-олсун муһафизә едилмәјәнин һәҗи еһәмийәтинин кәзәл дәрк етдијинә кәрәдир ки, өз сәләфи М.Ф. Ахундовдан фәрғли олараг Ә.Һүсејнзадә гәтијәтлә тәсдиг едирди ки, "бизим үчүн Ислам харичиндә ничат јохдур". Онун фикринчә, буну "кечмишдә бүтпәрәст вә атәшпәрәст олан әҗдадларымыз идрак етдикләри үчүн диниОисламы гәбул вә нәшр илә мушәррәф олмушлар иди... Анчаг һикмәти-Ислама вагиф олмалыбыз вә һикмәтиндән фејзијаб олмамалыбыз, нуру илә тәнвиретмәмизә һаил олан манеәләри ортадан рәф етмәјә гејрәт етмәлијиз". ("Һәҗат" 7 ијун 1905, нөмрә 1).

Ислама панхристианизм мөвгеләриндән јанашанларын сә'јләри сәјәсиндә бу дин һаггында нә гәдәр јанлыш тәсәвүрләрин јәјилдығыны көрән Әли бәј сәһәдаки сәһв бахышлары, тәһрифләри арадан галдырмаг үчүн хәли чалышмышдыр. "Миллијәт вә инсанијәт" адлы әсәриндә о, Исламнын бир дин кими үстүнлүкләрини ачыглајараг жазырды: "Исламијәтин мәғсәди истиг-

лалијәти-инсанијәтидир. Чүнки исламијәт бир диндир ки, милләт вә миллијәт танымас, көлмәји-шәһадәт кәтириб она инам бәсләнләнләрә, рәсмсиз, шәклициз, јолдәшәз бир аллаһа иман кәтирәнләрә бир нәзәрлә бир үмәт нәзәри илә бахар!" ("Һәҗат", 9 апрел 1906, нөмрә 77). Демәк, динимиздә һәр һансы автаркизм мөјлләринин олмасы иддәсины о, гәтијән гәбул етмириди.

"Ислама һагг илә ашина олмаг" вәзифәсини гаршыја гојмагла бәрәбәр, Әли бәј ејни заманда гејд едирди ки, бир нәчә әсрдән бәри аләми - Исламын нә сәббәдән кәрилмәси вә бу мүддәт әрзиндә Гәрә аләминин хәли ирәли чыхмасы бизи мөчбур едир ки, бир тәрәфдән, Авропанын мәдәнијәт вә сивилизасија сәһәсиндә әлдә етдији наилијәтләрә мүмкүн гәдәр тәзилкә јијәләнәк: дикәр тәрәфдән, Исламын өзүндә муһафизәгарлыгдан вә ортодокслугдан әл чәкиб, она реформаторчасына јанашаг

Авропаја јетмәји дүшүнәндә, Әли бәј буну бир чох муасирләриндән фәрғли олараг, Гәрби идеаллашдырмаг вә онун гаршысында ачыгча ләрсәтиш кими гәбул етмирдди. "Авропадан әсән бүтүн јәлләри, һәтта зәһәрли јәлләри бәлә шәфабәхш" һесаб едәнләрә о хәбәр-

дарлыг едөрөк көстөрүрдү ки, бу мөсөлөдө дөхи заһире алданмайыб Гәрб мәденијәтләринин дин вә гөвмијјәтләре дејил, бөлкө бүтүн бөшәријјәтә аид әсәсларыны Ислама уғ-јунлашдырмагла милләтимизин тәрәггиси тәтбиг етмәлијик: "Түркүн иртидад әдб и фирәнкләшмәси фирәнкләрин, ја мүртәдләрин тәрәггиси демөкдир, јохса түрк ја мүсәлман тәрәггиси демөк дејилдир!"

Исламын әсрләр боју онун рәсми институтлары, функционерләри тәрәфиндән кетдикчә монополија-ја алынмасы вә күтлә тәрәфиндән онун дахили-субс-тансионал маһијәтинин дејил, анчаг заһири-конфессинал чәһәтләринин мәни мсәнилмәси Әли бәји нараһат едирди вә бу да онун ортодоксолуға гаршы чыхмасынын әса сәбәби иди. Христиан әләминдә баш верән мүһүм дәјишкәләре рәғмән мүсәлман әләминин әталәт һалы ону әсла гане етмирди: "Әләми-ислам бу ингилабларын һеч бириндән мүтәәсир олмайыб, һали-сабиндән давам едиб дурду... Ингилаби-дини јени мөзһәб чыхартмагда дејил, бөлкә һәгајиги-өвлиј-јәји-динијәти өгәмијјәтин (азлығын) өлиндән хилас едиб, үмумун, күллијәти-әһалинин малы етмөклә олур Протестантлыг бөјлө јапды. Протестантлыг јени

мөзһәб дејилдир, онун баниләриндән бири олан Лутер нә пейғәмбәрлик, нә өвлијалыг вә нә дә мүгәддәслик иддиасында булунамады. О зат Инчили һәр милләтин анлајачағы дилә тәрчүмә етдириб, һәр кәси охујуб анламагда һүрр бураҳды. Бу күн потестант мәмләкәтләриндә бир кәс јохдур ки, Инчили охујуб анламасын. Бу әғвамын, өз Гур'анларынын мә'насындан бихәбәр галан мүсәлманлара, әхлаг вә мәишәтчә төвәфүғләри әсбабындан бири будур". ("Фүјүзат" 1907, нөмрә 19).

Исламын дәрин реформаја еһтијачыны тәсдигләјән Әли бәји, көрүндүју ки, һәм дә онун модерни-засијасы јолунда мүһүм аддым олараг биздә илк дөфә олараг Гур'ани-кәримин тәрчүмәси мөсәләсини ортаја атышдыр.

Авропалашмаг (мүасирләшмәк) шүарыны мүдафиә вә тәблиғ едәркән Ә.Һүсејнзадә бу мөсәләдә чох ајығ вә әсәсландырылмыш бир мөвгә тутмушду. О, буну мөдәни чәһәтдән инкишаф етмиш Гәрбин Шәргә мүнәсибәтдә јерит-дји империализмин сијәсәтинә гаршы ән мүһүм васитә һесаб едирди. "Кәсабланка фәчиәси вә Османлы-Иран комедијасы" әсәриндә о, бу мәғамы ачыглајараг јазырды: "Шимди бизә дејирләр ки, мадам ки, инкилисләр,

фирәнкләр, филанлар бөјлө имишләр, нә үчүн "Фүјүзат"ынызда онлара мурачиәт едирсиниз? Ортаја каһ һәтенин

"Фауст"уну, каһ Шекспирин "Јули Сезар"ыны, каһ да нә билим һанкы европалынын һанкы әсәрини ортаја чыхарыјорсуну? Авропалашалым, фирәнкләшәлим дијорсунуз? Лакин еј гарә, мурачиәтдән мурачиәтә фәрг вардыр: биз европалыларын өдәбијәтләринә, сәнәјәтләринә, үлум вә маарифләринә кәшфијат вә ихтираасларына мурачиәт етмәк истијоруз: өзләринә дејил! Биз истәризи ки, ислам өлкәсинә онларын бейнләри, димағлары кирсин, боғазлары, мә'дәләри кирмәсин! Биз истәризи ки, өлкәмиз онларын бейнләрини һәзм етсин, јохса мә'дәләриндә һәзм олунмасын! бу күн онларын мә'дәләриндә һәзм олунмамаг үчүн бир чәрә варса, о да онларын мөһсулати-димағларыны алыб һәзм етмәкдән башга бир шәј дејилдир".

Түркчүлүк, Исламчылыг, Авропалылыгдан (мүасирлик) ибарәт инкишаф хәттләринин һәр биринин ајрылыгыда вә бирликдә милли дирилијимиз үчүн мүсәтәсна өһәмијјәтини исрарла гејд едән Ә.Һүсејнзадә милли идеолокијанын әсәсларыны һәлә әсрин өввәлләриндә мүкәммәл шәкилдә шәрһ етмишдир.

Сонралар бу идеолокија земин Азәрбајҗан Демократик Чүмһуријјәтинин рәсми идеолокијасыны тәшкил етмишдир.

Ејни замандә о, империјанын дағылачағыны, башга халқларла бәрәбар Азәрбајҗанын да истигла-ла чатачағына инанырды вә һәлә 1905-чи илдә буну өнчәдән хәбәр верәрәк јазырды: "Биз бир сөвги-

тәби илә, дәјишилмәси мүмкүнсүз бир һәкми-гәтик бөтүн динләрин, халқларын вә милләтләрин кетдији јолларла кедијоруз!... О јолун ибтидасы гаранлыг вә тиканлыг исә дә өлириси ишыг вә чәмәликиди!... Зулмәт јеринә нур, әсарәт јеринә һүрријјәт, идареји-кејфијәји-зүлм јеринә мөшүтијјәт, гануни-әсәси, чәмаәт их-

тијараты гаим олујор... Нева саһилиндән јүз милјон чәмаәтин үстүнә атылан зәнчири-әһәнин гирылыјор, парча-парча олујор..."

...Әли бәји һүсејнзадә һәзрәтләринин бу дәрин инамы бу күн бизә сирајәт едә билибсә, јә'гин ки сәләфимизин лајигли өвдәләри, давамчылары олду-ғумуза әмин ола биларик.

Адил ГЕЈБУЛЛАЈЕВ
(тибб елмлери доктору, профессор)

МӘҲӘММӘД КӘНЖӘРЛИ ХАЛГЫНЫҢ САҒЛАМЛИҒЫ ЖОЛУНДА

Ичтимаи фикир тарихиндә жени дөвр ачымыш, азербайжанчылыг мәфкурәсини вә үчрәкли мүгддәс байрагымыз алтында Шәргдә илк демократик республикасыны – Азербайжан Демократик Чүмһуријәтини гурмуш даһи мүтәфәккир вә улу өндәрәмииз Мәһәммәд Әмин Рәсулзадәнин сәләфи вә силаһдашы, бөјүк фикир баһадырынын вәфатындан сонра мүнәчиратда олан Милли Мүсават Партиясына рәһбәрлик етмиш Түркиядә Азербайжан Милли Мәркәзинин Кенел башганы Мәһәммәд бәј Кәнжәрли ихтисасча һәким-терапевтдир.

Мәһәммәд бәј Кәнжәрлинин һәкимлик фәалијәти чошшахәлидир.

О, үрәк-дамар, тәнәфүс вә синир системләри вә һәм трактынын хәстәликләри үзрә Түркиядә танымыш вә сајылан жүксәк ихтисаслы бир мүтәхәссис кими халгча хидмәт кәстәрәиб.

1951-чи илдән етибарән Түркия Гызылај Дәрнәјинин әсас гәјәләриндән бири олан халгын сағламлығынын горунамасы вә ефәктли мүәлихәси үчүн тәшкил етдији чәшидли тибб тәһсил курсларында Мәһәммәд бәј педогожи фәалијәтлә мәшғул олмуш вә жүзләрлә жүксәк ихтисаслы тибб кадрларынын һазырланмасында бөјүк рол ойнајыб.

Хүсусилә мүнәрибә вә динч дөврдә һәкимгәдәрки илк тибби јардымын вә илк һәким јардымынын кәстәрилмәсинә даир мүнәфиғ дәрс програмларынын һазырланмасында, бу програмларын күнүн тәләбләринә чаваб верәчәк шәкилдә тәкмилләшдирилмәсиндә әввәзсиз хидмәт кәстәрәиб.

Мәһәммәд Кәнжәрли жени дәрс програмларына ујғун оларақ серија дәрсликләр јазмышдыр. Бу дәрсликләр елми вә елми-күтләви әдәбијјата аиддир. М. Кәнжәрлинин мүәллифи олдуғи дәрс китаблары жүксәк педогожи-методики усталыгла тәртиб олунмуш, латын вә дијәр јабанчы терминләрдән мүмкүн гәдәр тәмизләниш вә түркчә јазылмасына чалышылмышдыр.

Доктор Мәһәммәд Кәнжәрлинин илк јардым узманы оларын јаздығы вә Гызылај

тибб тәһсил јайымы илә нәшр етдирији "Анатомия вә физиолокија" дәрс китабы бу гәбилдән олуб, инсанын организминин гурулушу вә функцијаларындан бәһс едән тәмәл (фундаментал) билликләри әһатә едир. Китабда инсан организминин нәләрдән тәшкил олундуғу, үзләрин гурулушу вә һејат бојунча кәстәрдикләри функцијалар ајдын дилдә, кәзәл педогожи вә жүксәк методики усталыгла шәрһ едилмишдир. Китабын мөгсәди илк јардым кәстәрмәк үчүн јардымыч олмағдыр, чүнки анатомия вә физиолокијадан мүәјјән билликләр олмадан илк тибби јардым кәстәрмәк мүмкүн дејилдир. Илк тибби јардым кәстәрәркән үч принципә әмәл олунмалыдыр:

1. Зәрәрчәкән шөхсә харичи зәрәрли амилләрин (електрик чәрәјанынын, жүксәк вә ашағы һәрәрәтин) тәсиринин дәрһал арадан галдырылмасы вә онун дүшдүјү әлверисиз шәрәитдән чыхарылмасы (судан чыхарылмасы, алышыб јанан вә газла долмуш сәһәдән харич едилмәси вә с.).

2. Травманын, бәдбәхт һадисәнин вә гәфләти хәстәләnmәнин нәву вә характериндән асылы оларақ илк тибби јардымын дурмадан кәстәрилмәси (ганахманын сахланмасы, сун'и тәнәфүсүн, үрәјин харичи (гапалы) массајынын апарылмасы, јараја сарғы гојулмасы вә с.).

3. Зәрәрчәкәнин максимум еһтијатлылыг кәстәрмәклә јахынлыгдакы тибб мүәссисәсинә чатдырылмасы (дашынамасы).

Вахтында вә дүзјүн, јухарыдакы гәјдалара ријазәт етмәклә апарылан илк, һәкимгәдәрки тибби јардым чоғ вахт нәинки зәрәрчәкәнин һејатынын хилас едир, һәм дә мүәлихәнин мүвәфәғијәтини тәмин едир вә ағыр фасадларын баш вермәсинин вә әлиллијин гаршысына алмаға имкан верир. Мәһз бу гәбилдән дә Мәһәммәд бәј Кәнжәрлинин "Анатомия вә физиолокија" адлы дәрс китабы сән дәрәчә әқтуалдыр вә бу күн республикамыздакы мүнәрибә шәрәитиндә дә әһали арасында санитар маарифи ишиндә бир өрнәк ола биләр.

Доктор Мәһәммәд бәј инфузион вә трансфузион терапија, ганкәчүрмә вә мик-

росиркулјасија илә бағлы марағлы елми тәдигатларын мүәллифидир вә онлардан чохлу әқтуал елми мүддәәлар әлдә едилмишдир.

Хүсусилә, һәрби-сәһра чәрраһлығы тәчрүбәсиндә ган вә ганәвәзедичи мәһлулларын кәчүрүлмәсинә кәстәрәиб, бу вахт мейдана чыха биләчәк фасадларын гаршысынын алынама јоллары Мәһәммәд Кәнжәрли тәрәфиндән тиббин мүәсир тәләбләрә бахымындан ишләниб һазырланмышдыр. Травмалар, узункәдишли хроники илтиһаблы процессләр, интоксикацијалар (дахили вә харичи зәһәрләnmәләр) заманы микроциркулјасијанын вә ганын реоложи хассәләринин дәјишилмәсинин спесификасы өјрәнилмиш вә бу мүнәһи һомеостатик (организмин дахили мүнәтинин сабитлији) кәстәрәчиләринин патоложи дәјишликләринин ефәктив коррекцијасы јоллары ишләниб һазырланмышдыр.

Мәһәммәд бәј Кәнжәрлинин һәкимлик фәалијәтини бу гыса мәғаләдә там әһатә етмәк мүмкүн дејилдир. Јалнз бир шәји гејд етмәк зәруридир ки, Азербайжан милли идеолокијасыну бу күнәдәк јашадан бу даһи шәхсијәт өз һејатынын бүтүн сәләриндә жүксәк исте'дады, дәрин аналитик ағлы вә халгына вичданла хидмәт етмәси илә бизим ретроград вә антeград јаддашымызда бир милли символ кими силинмәз из бурахмышдыр.

ГЕЈБУЛЛАЈЕВ АДИЛ ӘВУЛ-ФӘТ оғлу, 1962-чи илдә анадан олуб. Ихтисасча чәрраһдыр, дәш, гарын бошуғу вә дамар чәрраһлығы үзрә ихтисаслашыб.

Москвада Умумиттиғат онкологы елми мәркәзиндә докторантураны битириб вә 1992-чи илдә "Јемәк борусунун харчәкнин чәрраһи мүәлихәсинин јакшылашдырылмасы јоллары" мөвзусунда онкология вә чәрраһи илми сәләси үзрә докторлуғ диссертасијасы мүдәфәә едиб.

Азербайжан Тибб Университети, 1-чи чәрраһи хәстәликләр кафедрасынын профессорурудур. Мүсават партијасы Милли Тәсанүд комиссијасы Сәһија группунун рәһбиридир. 80-ә јахын елми әсарын, о чүмләдән 2 монографиянын, 1 китабын вә 4 ихтиранын, һабәла онларча методик вәсаитин мүәллифидир.

Мәһәммәд Кәнжәрли рәһмәтлик Диларә ханымла.

Baku, 102 Tiflis prospekti, 46/49 • Tel.: 31-12 (6) Hesab № 700357 kod 501736 SIB Sabayil banki

Азербайжан проспекти, 37. тел. 983172

ПРОТ. № 01-4

« 08 » Январ

199 4 г.д.

ИДARƏ HƏJ"ƏТИ ИЧЛАСЫНЫН**Г Ə Р А Р Ы**

Көнчләрин və Миялли өлми кадрларын мусаватчылыг идејалары руһунда тәрбијә олунмасында тө"кидлө чалышдыгына, Мөһөммөд Әмин Рөсулзадө ир-синин һөртөрөфли өлми тәдгиги илө әсаслы чалышмагга нөшр өдилмөсиндө вө јайылмасындакы хидмөтләринө, М.Ә.Рөсулзадөјө гаршы бөһтанлара чөвлик вө мәтин чавабларына, һабөбө М.Ә.Рөсулзадөнин IIO иллик јубилейинин ла-јигли көчирилмөсө үчүн бөјүк сө"ј вө фөаллыг көстөрдилјинө керө Профес-сор ШИРМӨММӨД HҮСЕЈНОВ Чөмијјөтин ФӨХРИ YЗВY сөчилсин.

Чөмијјөтин президенти:

Фуад Зөјналлы.

Ичласын катиби:

Handwritten signature

Ислам Чамалбөјли.

ИДARƏ HƏJ"ƏТИ ИЧЛАСЫНЫН**Г Ə Р А Р Ы**

Азербайжан халгынын, бүтүн Түрк дунјасынын Миялли идеологу, бүтүн Ислам дунјасында илк демократик халг Чүмһуријјөтинин јарадычысы вө ба-нисис Мөһөммөд Әмин Рөсулзадөнин лөјәгөтли шакирди вө гејрөтли давамчы-сы, әски Мусаватчы, М.Ә.Рөсулзадөнин Түркијөдө јаратдыгы "Азербайжан Күлтүр дәрнөји"нин көнөл сөкретары, М.Ә.Рөсулзадөнин Түркијөдө нөшрө башладыгы "Азербайжан" дәркисинин баш редактору Сајын Әһмөд бөј Гарача Мөһөммөд Әмин Рөсулзадөнин IIO иллик јубилөји шәрәфинө YCTYH СӨЛАҲИЈ-ЈӘТЛӘРЛӘ Чөмијјөтин ФӨХРИ YЗВY сөчилсин.

Бу гөрарын тәгдимтөмө мөрасими Бақыда вө јакуд Анкарада тө"мин өдилсин.

Чөмијјөтин президенти:

Фуад Зөјналлы.

Ичласын катиби:

Handwritten signature

Ислам Чамалбөјли.

Baku, 102 Tiflis prospekti, 46/49 • Tel.: 31-12 66 Hesab № 700357 kod 501736 SIB Sabayil banki

Азербайжан проспекти, 37. тел. 983172

ПРОТ. № 8-4

« 22 » Сөнтиабр 1993 г.д.

ИДARƏ HƏJ"ƏТИ КЕНИШ**ИЧЛАСЫНЫН Г Ə Р А Р Ы**

Вөтөнпәрвәрлик һиссинин вө бу јөндө Вөтөн шурунун гөтијјөтлө гаршысы алндыгы (хүсөсөн тарих өлминдө) 1960-1970-чи иллөрдө Азербай-жан тарихини һөгиги вөтөнпәрвәр дөјөрлөрдө вө өрмөни сахтакарларына өлми зөрбөлөр тура-тура "Азербайжан УҒИ-IX әсрлөрдө" вө "Азербайжанын Атабөјлөр дөвләти" ириһөчмли, санбаллы китабларын мөәллифи, хүсөсөн әски Мусаватын, Азербайжан Халг Чүмһуријјөти тарихинин гаранлыг сәһифә-ләрини сөмијјөтлө ачдыгы, бөлшевикләрин чинајөткар әүлмүнө мө"руз галмыш өски мусаватчыларын (ата-бабаларымызын вө аилөләринин) фәчиәли-талөлөри һаггында өлми дөгиглик вө архив фактларын әсасында, һөм дө дө-рин рөгбөтлө јаздыгы чохсајлы мөгалөләринө вө "Түрмызын төррөр" китабы-на керө МөҒТӨРӨМ АКАДЕМИК ЗИЈА БУНЈАДОВ Чөмијјөтин ФӨХРИ YЗВY сөчилсин.

Бу гөрарын тәгдимтөмө мөрасиминин тәшкили Идарө һөј"әтинө тапшы-рылсын.

Чөмијјөтин президенти:

Фуад Зөјналлы.

Ичласын катиби:

Ислам Чамалбөјли.

СОЛОВКИ ҺӘБС ДУШӘРКӘСИННИН
ИЛК МӘҢБУСЛАРЫ

1926-чы илдә Мусават партиясынын төшкилатлары үзрә "чинајәт" ишинә бахан Бирләшмиш Дәвләт Сијаси Идарәси коллектијасы Хусуси Мушавирәсинин гәрәрына әсәсән, чәзаларыны Соловки һәбс дүшәркәсиндә чәкмәклә азадлыгдан мәрһум едилдиләр:

Сүлејман Исрафилов

Исрафилов Сүлејман һүсәјн оғлу (1884) Мусават партиясы Бақы комитәсинин кечмиш үзвү, 6 ил мүддәтинә.

Мирғасымов Мирәбдүлгәни Әләкбәр оғлу (1886) Мусават партиясы Бақы комитәсинин кечмиш сәдри, 6 ил мүддәтинә.

Султанов Гәзәнфәр һачы Зәјнал оғлу (1897) Мусават партиясы Бақы комитәсинин кечмиш үзвү, 6 ил мүддәтинә.

Гәзәнфәр Султанов

Султанов Мәһди бәј Ејналлы оғлу (1880) Чар ордусунун кечмиш капитаны, Мусават ордусунун подполковники, Азәрбајҗан дивизијасы үчүнчү полкунун командири, 10 ил мүддәтинә.

Лакин Соловки дүшәркәләриндә "чәзаларыны" чәкиб гуртардыгдан сонра 1934-1936-чы илләрдә Азәрбајҗанә гәјыдыб кәлән бу мусаватчылары дөрдүнчү, сонунчу һәбс кәзләјирди. Вә 1936-чы ил август-декабр ајларында һәбс едилиб Азәрбајҗан Чинајәт мөчәлләсинин 72-73-чү маддәси үзрә Дәвләт Тәһлүкәсизлик Идарәси "чинајәт" ишинин истинтагына башлајыр.

Мәһди Султанов

1937-чи ил апрелин 20-дә гәрар чыхарылыр:

1. Сүркүн дөврүндә гәјри-легал Мусават Партиясында фәалијәт кәстәрәрәк јени гәјри-легал МКнын фәалы олмуш, мәрһум мусаватчылар арасында тәшкилати-сијаси иш апармышлар.

2. Сүркүндән гәјытдыгдан сонра да јени гәјри-легал МК үзвләри илә әләгәни бәрпа етмиш, Ашгабад Мусават групунун үзвләри илә јазылы әләгә сахламышлар.

1937-чи илдә Азәрбајҗан ССР Халг Дахили Ишләр Комиссарлығынын Хусуси Үчлүк гәрар верир: Сүлејманов Исрафил, Мирәбдүлгәни Мирғасымов, Гәзәнфәр Султанов, Мәһди

Султанов, Мөвсүм Бәјдәмиров күлләәнсинләр.

Мирәбдүлгәни Мирғасымов

Мөвсүм Бәјдәмиров

1937-чи ил ијулуң 28-дә кечә саат 0.50 дәгигәдә күлләләни мәрһумларын ичра актыны ДТИ 10-чү бөлмәсинин ләјтенанты Суханов вә 8-чи бөлмәнин реиси Коган имзаламышлар.

Мусаватын Ашгабад групы?

Јухарыда кәстәрдијимиз

мусаватчылары бир дә она кәрә иттиһам едилдиләр ки, онлар "Мусават" ын Ашгабад групы илә јазылы әләгә сахламышдылар.

1923-чү илин нојабрында "Мусават" партиясы сол групунун иши үзрә он бир нәфәр мусаватчы Азәрбајҗан Фовгал адә Комиссиясы тәрәфиндән Суздад вә Јарославл һәбс дүшәркәсинә сүркүн едилиб, БДСИ-нин сәрәнчамына кәндәрилир. О чүмләдән Јарославл һәбс дүшәркәсинә:

- Шәклини кәрдүјүнүз Нәсрулла Јусиф оғлу Исрафилов - игтисад фәкултәсинин тәләбәси, педагог, сијаси вә елми китабларын маһир тәрчүмәчиси, түрк әдәби дилиндә вә рус дилиндә мүкәммәл даһышан.

- Кәрбәләји Вәли Микајылов-педагог, 1903-чү илдән журналист, түрк вә фарс дилләрини мүкәммәл билән. Мусават партиясынын илк үзвләриндән, 1-чи вә 2-чи гурултайларын нумәјәндәси.

- Әбдулаһаб Мәммәдзәдә (Јурдсөвәр) - БДУ нәздиндә фәһлә фәкултәсинин түрк мөдәнијәти, тарихи вә география фәнләри үзрә мөвәллим, түрк, фарс, әрәб вә рус дилләриндә чыхан сијасы, әдәби, елми китабларын тәрчүмәчиси, журналист.

1925-чи илдә Кәрбәләји Вәли Микајылов вә Әбдулаһаб Мәммәдов Јарославлдан гачыб Ашгабада кәлирләр. Ашгабаддан да кечиб Иранә кетмәјә муләр вәфәғ олурлар.

Нәсрулла Исрафилов үч иллик чәзасыны чәкдикдән сонра ону јенидән Перм

шәһәринин Чердыг кәнди-нә сүркүн едилләр. Тәк-рар-тәк-рар тә "киди мурачитләринә мәрһал гәјмәјиб, она Азәрбајҗанә гәјытмаға ичәзә верилмәди. Јалһыз 1931-чи илдә Ашгабада кетмәјә наил олур.

1936-чы илдә аилә вә гуһумларыны кәрмәк үчүн бир нәчә күнлүдә Бақыја кәлир. Елә һәмин ил августун 25-дә Бузовнадакы ата багында һәбс едилир вә 1937-чи илдә Хусуси Үчлүјүн гәрәрына әсәсән күлләләнир.

Кәрбәләји Вәли Микајылов вә Әбдулаһаб Мәммәдовун мәрһз Ашгабада гачыб ордан Иранә кәндикләри, еләчә дә Нәсрулла Исрафилову Азәрбајҗанә гәјытмағ ичәзәси верилмәдикдә Ашгабады сәчдији фактлары кәстәрир ки, һәгигәтән истинтагын исрар етдији Ашгабадда "Мусават" групы мөвчуд имиш. Фәгәт бир груп нә вахт, ким тәрәфиндән јарадылдығы вә групдә кимләр, һансы шәраитдә, нә кими фәалијәт кәстәрдикләри мәлүм дејил. Әлбәттә, ахтарыш даһам едир. Вә һөрмәтли ОХУЧУ, Сизә мурачит едирик, бу барәдә вә үмүмән әски мусаватчылар һагында Сиздә мәрһз сәнәд, фото шакилләр вәрса, рича едирик: бизә, редаксияја верәсиниз. Биз онлары топлунун нөвбәти сајында дәрч едәрик.

Әски мусаватчылар
несли" бејнәлхалг
чәмијәтинин сәдри,
Фуад ЗЕЈНАЛЛЫ.

Кәрим ОДӘР

«МУСАВАТ» ИДЕОЛОЖИЯСЫНДА СОЛИДАРИЗМ

Мусават вә солидаризм

Мусаватчылыг Азәрбајжан истигнал мүбаризәсиндә нечә анылырса, тәсанүдүн символу кими “тәсанүдчүлүк-һәмрәјлик” дејилин ичтимаи мәсләк дә мусават идеяларыны о нисбәтдә символлаш едәр.

Керчәкдән јер үзүндәки бүтүн ичтимаи һәрәкатлар тәсанүдә мөһтачдыр. Милли бир һадәфә јөнәлмиш һәр һансы бир социал гурулуш дүшүнүлмәз ки, бир јандан үзләринин һәмрәјлијине, о бири јандан мөвчүд тәсанүд һөлгәсинин кенишләnmәсинә дәстәк вермәсин. Һәлә Азәрбајжан гуртулуш даваһы кими нәсилдән-нәсилә кечән. кечмәси вакиб олан, билаваситә истигнал мүбаризләринин тәсанүдүнүн мигрәһи јалһыз бу күнлә өлчүлмүр, бу кәләчәјә рөгмән дә дүшүнүлмүшдүр: индики мүбаризләрин һәмрәјлијини кәләчәк нәсилләрә ашыламаға үмид багламышлар.

Бу анламыјла тәсанүд, шүбһәсиз чоһ үмуми бир мөһфүмдүр. Вә садәчә мусаватчылыға хас дејилдир. Онун мусават идеоложијасынын тә“мәлини тәшкил едән өзәллији, бирлик вә бәрәбәрлик руһу гәдәринчә бир дәвләт фәлсәфәсини, бир социал гурулуш вә бир итгисади доктринаһи ифадә етмәсиндәдир. Гуртулуш, гурулуш вә јашарылыг кими үч јөнүмлү бир идеалһи гуртулушдан сонрақы мүбаризә сәһифәләриндә тәзаһүрү мусават идеоложијасында тәсанүдчүлүк тезиси илә чавабландырылмышдыр. Дәвләтин сәјкәндији тә“мәл принципләри һансылардыр? Социал һүгүглар вә вәзифәләр һарда башлар, һарда битәр? Бүтүн бу мәсәләләри мусават идеоложијасы “тәсанүдчүлүк” ады алтында топлаја биләҗәммиз бир идеја әтрафында үмумиләшдирмишдир.

Шүбһәсиз, бу анламыјла тәсанүдчүлүк,

Мусават партијасындан өнчә бир партијаны һаричиндә дә анылмағадјды. һүгүг, фәлсәфә, итгисадијат, социаложија вә сийасәт дүнјасынын мүхтәлиф јер вә заманларында ортаја чыкмыш, һаггында бир чоһ әсәрләр јазылмыш, Франсадақы “Радикал партија” кими бә“зи тәшкилатлара вә бир гисим ичтимаи һәрәкатларын идеоложијасына сәрләвәһә олмушдур.

Мусаватчылығын белә бир системә әсас кәтүрмәси онун Азәрбајжан реаллығларына керчәкдән уја биләчәк бир вәтәндашылыг һүгүгү дашымына, әдәләтли бир демократик режімә бағлы олмасына аид өмәклидир. Арыча ачығланмалыдыр ки, мусаватчылар тәсанүдчүлүк тезисини Гәрб дүнјасындан алмағла кифәјәтләnmәмишләр, бу тезиси Азәрбајжанын өзәлликләриндән вә модерн социал һүгүгларын вардығы сонучлардан доған бә“зи принципләрә күтләндирмишләр.

Ин солидум вә солидаризм

Борчлу вә мүкәлләфијәтләрин борчларыны өдәмәк кими ағыр бир чавабәһлик гаршысында галмасы һалына өски Рома һүгүгүндә “ин солидум” ады верилмишдир. Мөвзүмүзү тәшкил едән солидаризм, әслиндә ардычыл мүкәлләфијәтлилик вә асылылыг һалынын социал ағрылардан дәјрләндирилмәси илә сынаға чәкилир. Солидаризм термини ондан истифадә едәнләрин, солидаризм анлајышына уғрашанларын вә солидаризм көрүшүнү мөһнимсәјәнләрин һәр хүсусијәтдә ејни олдуғу, ја дә проблемә ејни гајә илә ја јанашдығыны сәјләмәк олмаз.

Бунула бәрәбәр, һејванлар араһындақы тәсанүдү арашдыран зооложија, микроблара гаршы бәдән һүчвәрләринин тәсанүдүнү өјрәнән микробиоложија, руһлар

ләминдәки тәсанүдүн тәзаһүрләријлә мөшғул олан метапсихоложија вә ин солидум дурумунун шәртләрини тәсбит едән мүкәлләфијәтләр һүгүгүнә бир јана бураһыб, мәсәләни социал јөнүмдән инчәләјәнләрә бахдығда ејни мүштәрәк хүсусаты көрмәкдәјик. Истәнәсиз бүтүн тәсанүдчүләр, чәмијјәти тәшкил едән инсанларын - бу вә ја бу шәкил өлчүдә - бир-биринә дәстәк олмасы зәрурәтини дәрк етмәкдәдирләр.

“Топлум” сөзүнүн һәр солидарист үчүн ејни анлама ујғун кәлмәдијини ачығламаһыјығ. Маркус Орелиус, Ст.Паул, Платон, Конфуси, Данте кими дүшүнәрләр, исламийјәт вә христианлыг кими динләр бәшәријјәти бир тәплум кими гәбул етмишләр. “Бәни-адәм азаји јек дикөрәнд”- Сә“ди, “Биз бәшәријјәт дејилән инсан чәмијјәтинин фәрдләријик”- һ.К.Уелс, “Шәрг вә Гәрб бир-бириндән ајрылмәз бир бүтүндүр”- Ж.В.Гөтте һә сөзләри һәмин мө“надә сәјләмишләр. Дикәр тәрәфдән алман дәвләт социалистләри, һакимийјәтә кәлмәк аһында олан бир чоһ алим, философ вә сийасәтчијә тәсанүдү инсанлыг чәврәсиндә дејил, милләт дедијимиз топлум чәрчивәсиндә мүләһизә етмишләр.

Нәһајәт, мүәллифи бир нәзәријјәнин һәр ики гәнаәти бирләшдирдијини көрүрүк: бунлара көрә, “тәсанүд һадисәси әсасында милләт өлчүсүндә дүшүнүлмәклә бәрәбәр, мүтәсанүд фәрдләрдән мүтәшәккил милләтләрин тәсанүдү, инсанлығын сәадәти үчүн зәруридир”.

Реалист характерли вә чағдаш азад дүнјамызын идеалларына ујғунлуғу илә диггәти чәкән сонунчу көрүш Азәрбајжан мусаватчылары тәрәфиндән мөһнимсәниллишидир. Өрнәк олара Рәсулзадә М. Әмин бәјин бу сөзләрини гејд етмәлијик: “Мүдафиә етдијимиз вә едәчәјимиз јеканә социал систем милли тәсанүд системидир”, “Биз даһа кениш бир әсасын, дүнја бирлијинин вә милләтләр чәмијјәтинин өһдәләријинә иман кәтирәчәјик”.

“Топлум” кими “тәсанүд” дејимини дә һәр кәс үчүн ејни анламда анылмадығыны

дәмәлијик. Чохлуг бу дејими “ бирлик вә бәрәбәрлик руһу” оларағ анламағ тәмајүлүндәдир. “Әхлағи тәсанүд” ады әсәриндә Марионун јаздығы кими (1890) мәсәләнә психоложи ачылмасыны шарһ едәнләрә вә ја А.Смит, О.Чомте, Е.Дүркһеймдә растлашдығымыз шәкилдә иш бөлүмүнү социоложи бир јекдиллијин тәсанүдү сајанлара үнванлајырығ. Дүркһейм “Социал иш бөлхүсү” ады әсәриндә белә јазыр: “Ибтидаи бир вәсиләдә садәчә фәрдләрин тәсанүдү вардыр. Заманла иш бирлији кәләшдикчә, фәрдләр бир-бирләринә бәнзәдикләри үчүн дејил, бәнзәмәдикләринә көрә бирләширләр. Бу баһымдан механики тәсанүдүн јерини үзви тәсанүд тутур. “1989-чу илдә Франсада хәјли танынмыш “Јени мөкәтб” ин јарадычылары тәсанүдчүлүк термининин итгисади көрүмүнү илк дөфә ифадә етмишләр. Азәрбајжан мусаватчыларына гүвәһәли тә“сир едән бу мөкәтәбин мүдафиә етдији тезисин әсасы “Топлумда јашајан һәр инсанын биринин дикәр гаршысында инсанлыг борчуну” дашы-масыдыр. Бир инсан вүчүдүндә хәстә бир үзвүн булунамасы о инсанын сәһнәтинә нечә тә“сир едирсә, һәр һансы бир үзвәдики микроблара гаршы бәтүн вүчүд нечә антитоксин ифраз едәрәк савашырса, бүтүн бу һаллар топлум - чәмијјәт үчүн дә ејни чүр дүшүнүлмәдир. Топлумун сағлам үзвләри хәстә органлара јардым етмәли вә бу едиләси вакиб бир борч олмалыдыр. Нәдән белә олмалы?

Башлыча ики сәбәбдән өтүр:

1. Сағлам бир үзв, сағламлығына көрә мәнсуб олдуғу вүчүдә вә вүчүдү мејдана кәтирән органлара борчлудур.
2. Хәстә бир үзвә өл узатмадығы тәғдирдә бүтүн вүчүдүн сағламлығы тәһлүкәјә дүчәрдыр.

Елә бу сәбәбдән дә топлум дедијимиз вүчүддә да, бөјүк кәлир саһибләри кәлирләринин бир гисмини топлумдақы зәифләр вә фәғирләр үчүн ајырыб вермәлидир. Кимә вермәлидирләр? Топлум тәмсилчиси олан дәвләтә ... Вә солидаристләрә көрә бу вериш бир јардым, бир фәдакарлыг, ја

да бир ахлаг өндөчүлүгү деңгээл, бир борчун өдөнүлмөсүндүр. Биз буну истап миннет борчу, истап сыгырта өдөнүшү, истап сөздө кәдәр ортагыгындан доган бир борч несаб едөк, һәр һалда ортада өдөнүшү керәкли бир борчун олдугу керчәкләшир. Франсыз солидаристларинин өнәмли фикир саһибүи Леон Боургаоси белә дејиб: "Өхләг зәнн етдијимиз јердә һагг вардыр вә фөдакарлыг зәнн етдијимиз јердә борч вардыр". Рәсулзәдә М.Өмин бәј дө ејни гәнаәтдәдир: "Либерал чәмијјәтдә башгаларыны дүшүнмөк (альтуризм) гәһрәманлыгдыр. Солидаризмдә исә вәзифәдир..."

Классик либерализм – антитезис – синтез.

Өски јунан философу һераклит "Һәр шөј ахмагдадыр" дејирди. Јарадылышын варлыгыларын динамизмини вә дејишкәнлијини ачыглајан, һәјатын мұтамадијјөн јени олуш лара мә"руз галдыгыны көстөрөн бу сөзә "Һәр шөј олмагдадыр" шүары илә гошулн һекелә көрә: "Бүтүн даһили зиддиј-јәтләри илә баһәм, һәр мәфһум бир чохлуғду. Тезисләр антитезисләри доғурур, тәзадлардан синтезләр мөјдәна кәлир". Диалектик ады верилөн һекел методуну топлумлара тәтбиғ етдијимиз тәғдирдә, давамлы һадисәләр вә ахылар ичәрисиндә булуна топлумда зидд фикирләрин тоғушмасындан јени фикирләрин доғулачагыны сөјлөјә биләрик. Чәмијјәтә хас һадисә вә әһвалатларын изаһында даима диалектик метода баш вурлар олдуғу ки ми, бунунла јалнызхүсуси нијјәтләрини ачыглајанлар да мөвдулор. Һәмчинин гејд едөк ки, Мусават идеолокијасы һекел методу илә үмуми бир тарих фәлсәфәси јолуну сечмәмишдир: садәчә солидаризмин изаһ вә тәфсириндә диалектика усулундан истифадә етмишдир. Милли Азәрбајҗан "Мусават" халг партијасынын 1936-чы илдә мөјдәна кәлмиш "Јени Програм өсәсләри"нын 1-чи бөлүмүнүн 4-чү маддәсиндә белә јазылыбдыр: "Мусаватчылыг сон заманларын тәчрүбәләриндә, вахтијлә игтисади шәрһләрдә чох бөјүк рөл ојнамыш е"тибарлы өски классик либерализмин

фәрдләр үчүн һеч бир һөдд-һүдуд көрмәјөн тезиси ки ми, синифләр мубаризәси фикринә сөјкөнәрәк фәрдијәтчилији көкүндән рәдд едөн коллективизм антитезисинин – билхәссә рус тәчрүбәсиндә ифласа уғрадыгыны көстәрир. Бу гәнаәтлө о, фәрди һүррүјәт вә шөхси мүлқијәт өсәсуи сәјасәт вә игтисадијјат принципи ки ми гәбул етмөклә бәрәбәр, бир "синтез"и һалында булуна солидаризм системәи дөвләтлә чәмијјәтин гаршылыгы һүғуғларыны таныјарағ онларын чарпышан зүмрә мәнфәәтләри үзәриндә һакимлик ролуну көрмөклә мүкәлләфијјәтләр олдуғуну гәбул едәр. Бу сурәтлә "мусаватчылыг", милли бирлик вә тәсанүдү өсәс оларағ алыр вә дүрүл синиф вә зүмрә һакимијјәтини рәдд едир..."

"Јени Програм өсәсләри"нда сөзү кечән классик либерализм –игтисади фәрдиј-јәтчиликлә коллективизм –марксизм мубаризәси феодализмин сүғутундан сонра билхәссә 19-чү јүзилликдә көрүнән мәнзәрәнин ифадәсидир. Бир јандан Адам Смитин классик игтисад нәзәријјәсинә сөјкөнән вә Манчестр мөктәбинә мәнсүб оланларын ирәли сүрдүкләри фикирләр, о бири јандан Карл Марксын тарихи материализм тезисинә истинад едән вә марксистләр тәрәфиндән шиддәтлә мұдафиә едилән гәнаәтләр... Керчәкдә һәр фикиринин дө мүштәрәк тәрәфләри вар: позитивист фәлсәфәнин гәбулу, ичтимаи вә зәрури бир инкишафа инамла, бу инкишафа әнкәл олунамасы мұлаһизәси илә ичтимаи-сијаси һәрәкәтләри рәдд етмә... Игтисади либерализм там бир фәрди тәшәббүс сәрбәстлијини вә һүдудсүз мүлқијәт, марксизм исә мүтләғ бир ичтимаи һакимијјәтин вә истәһсал васитәләринин коллективләшмәсинә истәмәкдәдир.

Милләт вә миллијјәт реалитәтләри бахымындан да арада белә бир бәнзәрлик көрүнүр: классик либерализм фәрди тәшәббүс вә газанч принципләрини мәнимсәдији үчүн миллијјәтчилијин тәләби олан һүғуғларындан имтина етмә һәссәләрини танымаз, космополит марксизм исә өсә-

сән мүлқијәт гавранышыны рәдд етмөклә вә пролетариатын интернационал иттиһады үзәриндә дурмагдадыр.

Марксизм вә классик либерализм һағында сөјләдикләримиз бунларын фикирләринин ана хәттидир. Тәдгигатда һәр ики дестәјә мәнсүб оланлар да әрә-әрә дестәләрә әрәһылмышлар, өсәсдә вә үсүлдә ихтилафлара кәлиб чыхмышлар. Коллективизми милли һүдудлар ичиндә керчәкләширмәлә чалышанлар булунағу ки ми, бә"зи ичтимаи-сијаси тәдбирләрини гәбул етмөк сурәтијлә игтисади механизма мұдахилә принципини јумшалдан неолибералистләр дө вардыр. Лакин нә олурса-олсун, либераллар мүлқијәтин һимәјәси вә фәрди тәшәббүсләрин сәрбәстлији әғидәсиндә, марксистләр дө коллективизм идејасында һағлы олдуғларыны зәнн етмишләр...

Классик либерализмин вердији зәрәрләр бир чох тәчрүбәдән сонра ачы бир шәкилдә анлашылмышдыр. Билхәссә, 19-чү јүзилликдә Авропанын чешидилә өлкәләриндә капиталист истисмарынын ән ијрәнч өрнәкләри верилмиш, һәр чүр јардымдан мәһрум олмуш күтләләр фәчи изтираблар чөкмишләр. Бөјүк сәнәјәчиләрин див гүд-рәтләри сәфәләтләрин үстүнә сәфәләт кө-

тирмишдир. Ичтимаи сыгырта, коалисон һүғуғлар, ағыр иш шәрәитинин ислаһы вә өдәләтли әмәк һағгы ки ми мәфһумлар Манчестризмин тохунулмаз тәби изамындан кәнарда галмышдыр. Капитализм антитезис оларағ ортаја чыхан вә илк дөфә 1803-чү илдә италјан Чүлиани тәрәфиндән ишләдилмиш социализм сөзүнү мәнимсәјән марксизм исә инсаны чәмијјәтин кәләси һалына кәтирән, бир шөхсијјәт вә интигам тохумлары сачан бир мәһијјәтлә ортаја чыхмышдыр. Истиғбалдакы пролетар ихтилафын керчәкләшмәси үчүн фәрди һәсијјәти, миллијјәт вә дин ки ми мүғәддәс мәфһумлары рәдд етмәси вә даһа 19-чү јүзилдә она е"тинад етмөјөнләрин нә гәдәр һағлы олдуғуну 20-чи јүзиллијин Совет Русија тәчрүбәси кәскин бир шәкилдә исбат етмишдир.

Солидаризм дејилән систем, классик либерализм илә коллективчи марксизмин бир синтези оларағ тәшәккул етмишдир. Бу системдә фәрдләр нә чәмијјәтин кәләси һалына кәтирилмиш, нә дә капиталист истисмарына дүчәр едилмишдир вә идиһа едилмишдир ки, азадлыг илә тәһүкәсизлијин биркә ирәлиләмәси мүмкүндүр.

(арды вар)

Ә. Ваһаб JURDCEBƏP

АЗƏРБАЙҶАНЫН ИСТИГЛАЛЫ УҒРУНДА МҮБАРИЗЭДƏН СƏННƏЛƏР

(өввөли өтөн саямызда)

Вәзијат белә ағыр олан һалда икинчи дүнја муһарибәсиндән сонра харичи сәфирликләринин әмәкдашлары хүсуси мушаһидә олмагдан Москвадан 25 км узак кетмәдикләринә даир бир гәрар чыхарылды. Харичиләрлә тәмәсда вә муәјјән мүнәсибәтдә олан совет вәтәндашы өз һәјатыны зәрбә алтында гојурду. Онун чәзасы ја һәбс ја ишдән говулма оларды.

Русијада олдуғу гәдәр һеч бир өлкәдә харичиләрә гаршы белә дәрјин шубһә горху вә дүшмәнлик олмамышдыр. Совет идарәси өзүнүн харичи дүшмәнчилијини бир системә вә доктрина һалына салмышдыр. Чүнки совет дүнјакөрүшүнә керә харичиләрлә сәрбәст тәмәс Русија әһалисинин кәзләрини һәгиги дурума ача биләр вә нәтичәдә совет режими сарсылар.

1933-1935-чи илләрдә Иранда оларкән бөјүк әсир групплары һалында Советләр Бирлијиндән харич едилән иранлыларын ачыначаглы һалларынын шаһиди олмушдум. Јүздә дохсаны Иран АзәрбајҶанынын түрк әһалисиндән олан бу заваллылар чаризм дөврүндә иш ахтармаг мөгсәдилә мәмләкәтләрини төрк едиб Гафгаза, Түркүстана, Волга бојунча вә мәркәзи Русија бөлкәләринә јајылмышлар. Әксәри сатычы, бојагчы, дөмирчи ишләән бу муһачир күтләнин "капиталистик вә истисмарчылыглыга" һеч бир әлагәси жох иди. Амма бүтүн тәзјигләрә бахмајараг Иран чәмијәтиндән әл чәкмәдикләринә вә коммунистлији гәбул етмәдикләринә керә, ахырынчы пуллары да әлләриндән алынмыш ач, диләнчи бир һалда Астара, Чулфа вә Ашгабад доллары илә Иран торпагларына атыл-

мышдылар. Иран һөкүмәти советләрин бу вәһши гәрарындан өввөлчәдән хәбәрдар олмадыглары үчүн кејимсиз, јатагсыз, пулсуз-парасыз бу инсанлардан ибарәт сел ахыны гаршысында чәтин бир вәзијәтә дүшүшдү.

Устәлик ГПУ идарәси, јени бир зүлм рекорду вурмаг мөгсәдилә, иранлы аиләләрин үзвләрини бир-бириндән ајырараг, мәсәлән, атыны Араз чајыны кечирәрәк Иран торпагларына говдуглары һалда, ушагларыны Ашгабад јолу илә Ирана кечирмишләр, аналарыны да Хәзәр дөнизинин саһилләриндәки Астара лиманындан мәмләкәтә чатдырмышлар.

Доггузунчу камерада олдуғумуз вахты Мүтәллиб адлы бир гарабаглы партија јолдашымызы кәтириб бизим јанымыза салдылар. Бу шәхсин јашы алтмыша гәдәр олмағына бахмајараг сағлам бир киши иди. Вәтәндә хырда тичәрәтлә мөшгул олмагга бәрәберкениш савад алмадығына бахмајараг АзәрбајҶанын азадлыгы уғрунда мубаризәдә јахындан иштирак етмиш вә бүтүн һәјатыны бу ишә һәср етмишди. Мүтәллиб бәј өзүнәмәхсус бир нөв АзәрбајҶан халгынын оюлу типии иди. Гарабагда һәбс олундугдан бу күнә гәдәр һәбсханә режиминин шәртләринин дөјишмәјинә бахмајараг өз тәмкинини, чәсарәтини, милли вүчүдуну чека дахилиндә дә итирмәмишди.

Һәр бир һәрәкәти дәрјин инамдан вә дүшүнчәдән хәбәр вә ирди. Савад вә метәнәти илә һәр бир кәсә рнек ола биләрди. Олдуғу һәр бир камерада севинч вә инам кәтирәрди, о чүмләндә дә доггузунчу камераја. Онун кәлмәси илә камерадакы

мәһбусларын әһвал-руһијәси тамамилә дөјишмишди. Өзү ајларла јерин алтында јерләшән камераларда кечирдијинә, ач вә сусуз галдығына, һәр чүр чәтинликләрә дөздүјүнә, нормал һәјәтла тәмәсы тамамилә кәсидијинә бахмајараг өз вә ирадәсини итирмәмишди. Мәни адымдан танымыш вә башына кәләнләрин һамысыны бүтүн тәфсилатыјла данышмышды.

Доггузунчу камерада мәһбуслар арасында там бир анлашма һөкм сүрүрдү. Евдән кәлән јемәкләр үмуми сүфрәлә гојулур вә биркә јејилирди. Дәсмал, алт кејим вә дикәр зәрури әшјалар кимәсә чатышмајанда евә јазыб кәтирдәрди. Пулу олмајанларча чиб хәрчлији верир вә ја истәдикләри шәјләри бајырдан алдырыб кәтирәрди. Камеранын бүтүн јемәк вә ичмак ишләринә Мүтәллиб бәј нөзәрәт едирди. Вә бу вәзифинин әһдәсиндән мүкәммәл сурәтдә кәләрек һамыны разы салырды.

Дахили низам-интизам ишләриндә дә даһи Мүтәллиб бәј чох уста иди. Камерамызын тәнчәрәси јох иди. һава гапы үзәриндәки ғырыг јердән ичәри дахил оларду. Дөһлиздә олуб битәнләри көрмәк үчүн гапының үстүнә дырманмаг лазым кәлирди. Мәһбусларын һәр сабаһ јуундуглары јер доггузунчу камеранын гаршысына дүшүрдү. Гапы үзәринә дырманмаг вә дөһлиздә баш верәнләрә тамаша етмәк асан иш дөјилди. һәр тәрәфдә дуран кәзәтчиләр бајыра бахан мәһбуслары чәзаландырараг даһа пис јерә салырдылар. Бу иш үчүн чох чәвик вә еһтијатлы олмаг лазым кәлирди. Вә Мүтәллиб бәј елә бил белә ишләр үчүн јаранмышды. Сабаһ тәздән гапы үзәринә уста чырманараг бајырдакы мәһбусларла данышыр вә өјрәндикләрини бизләрә сөјләјәрди.

Мүтәллиб бәјин Чека мүстәнтигләринә ифадә вермә тәрзи дә гәрибә иди. Мүстәнтигин үзәринә чыхмамыш ајаггабыларыны чыхарыб гапы архасында гојарды. Вә дөшәмәнин үзәринә дүз чөкүб отуарды. Нијә белә етдијини мүстәнтиг тәрәфиндән сорушанда: "Биз халгын оғулларыјыг,

стол архасында отурмаға алышмамышыг, евдә вә гонаглыгга белә едәрди. Адәтими-зи дөјишдиририк." – дөјә чаваб верәрди.

"Сән "Мусават"чысанмы?" – суалына : "Бизим молладан (Мусават) сөзүнү ешитмишәм, амма нә олдуғуну билмирәм", – чавабыны верәрди.

Бу формада Мүтәллиб бәј сәдә вә савадсыз бир инсан ролуну ојнајараг мүстәнтигләри долајырды. Тез-тез дөјүлмәјинә бахмајараг һеч һалыны позмајырды. Мәһбусларын камераларына салынаркән дәрһал диварлары әли илә јохлајыр лазымы нөгтәләри өјрәнир вә гоншу камерадакы јолдашларындан өввөлчәдән данышылдыгы кими дивара вурмагга лазымы мәлүматлар алыб вә јералты отагларда олуб битәнләри өјрәнирди.

Бизимлә бәрәбер доггузунчу камерада олдуғу заман бир дөфә кечә данышдырмаға апардылар. Тәгрибән ики саатдан сонра гајытды. Алдыгы зәрбәләрдән гулаглагынын диби гызармышды. Онун һалы мәни олдуғуча ачыламышды. Мән она тәскинлик вермәјә башладым. Амма о кәскин бир ифадә илә мәнә доғру дөнәрәк: "Нијә үзүлүрсән? Мусават партијасына дахил оларкән бунарлын һамысыны кәзләримзин габағына кәтирмәдикми? һәбсә алыначағымызы, ишкәнчә көрәчәјимизи вә һәтта өлдүрүләчәјимизи билмирдикми? Мән бүтүн бунарлы јашы дүшүнүб бу јола кетмишәм. Аиләми, шәхси һәјатымы, бүтүн варымы-јохуму бу јолда фәда вермишәм. Бу јолда өлмәк вар дәнмәк јохдур". демеш вә дикәр камерајолдашларына мүрачиәт едәрәк: "һајды достлар, даһа бир ојун һавасы чалын!..." – дөјә әләвә етмишди.

Буну ешидән мөһбүз јолдашларымыз тәхталара вурараг бир АзәрбајҶан ојун һавасы чалмышдылар. Вә о да там бир дөјәганлы кими камеранын бу башындан о бири башына һәрәкәт едәрәк кәзәл бир ојун ојнајырды. Арадан чох кечмәдән комендантын муавини кәлиб ону тәкрарән ашағыда јерләшән камеранын биринә салдыр-

ды. Ајрылыгымыз үрөк көңөдөичи олмушду. Бир-биримизин бојнуна сарылараг гучаглышты өлүшүшүдүк. Мөним кезлөрүм јашармышды. О исә күлүмсәјирди. Биз о күндөн бу күнә кими ајрылдыг.

1934-чү ил мај ајынын ахырларында Түркестандан кечиб Иран торпагларында сыгыначаг ахтаракан өјрөндим ки, Мүтәллиб бөј узун илләр боју Соловки өлүм дүшөркөлөриндә галдыгдан сонра Урал бөлкөсине көндөрлимиш вә орада дикәр партија јолдашларымызла бирликдә мөчбури ишләрдә чалышмышлар. Сөјлөдиклөрине көрө ејни табәссүмлә вә ејни тәмкинлә бүтүн өтрафындакылары гөддар режимә гаршы мубаризәјә чагырырды. Сонралар агитбәти нечә олдуғуну билмирәм.

Мүтәллиб бөј биздән ајрылдыгдан сонра гоншу камералардакы мүсаватчы мөһбүсләр һәр сабаһ әл-үзлөрүни јумага көлөркөн бизлә әлагә сахламага чалышырдылар. Бу дөфә өртөг гапы үзөрине дырманмаг мәнә дүшүрдү. Бир дөфә јолдашларымыздан Дадаш һәсәнзәдәни, Рәһим Векиллији, Мөһәммәд һәсән Баһарлыны, Әһмәд һачызәдәни, Әбүлфәз Бабазәдәни, Мир Әбдүлгәнини, Мөһәммәд Әли Ағамалыоглуну вә башгаларыны көрүшүдүм.

Бундан өввәл нөмиллә бәрәбәр доғгунчу камерада олан Ибраһим Ахунзәдәдә снлар арасында иди. Бу јолдашларымызы артыг дөрд-беш ил көрмөмишидим. һәбсхана дахилиндә олдуғумуза бахмајараг, бу дөфә гапы архасындан көрүшөјимиз һамымызы дөриндән сөвиндирмишиди. Онлар бахдыгча Азәрбајчанын рус ишгалы нәтижәсиндә ма'руз галдыгы фәлакәтин бүтүн ачылығы инсанын кезлөри өнүндә чанланырды. Бу кәнчләр Азәрбајчанын мөдәри һәјатынын ән габагчыл нумәјәндөләрини тәшкил едирди. Онларын јери Азәрбајчанын рәһбәрлијиндә олмалыды. Амма ишин фәчисинә бахын ки, бу гөдәр кениш мәдәнијәтә вә савада малик олаң кәнчләр һәбсхана камераларында чүрүјүрдүләр. Москвадан кәлән вәһши рус мужикләри исә Азәрбајчанын тәлеји

илә ојнајырдылар.

Достларымыз һәр күн камерамызын гаршысына кәличә һәбс едилмөлөрүнин нечә олдуғуну мүмкүн гөдәр данышмага чалышырдылар. Кимләрин вә нә заман һәбс едилдијини вә һарада олдуғуну өјрөнирдим. Верилән ишкәнчөләри һисс едирдим. Ејни заманда кәнардан алынған хәбәрләри өјрөнирдим.

1927-чи илин март јында бир күн күнөрдәдән кечмиш ешикдән Дадаш һәсәнзәдәнин сәсини өнитдим. "Ваһаб! Ваһаб!" - дөј мәни чагырырды. һәмин гапынын үзөрүнә дырмандым. Бу дөфә ајаргалы үзүјянын јанында дајанышшыды. Бир гөдәр төләсик јолдашларымызын һамысыны комендантлыга кәтүрәрәк адларына анкет долдуруб Москваја кәндәрләк истәдикләрини бизә сөйләди. Амма өзүнүн дөрдүнчү камераја төк салындығыны өләвә өтди. Јухарыда адларыны чәкдијим бүтүн јолдашларымыз дөрдүнчү камерада сахланырдылар. Бу да истинтагың сонә јетдијини кәс-тәрирди. Анкетләри долдуруб, амма онлар һаггында верилән гөарын нөдөн ибарәт олдуғуну өзлөрүнә дөмөдән, ашагыдакы вә јухарыдакы јолдашларымызла бирликдә бөјүк бир груп тәшкил өдөрөк јола чыхартдылар. Дадаш һәсәнзәдәнин төк башына камераја салынмасы һамыны шүбһәләндиришиди. Өзү дә тәәччүбләнмишиди. Амма јенә дә она тәсәлли верәрәк, анкет долдуруб долдурмадығыны сорушудум. Мүсбәт чаваб алдыгда өлө бир, шүбһәли шөј олмадығыны вә һәр һалда бир гөдәр сонра јени бир группа јола чыхарагларына өмин олдуғуму сөјлөдүм. Доктор Дадаш һәсәнзәдәнин мараг етдији көрүнүрдү, амма горху вә һәјатан кечирдији һисс олунурду. Чүнки өлүмдән гөрән инсанлардан дејилди. Беләчә видалашыб ајрылдыг.

Кечә саат 12-јә галмыш камерада Наум Шингајытла шәһмәт ојнајырдыг. Шәһмәт фигурларыны өзүмүз чөрөкдән дүзәлтмишидик. Бирдән ешикдән дөһшәтли бир фөрјад дүјүлдү: "Чамаат! Мусаватчылары

өлдүрүләр!" Мән бу сәс кимин олдуғуну, ајдынлашдыра билмөдүм. Наум Шингајыт гышгыран сәсин доктор Дадашын олдуғуну хатырлагды. Ејни сәс бир нечә дөфә узадған тәкран олунду. Сонра исә ГПУ коридорларында бир гижәмәт голду. һәр тәрәфдән гачыб кәлән кәзәтчиләр бир-бирилә данышырдылар.

Дөрдүнчү камерада башлајан бу фыртына сәнрадан бизим камеранын гапысына гөдәр давам өтди. Ишкәнчә бизим камеранын јанында давам едирди. Чекистләр ону бир јердән о бири јерә вурурдылар. О исә : "Јашасың Азәрбајҗан! Вар олсун Азадлыг! Рәдд олсун рус мүстәмләкәчилији!" - дөјә багырыр вә бир тәрәфдән дә үзөрүнә һүчүм өдән кәзәтчиләрлә савашырды. Бир нечә дөгига давам өдән бу саваш ахырда Дадашын боғуг сәсләри илә сонә јетди.

Сәнрадан өјрәндијимизә көрө ГПУ-нун өмөкдәши Бабајев, рәһбәрлијин әмири кечә саат 12-јә галмыш дөрдүнчү камеранын гапысыны ачараг доктор Дадашы кәтүруб апармаг мөгсәдилә әлиндәки чувалы башына кечирмәк истәмши, амма һәмши сәјыгылы олан Дадаш бирдән-бирә әслан кими сычрајыб ону вурмуш вә араларында чөкшимә башламшыды. Бабајев Иран Азәрбајчанын Әрдәбил шөһәриндән иди, бојлу вә гувәтли бир оғлан иди. Гатил нөвүндән вә чәллад үрөкли бир адам иди.

Дадаш һәсәнзәдә исә гәлби вә иманы гөдәр голлары дә гувәтли бир мүчаһид иди. Камеранын ичәрисиндә Дадаш үстүн кәлмиш вә һүчүм өдәни алтына алмышыды. Там дөјмөјә вә боғмага башлајаркән дикәр кәзәтчиләр дә Бабајевә көмөјә кәлмишләр. Дадаш беш-он кишијә гаршы төк савашмага мөчбур олмушду. Бу дөфә саваш коридора кечмишиди. Дадаш бар-бар багырараг Азәрбајчанын гәлбиндә азәрбајчанлылары көмөјә чагырмыш, амма кимсә она көмөк өдә билмәмишиди. һамымыз дөмир гапылар архасында баш верәнләр үрөк агрысы илә дүјүр, амма она һеч бир көмөк өдә билмәмишиди.

Һөһәјәт Дадашын голларыны бағлајараг ашагыдакы өлүм фөһсине салмышдылар. Бу камераја битишк олан камерадан бир јолдашымыз арадакы балача дешикдән нә баш вердијини өјрәниб сонра исә бизә данышмышды. Өлүм камерасында доктор Дадаш һәсәнзәдәни ГПУ ишчиләри Шәргшө'бәсинин рејиси Жуков вә мүстәнтиг Васин башга јолдашлары илә бирликдә дөјүкдән сонра голларыны ачмышлар вә онун һаггындакы өлүм чөзәсы барәдә јазыны имзаламагыны она тәклиф етмишләр. Дадаш јазыны охудугдан сонра она учу биз кими бир гәләм узатмышлар. О исә гәләми алыб дәрһал ити учуну Жуковун сол көзүнә сохмушду.

Бундан сонра өлүм камерасында јени бир фыртына голмушду. Чекистләрин һамысы Дадашын үстүнә дүшүш, голларыны вә габыргаларыны гырмыш вә јары өлүмү һалда ағзына памбыг сохуб голларыны архадан илә бағладугдан сонра сүрүклөјүк јүк машынына атыб шөһәрин кәнарында е'дам етмишләр.

Һәмин кечә ГПУ камерасында хәстә јатан милли әскәримиз Ибраһим Ахунзәдәнин башына Бабајев ани олага өлиндәки чувалы кечирмиш вә бу вәзјјәтдә комендантлыгыга кәтириб, голларыны бағлатдыгдан сонра өлүм камерасына апарышды, орадан да ону мөрһун Дадашла бирликдә е'дам етмәк үчүн јүк машынында шөһәрин кәнарына көндөрлимишләр.

О кечә чоғ фәдакар јолдашымыздан олан Азәрбајчанын совет баш гарркаһында катиб вәзифәсиндә чалышан Мир Багыр Сәјјат Рәзәдә вә башга бир милли әскәримиз Чавад Ахунзәдә е'дам едилмишләр.

Доктор Дадаш һәсәнзәдә Милли Азәрбајҗан һөкүмәти вахтында "Мусават" партијасынын университет тәшкилатында иди. Сонралар онун өзү бу тәшкилата рәһбәрлик етмиш вә катиб кими чалышмышды. Әслән ләнкаранлы олса да әилләри Гарабағда јашајырды. Тәбиәт ө'тибары илә чоғ

сәмими, данышган жолдаш иди. Жығынчаларда мө'сулиятти партија ишиндә чидди, савадлы бир шәхс иди. Ејни заманда чох көзәл бир атычы иди. 1918-чи илин март ајында баш вермиш һадисәләр заманы бирләшмиш болшевик-дашнак силаһлы гүвәләринә гаршы өн сыраларда вурушмушду. Бундан әввәл, гејд етдијимиз ки ми, мәрһум Дадаш һәсәнзадә һәрби тәшкилатымызын рәһбәри олмағы илә бәрәбәр, "Мусават" партијасынын икинчи мәркәзи шурасына жүксәк сәвијәдә рәһбәрлик етмишди. 1923-чү илин ијун ајына гәдәр, јәни һәбс олунмағымыза гәдәр һәр күн көрүшүр, биркә чалышырдыг.

Үч јолдашымызын е'дамы һаггындакы мә'луматлары һадисәдән бир һәфтә сонра

хәстәхана ишчиләриндән алмышдым.

Бундан бир-ики ај кечдикдән сонра шәрғ шә'бәсинин рәиси Жуков бир күн мәни данышыға чағыртмышды. Отағына кирәк кирмәз сол көзүнүн сарыглы олдуғуну көрдүкдә алдығым мә'луматын доғрулуғуну јә'гин етдим. Өзү исә данышыг вахты гызышараг демишди: "Сиз биздән мәрһәмәтми көзләјирсиниз? Көзүмүн јолдашыңыз тәрәфиндән төкүлдүјүнү көрмәјирсинизми?" Артыг мәним үчүн һадисәләрин нә шәкилдә чәрәјән едәчәји тамамилә ај-дын иди...

Чевирәни:

Сабир МӘММӘДОВ

М. Ә. РӘСУЛЗАДӘНИН МУҢАЧИРӘТДӘ НӘШР ЕТДИЈИ «АЗӘРБАЈЧАН» ЖУРНАЛЫНДАН СӘһИФӘЛӘР

ЛУЗУМЛУ НОТЛАР

... Милли даваја һәрмәткар охучуларын зейинләрини јалан-јанялыш мә'луматын тә'сириндән горумаг мәгсәдилә ашағыдакы хуsusлары изағ едәр нотларын нәшриндә бир фәјда көрүјорүз.

1. МИЛЛИ ШУРА МӘСӘЛӘСИ:

18 мај 1918-дә е'лан олунан алты маддәдән ибарәт истигнал Бәјаннамәсинин алтынчы маддәсиндә белә дејилмишдир:

"Мәчлиси Мүәссисан топланынчаја гәдәр Азәрбајчан идарәсинин башында араји-үмумијәјлә интихаб олунан Шураји Милли вә Шура гаршысында мә'сул мүвәггәти һүкүмәт дурур".

Бу мүәссисә 26 мај 1918-дә Мавраји-Кавкасија (Үмумгафгаз) Сејминин (Парламентинин) Мүсәлман Фраксијасынын өзүнү Азәрбајчан Милли Шурасы е'лан етмәси сурәтилә мејдана кәлмишдир. Фраксија исә Үмумгафгаз мүсәлманларынын (азәрбајчанлыларын) үмуми рә'јилә сечилмиш мәбүсанлардан (тәмсилчиләрдән, депутатлардан) тәшәккүл етмишдир (јаранмышды).

Мүсәлман Фраксијасынын һансы сијаси партија вә группарын тәмсилчиләриндән ибарәт олдуғуну кәстәрән рәсми сәнәди ашағыда дәрч едирик:

1— "Мусават" партијасы вә бу партијаја гошулан партијасызлар группунун үзвләри:

1- Мәһәммәд Јусиф Чәфәров, 2-Әли Мәрдан бәј Топчубашов, 3- Мәһәммәд Әмин Рәсулзадә, 4-Нәсиб бәј Јусифбәјли, 5-һәсән бәј Ағажәв, 6-Доктор Хосро Паша бәј Султанов, 7- Мәһәммәд Һәсән һачынски, 8-Мир һејдәр Сејидов, 9- Фәтәли хан Хојски, 10-Хәлил бәј Хосмәммәдов, 11- Га-

зи Әһмәдбәјов, 12- Аслан бәј Гардашов, 13-Шәфи бәј Рүстәмбәјов, 14- Чавад Мәлик Јеганов, 15- Мустафа Маһмудов, 16- Мейди бәј һачыбабабәјов, 17- һачы Молла Сәлим Ахундзадә, 18- Мейди бәј һачынски, 19- Худажар бәј Мәликасланов, 20- Мүсејиб Ахычанов, 21- Лүтвәли бәј Бейбутов, 22- Фирудин бәј Кечәрли, 23- Ибраһим аға Вәкилов, 24- һамид бәј Шахтаһтински, 25- Рәһим Вәкилов, 26- Әләскәр бәј Маһмудбәјов, 27- Јусиф Әфәндизадә, 28- Мирза Чәләл Јусифзадә, 29- Доктор Мәһәммәд Рза аға Вәкилов, 30- Ислам бәј Гәбулов.

2.— Мүсәлман Сосиалистләр Бөлүјү үзвләри:

1. Ибраһим бәј һејдәров, 2- Әли хан Гандәмир, 3- Арслан бәј Сәфиқурдски, 4- Әһмәд Чөвдәт Пепинов, 5- Бағыр Рзајев, 6- Чәмо һачынски, 7- Мәһәммәд Мүһәррәмов.

3 — Русијада Мүслүманлыг "Иттиһад" фраксијасы үзвләри:

1- Султан Мәчид Гәнијев, 2- Мир Јагуб Мейдијев, 3- һејбәтгулу Мәһәммәдбәјов.

4 — Мүсәлман Меншевик "Һүммәт" Фраксијасы үзвләри:

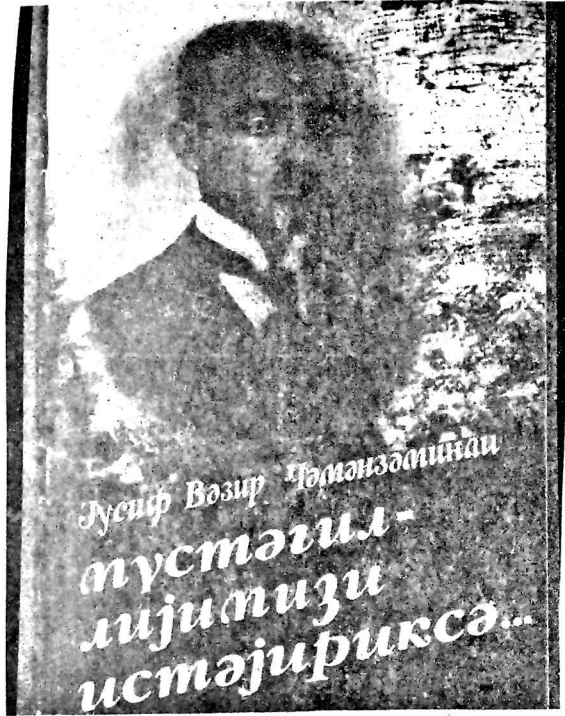
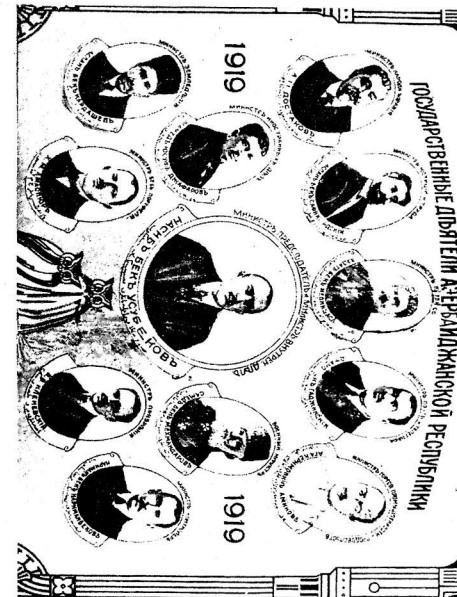
1-Чәфәр Ахундов, 2- Ибраһим Әбилов, 3- Әкбәр аға Шейхүлисламов, 4- Сәмәд аға Ағамалыјев.

...Сејмин Мүсәлман үзвләри өзләригә Азәрбајчан Милли Шурасы е'лан едәрәк о заман Батумда олан Мәһәммәд Әмин Рәсулзадә әфәндиини Милли Шуранын сәдри сечдиләр.

**Һазырлады,
АЛХАН.**

«МУСАВАТ ИРСИ» КОМИССИЈАСЫНЫН АРХИВИНДӘН.

АЗӘРБАЈЧАНЫН КӨРКӘМЛИ ДӨВЛӘТ ХАДИМЛӘРИ

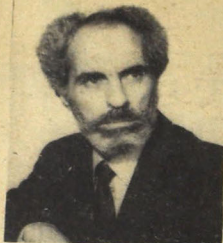
Мүстәғиллијимизи истәјириксә...

Мәшһур јазычы Јусиф Вәзир Чәмәнзә-минли һәм дә Мусаватын лидерләриндән бири вә илк чумһуријјәтимизин танынмыш дәвләт хадимләриндәндир. Онун һәмин дәвр фәалијјәтинин истигамәтләри мә'лум сәбәбләр үзүндән индијәдәк ичтимаијјәтә чатдырылмајыб. Редаксия һеј'әтимизин вә мусаватын ирс комиссијасынын үзвү Алхан Бајрамоғлунун сә'ји (топлама, транслитерасија, тәртиб, өн сөз вә гејдләрлә) илә китаб һалында илк дәфә охучуларә чатдырылан бу јазыларда Јусиф Вәзир Кијевдә Мусават шә'бәсинин тәшкили, онун фәали-

јәт истигамәтләри илә Јанашы, мүстәғилли-јимизи газанмағ вә ону өлдә сахламағ үчү, һәјәтә кечирилмәси зәрури олан дахили, харичи си'асәт мәсәләләриндән һабелә кө-рүлмәси вәчиб олан милли-мәдени, үмү-мән мә'нәвијјат проблемләриндән бәһс едир.

Китабдакы јазылар санки бу күн јазылыб. Ону "Кәнчлик" нәшријјаты 5000 (беш мин) тиражла нәшр едиб.

ИСТИГЛАЛ МҮЧАНИДЛЭРИ

«ДАШ АТАН БИЛИРМИ НЭ КҮНАН ЕЛЛЭР?»

Әбүлфәз Елчибәе

Мусигиси Чаваншир Гулијевин
Сөзләри Рамиз Рөвшәниндир

*Сәнә бир даш атар
жериндән дуран,
Сәни, севдикләрин
дашгалаг ейләр.
Бир әлиндә даш вар,
бириндә "Гур'ан",
Даш атан билирми,
нә күнаһ ейләр?!*

*Силәрсән көзүндән
ахан јашлары,
Өпүб әзизләрсән сән о дашлары,
Дејәрсән: "Вар олун,
Ган гардашларым,
Мәни тәзә даша
ким гонаг ейләр?!"*

*Һәр даш өзү бойда көз
өлүб јанар,
Ҷана дамға кими басылыб јанар,
Ганлы јараларын гызарыб јанар,
Сәни башдан-баша
чил-чыраг ейләр.*

*Бирчә тилсимин вар -
Севки тилсими,
Ким гыраг танрыја бағлы
бир сими?!
Танры Танрыдырса, өз Елчисини
Мин бир даш алтында јенә
саг ейләр!*

Нәгарәт

*Сән дөзәрсән агрысына,
Даш дөзмәз, даш һарај ейләр.
О дашлардан Танры Сәнә
Бир ев тикәр, Сарај ейләр...*

Нечә илләрди ки,
"Милли бирликдән"
данышырыг, амма о
"бирлијин" изи-тозу
көрүнмүр. Көрүнә дө
билмәз. Чүнки о "милли
бирлик" дејилән шејин
дө мајасы севкидән
тутулмалыды, о
бирлијин көкүндә, һәр
бир шүүрлу, һәтта
шүүрсуз чанлыја да хас
олан "өзүңгөрума
инстинкти"
дајанмалыды. Бир шеји
бирјоллуг баша дүшмәк
лазымды: мәсәлә онда
дејил ки, куја "милли
бирлик" олса, биз
һамымыз бир јердә
хошбәхт ола биләрик.
Мәсәлә ондады ки,
"милли бирлик" олмаса,
биз һамымыз бир јердә
өлә биләрик. Вә бир
јердә өлмәјә мәнқум
оланларын һамысы
бир-бирини севмәјә дө
мәнқумду.

Рамиз Рөвшән

СӘНИ ДӘРД БӨЈҮДӘЧӘК

ИСА ГӘМБӘРӘ

*Танры елчисидир Мәһаммад,
Иса,
Јенә бу мугәддәс адлар дирилир.
Ҷалладлар көһнәдир,
чармыхлар тәзә,
Агрылар дирилир,
дәрдләр дирилир.*

Нәгарәт:

*Гој чәксин сүфрәдән
көзүнү ачлар,
Чәрәк олмајаҶаг, өлүм олачаг!
Дәрддән ағарачаг
гал-гара сацлар,
Һәр дәрди бир чәкән
калин олачаг.*

*Көр нечә гызарыр күл ләҶәчи так
Овчумун ичиндә мисмар јерләри,
Мән сәнә һәдијәкәтирәм карәк,
Бу ганлы күлләри,
гызыл күлләри.*

Нәгарәт:

*Бу дәрдә јијә дур,
сән горхма оғлум!
Сәни бу дүнјада дәрд бөјүдәчәк.
Әлим сәнә чатмыр,
дарыхма оғлум!
Дәрд сәни мәндән дө
мәрд бөјүдәчәк.*